

Inventarizacija i upravljanje suhozidnom baštinom Konavala

Trojanović, Anita

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Agriculture / Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:204:134312>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Agriculture University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

**INVENTARIZACIJA I UPRAVLJANJE
SUHOZIDNOM BAŠTINOM KONAVALA**

DIPLOMSKI RAD

Anita Trojanović

Zagreb, rujan, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

Diplomski studij:
Krajobrazna arhitektura

**INVENTARIZACIJA I UPRAVLJANJE
SUHOZIDNOM BAŠTINOM KONAVALA**

DIPLOMSKI RAD

Anita Trojanović

Mentor: doc.dr.sc. Goran Andlar

Zagreb, rujan, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

IZJAVA STUDENTA
O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, **Anita Trojanović**, JMBAG 2507992386503, rođena 25. srpnja, 1992. godine u Dubrovniku,

izjavljujem da sam samostalno izradila diplomski rad pod naslovom:

INVENTARIZACIJA I UPRAVLJANJE SUHOZIDNOM BAŠTINOM KONAVALA

Svojim potpisom jamčim:

- da sam jedina autorica/jedini autor ovoga diplomskog rada;
- da su svi korišteni izvori literature, kako objavljeni tako i neobjavljeni, adekvatno citirani ili parafrazirani, te popisani u literaturi na kraju rada;
- da ovaj diplomski rad ne sadrži dijelove radova predanih na Agronomskom fakultetu ili drugim ustanovama visokog obrazovanja radi završetka sveučilišnog ili stručnog studija;
- da je elektronička verzija ovoga diplomskog rada identična tiskanoj koju je odobrio mentor;
- da sam upoznata/upoznat s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Čl. 19).

U Zagrebu, dana _____

Potpis studenta / studentice

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

IZVJEŠĆE

O OCJENI I OBRANI DIPLOMSKOG RADA

Diplomski rad studenta/ice **Anite Trojanović**, JMBAG 2507992386503, naslova

INVENTARIZACIJA I UPRAVLJANJE SUHOZIDNOM BAŠTINOM KONAVALA

obranjen je i ocijenjen ocjenom _____, dana _____.

Povjerenstvo:

potpisi:

1. doc.dr.sc., Goran Andlar mentor

2. doc.dr.sc., Borka Bobovec član

3. doc.dr.sc., Ines Hrdalo član

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1 Predmet istraživanja.....	2
1.2. Problemi rada.....	2
1.3. Ciljevi rada.....	3
1.4. Metode rada.....	3
2. Definicije pojmova	3
2.1. Kulturni krajobraz.....	4
2.2. Krajobrazne politike.....	4
2.3. Suhozidna gradnja.....	5
3. Pregled pristupa analizi ruralnih krajobraza	6
3.1. Kvalitete ruralnih krajobraza.....	6
3.2. Tipovi sela.....	7
3.3. Oblici suhozidne gradnje.....	8
3.4. Terasirani krajobrazi jadranske Hrvatske.....	11
4. Upravljanje ruralnim krajobrazima i suhozidnom baštinom	15
4.1. Istraživanja na području upravljanja krajobrazima.....	15
4.1.1. Engleska istraživanja u vrednovanju i upravljanju suhozidnom baštinom.....	19
4.2. Upravljanje ruralnim krajobrazima i suhozidima u Hrvatskoj.....	22
4.2.1. Program ruralnog razvoja.....	23
4.2.1.1. Usporedba GAEC uvjeta u Engleskoj i Hrvatskoj.....	25
4.2.2. Zaštita kulturnog dobra - kulturni krajolik i zaštita vještine suhozidne gradnje.....	28
4.2.3. Zaštita prirode - Značajni krajobraz i NATURA 2000.....	29
4.2.4. Prostorni planovi.....	29
4.2.5. Ruralni turizam.....	30
4.3. Aktivnost nevladinih udruga u obnovi suhozidnih struktura.....	31
5. Prijedlog modela inventarizacije suhozidne baštine Konavala	32
6. Razvoj poljoprivrednog krajobraza Konavala	32
7. Inventarizacija suhozidne baštine Konavala	39
7.1. Vitaljina.....	42

7.2. Đurinići.....	44
7.3. Molunat.....	46
7.4. Mikulići.....	48
7.5. Poljice.....	50
7.6. Radovčići.....	52
7.7. Popovići.....	54
7.8. Komaji.....	56
7.9. Čilipi.....	58
7.10. Močići.....	60
7.11. Cavtat.....	62
7.12. Zvekovica.....	64
7.13. Uskoplje.....	66
7.14. Gabrili.....	68
7.15. Drvenik.....	70
7.16. Mihanići.....	72
7.17. Pridvorje.....	74
7.18. Lovorno.....	76
7.19. Ljuta.....	78
7.20. Gruda.....	80
7.21. Palje Brdo.....	82
7.22. Pločice.....	84
7.23. Vodovađa.....	86
7.24. Zastolje.....	88
7.25. Dubravka.....	90
7.26. Dunave.....	92
7.27. Kuna Konavoska.....	94
7.28. Duba Konavoska.....	96
7.29. Stravča.....	98
7.30. Šilješki.....	100
7.31. Brotnice.....	102
7.32. Jasenice.....	104

8. Umijeće suhozidne gradnje u Konavlima	106
8.1. Intervju: Pero Kukuljica (50).....	106
8.2. Intervju: Vlaho Vlahutin (63).....	107
8.3. Intervju: Ivo Antunović (48).....	109
9. Promjene u prostoru Konavala uslijed napuštanja poljoprivrede i razvoja turizma	111
10. Mogućnosti upravljanja suhozidnom baštinom	113
11. Zaključak	116
12. Popis literature	118
12.1. Web izvori.....	119
12.2. Ostali izvori.....	120
13. Popis slika	120
14. Popis karte	121
Životopis	122

Sažetak

Diplomskog rada studentice **Anite Trojanović**, naslova

INVENTARIZACIJA I UPRAVLJANJE SUHOZIDNOM BAŠTINOM KONAVALA

Geografski položaj Konavala je pogodovao razvoju poljoprivrede duž čitavog područja; od obalnog pojasa, preko krškog polja, do plodnih vrtača u brdskom predjelu. Poljoprivreda je sa sobom vukla brojne oblike suhozidne gradnje, od kojih su zajzastupljenije suhozidne terase, unutar kojih se razlikuju brojni tipovi. Uslijed napuštanja poljoprivrede kao primarne djelatnosti u Konavlima i sve većeg zaraštanja poljoprivrednih krajobraza, suhozidne strukture ostaju skrivene pod gustim sklopom vegetacije. Stoga se javila potreba za inventarizacijom i registriranjem suhozidnih oblika u Konavlima, a kako bi isto bilo temelj za promišljanje novih modela planiranja i upravljanja.

Terenskim radom su istražena sva konavoska sela, njih 32. Na temelju podjele prema administrativnim granicama sela, zabilježeni su reprezentativni suhozidni oblici. Sela su opisivana putem terenskih obrazaca, prema zadanim kriterijima koji se odnose na tipove naselja, poljoprivredne površine, suhozidne strukture i vizualnu procjenu karaktera krajobraza. Kroz intervju sa lokalnim ispitanicima istražene su tehnike suhozidne gradnje. Istražene su inozemne metode upravljanja ruralnim krajobrazima, te analizirani sektorski pristupi upravljanja i zaštite krajobraza u Hrvatskoj. Utvrđena je nedefiniranost modela upravljanja ruralnim krajobrazima i suhozidima, pa su stoga predložene mjere upravljanja na državnoj i prijedlozi unapređenja suhozidne baštine na lokalnoj razini.

Ključne riječi: Konavle, suhozidna gradnja, registar, upravljanje krajobrazom , zaštita krajobraza

Summary

Of the master's thesis - student **Anita Trojanović**, entitled

INVENTORY AND MANAGEMENT OF THE KONAVLE DRY STONE HERITAGE

The very geographical placement of the Konavle region has been extremely convenient for the agricultural growth alongside its whole territory; from the seaside and karst fields all the way to the fertile karst sinkholes on the hillside. Agriculture has incited the development of numerous dry stone forms. The most common form that can be found are the dry stone wall terraces which also develop many shapes of their own. Due to abandoning the agriculture as a core activity in Konavle and the ever increasing process of succession in the agricultural landscape, dry stone wall structures remain hidden under a vast cover of vegetation. As a result of all previous said, dry stone forms and structures of Konavle had been in dire need of making its own register and inventory that could serve as a base for creating and suggesting new planning and management models.

All of 32 Konavle villages had been explored, by their administrative boundaries. The villages have been described using special field forms that were prepared by the set criteria that pertain to the types of the settlements, agricultural acreage, dry stone structures and visual evaluation of the landscape character. Different techniques of dry stone constructing have been observed and studied by interviewing the local masters. International methods of rural landscape management have been examined and the analysis of the sectoral approaches in landscape management and conservation in Croatia has been made. It has been found that the rural landscape and dry stone wall management methods are not sufficiently defined so new management methods on state level and suggestions of enhancing dry stone heritage on local level have been proposed.

Keywords: Konavle, dry stone wall, register, landscape management, landscape conservation

1. Uvod

Konavle je ruralno područje koje baštini mnoge oblike suhozida. Rezultat su održivog odnosa čovjeka s prirodom koji je za potrebe kultiviranja koristio materijale iz neposredne okoline za njegov razvoj – pretežito kamen. Takav oblik kulturnog krajobraza je pokazatelj tradicije neke zajednice i društvenih prilika. Princip slaganja kamena bez vezivnog sredstva je upotrebljavan prilikom gradnji utvrda, ograđivanja poljoprivrednih površina, zatim kultiviranja strmih padina i izgradnji privremenih boravišta. Njihov razvoj seže još od vremena Ilira, preko Dubrovačke Republike gdje se nalaze vrijedni spisi i kartografski prikazi podjele zemljišta, do ekspanzije u podzidavanju obradivih površina krajem 19. stoljeća. U datom geografskom položaju i reljefnoj raznovrsnosti, na relativno maloj površini regije kao što su Konavle, nailazi se na različite oblike gospodarenja zemljištem među selima. Ono se u najvećem dijelu manifestira kroz suhozidne terase na kojima se nalaze nasadi vinove loze, maslina, smokava i ostalih tradicionalnih uzgojnih vrsta.

No brojni oblici ostaju skriveni pod šikarom. Poljoprivreda, kao nekadašnja primarna djelatnost u Konavlima, se sve više napušta. Prekretnice u zapuštanju brojnih poljoprivrednih površina su pojava filoksere krajem 19. stoljeća i Domovinski rat 90-ih godina. Obje pojave su rezultirale i smanjenjem broja ruralnog stanovništva. Obradive poljoprivredne površine su u većini slučajeva vezane uz domaćinstva za vlastite potrebe i potrebe turista koji privremeno tu borave.

U današnje vrijeme se javljaju novi razvojni trendovi, naročito kroz djelatnosti turizma. Konavle su 2016. godine, od strane Ministarstva turizma, proglašene najboljom destinacijom ruralnog turizma u Hrvatskoj. Prostor se mijenja; obnavljaju se stare kuće, povećavaju smještajni kapaciteti, osnivaju se agroturizmi i kušaonice. Unose se novi materijali koji nisu u skladu s lokalnom praksom čime se ne poštivaju tradicijski oblici koji utječu na identitet mjesta. Programom ruralnog razvoja Republike Hrvatske se potiče obnova i održavanje suhozidnih struktura, dok Ministarstvo kulture ima tendenciju zaštitom kulturnog krajolika štititi i pojedine suhozidne lokalitete. Nijedan od državnih sektora za sada ne nudi modele kojima bi se štitilo i upravljalo suhozidnom baštinom nekog šireg područja. Kroz izradu registara suhozidne baštine širih područja je moguće definirati njihove vrijednosti, te ciljeve njihove zaštite i programirati načine na koje će se očuvati. Usklađivanje i povezivanje rada različitih sektora je nužno u procesima donošenja planova upravljanja, osnivanja tijela koji ga

provodi, te formiranja interdisciplinarnih skupina za inventarizaciju i praćenje stanja krajobraza.

Krajobraz svakodnevnice kojeg je formirao konavoski čovjek se upravo odražava kroz pojavnost suhozidnih struktura. Promocijom suhozidne baštine Konavala i edukacijom lokalnog stanovništva se osvještava važnost istog za promociju kroz razne aktivnosti pojedinaca i brendiranje kroz djelatnosti turizma, edukacije i rekreacije. Afirmacijom kvaliteta krajobraza u lokalnoj zajednici se može utjecati na odluke lokalnih vlasti na polju upravljanja kulturnim krajobrazom.

1.1. Predmet istraživanja

Glavno polazište ovog rada je neistraženost prostora Konavala kao kulturnog krajobraza, a posebno suhozida kao jednog od njegovih temeljnih čimbenika. Svijest o karakteristikama i vrijednostima suhozida i suhozidnih krajobraza u lokalnoj zajednici nije dovoljno prisutna, a isti je slučaj na institucionalnom nivou gdje ne postoji mehanizam kojim bi se istima planiralo i upravljalo.

Ovim radom će se predstaviti inventar suhozidne baštine, ali i dati opis krajobraza svakog sela u Konavlima. Rad se nastavlja na prethodno istraživanje provedeno završnim radom iz 2015. godine¹, a sve zajedno je dio rada na publikaciji „Suhozidna baština Konavala“².

1.2. Problemi rada

Glavni problemi iz kojih proizlazi potreba za ovim istraživanjem: :

- Neistraženost prostora Konavala kao kulturnog krajobraza
- Nepostojanost inventara suhozida i suhozidnih oblika na području Konavala
- Nedefiniranost načina upravljanja i zaštite ruralnim kulturnim krajobrazom i suhozidima
- Nepoznavanje teme suhozidne baštine i njene važnosti među lokalnom zajednicom te neuključenost istog u turističku promidžbu
- Gubitak znanja o tehnikama gradnje u suho

¹ Trojanović A. – „Interpretacija kulturnog krajobraza Konavala“

² U suradnji s Maticom Konavle, te Muzejima i galerijama Konavala, na izradi publikacije sudjeluju djelatnici Zavoda za ukrasno bilje, krajobraznu arhitekturu i vrtnu umjetnost Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, te studenti krajobrazne arhitekture: Pavo Đukan, Petra Sturica i Anita Trojanović.

1.3. Ciljevi rada

Ciljevi rada su:

- Analizirati inozemne primjere dobre prakse upravljanja i planiranja suhozidnom baštinom i ruralnim/poljoprivrednim krajobrazima općenito
- Istražiti modele sektorskog upravljanja ruralnim krajobrazima u Hrvatskoj
- Registrirati reprezentativne primjere suhozidnih struktura i krajobraza svih sela u Konavlima po njihovim administrativnim granicama.
- Predloženim modelom inventarizacije, opisati sela na temelju položaja u prostoru, razvoja kroz poljoprivredu i vizualni karakter krajobraza po njegovim administrativnim granicama
- Izraditi fotografsku i tipološku bazu suhozidnih struktura i krajobraza Konavala
- Kroz razgovor sa lokalnim majstorima prikupiti znanja o tehnikama gradnje suhozida i suhozidnih građevina
- Predložiti potencijalni model upravljanja suhozidnom baštinom Konavala

1.4. Metode rada

Za analizu odabranog područja je bilo potrebno provesti opsežno terensko istraživanje. Ono se sustavno provodi od 2016. godine u sklopu izrade publikacije „Suhozidna baština Konavala“, pri čemu se istraživanja međusobno nadopunjuju. Na terenu su fotodokumentirani suhozidni krajobrazi, zabilježene se terenske rute i opisane suhozidne strukture i krajobrazi prema prethodno izrađenim terenskim obrascima u nekoliko točaka. Korišten je program Quantum GIS za izradu različitih prostornih i kartografskih podataka. Kroz razgovor sa lokalnim graditeljima suhozida su dokumentirane vještine i iskustva u gradnji. Kabinetsko istraživanje je podrazumjevalo pregled sakupljene literature o prostoru Konavala, tehnikama suhozidne gradnje, tipologiji suhozidnih krajobraza Hrvatske i svijeta, te inozemnim metodama upravljanja i planiranja suhozidnom baštinom.

2. Definicije pojmova

U svrhu boljeg razumijevanja rada, potrebno je na početku definirati pojmove koji će se provlačiti kroz naredni tekst.

2.1. Kulturni krajobraz

Danas je općeprihvaćena definicija krajobraza kao kulturnog dobra ona koju daje UNESCO: „Kulturni krajobraz je ilustracija razvitka ljudske zajednice i njihova prostornog okruženja tijekom vremena, pod vanjskim i unutarnjim utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti, koje su određene njihovim prirodnim okruženjem pod utjecajem socijalnih, gospodarskih, kulturnih i ostalih poticaja.” Također, ono: „utijelovljuje raznolikost manifestacija veze između ljudskog roda i prirodnog okoliša koji ga okružuje”. UNESCO-ova definicija se temelji na tri vrste:

- 1) Oblikovani krajobraz – krajobraz kojeg je čovjek svjesno stvorio (parkovi, vrtovi)
- 2) Organski razvijen krajobraz – odraz dugih procesa evolucije kulturnih čimbenika u asocijaciji s prirodnim okolišem koji rezultira specifičnim uzorcima korištenja zemljišta. Razlikujemo fosilne i kontinuirane krajobraze. *Fosilni ili reliktni krajobraz* je krajobraz čiji je razvojni proces dovršen ili naglo prekinut, a uključuje povijesna i prapovijesna mjesta (mogu biti arheološka), napuštene zajednice i sl. Dok *kontinuirani krajobraz* predstavlja krajobraze koji je svoju djelatnu ulogu zadržao i u suvremenom društvu, usko povezanu s tradicijskim načinom života, a čiji je razvojni proces još u tijeku. Ono ujedno sadrži značajne materijalne dokaze razvoja kroz vrijeme ili određeni period.
- 3) Asocijativni krajobraz – temelji se na snažnim religijskim, umjetničkim ili kulturalnim asocijacijama s prirodnim elementima prije nego s materijalnim kulturnim svjedočanstvima, koja u ovom slučaju mogu biti neznatna ili potpuno odsutna.

Organski razvijen krajobraz je najčešća vrsta kulturnog krajobraza u Konavlima. U užem smislu podjele, riječ je o fosilnim i kontinuiranim krajobrazima koji su se prvenstveno razvili uslijed tradicionalnog načina obrade zemljišta, što je rezultiralo bogatom suhozidnom baštinom duž cijelih Konavala.

2.2. Krajobrazne politike

Pojam *krajobrazne politike* je definiran kao stav/cilj kreiran od strane određenog relevantnog javnog tijela, a koja podrazumijeva opće principe, strategije i smjernice koje omogućuju poduzimanje specifičnih mjera koje imaju za cilj zaštitu, upravljanje i planiranje krajobraza (Article 1, of the European Landscape Convention, 2000). Europskom konvencijom o krajobrazima, promiče se dakle potreba implementacije tri krajobrazne politike:

1. Zaštita krajobraza

2. Krajobrazno planiranje
3. Upravljanje krajobrazom

Zaštita krajobraza - djelovanje u cilju zaštite i održavanja značajnih ili karakterističnih obilježja takvog krajobraza, što se opravdava njegovom vrijednošću kao (prirodne i/ili kulturne) baštine, a koja je proizašla iz prirodne konfiguracije i/ili ljudske aktivnosti (konvencija). Oblici zaštite krajobraza mogu biti standardizacijski/normativni (kroz zakonske kategorije zaštite) ili optimizacijski (kroz preventivno planiranje; npr. propisivanjem mjera zaštite i očuvanja za cijeli promatrani teritorij temeljem provedene krajobrazne osnove) (Koščak Miočić-Stošić, 2014).

Krajobrazno planiranje - usmjereno je na budućnost, s ciljem unapređenja, obnove ili stvaranja krajobraza (Europska konvencija o krajobrazima, 2000), a tiče se promjena u prostoru koje trebaju anticipirati nove društvene promjene i tekuće razvojne procese (Reccomendation, 2008), odnosno uskladiti različite vrijednosti i interese u prostornom razvoju (Marušić 1993, Butler 2016). Sadržaj krajobraznog planiranja su buduća namjena i postojeće vrijednosti krajobraza.

Upravljanje krajobrazom - podrazumijeva integralno upravljanje temeljeno na usklađivanju različitih interesa i čimbenika krajobraza (prirodnih i antropogenih). Ono obuhvaća dugoročnu suradnju različitih zainteresiranih/odgovornih skupina dionika i planera kako bi se postigli višestruki ciljevi vezani za krajobraz (Sara i dr., 2013). Stručnjak za upravljanje u krajobrazu odlučuje kako će se zemljište i prostor koristiti kroz vrijeme, te balansira ljudske potrebe i održivost okoliša kako bi se krajobrazi nesmetano mogli koristiti i održavati³. Iz iskustava razvijenih zemalja i međunarodnih preporuka, jasan je trend kako je općenito u upravljanju resursima krajobrazni pristup poželjan upravo iz razloga što povezuje različite sektorske ciljeve i interese dionika; dakle nije partikularna ili sektorska tema, već obrnuto.

2.3. Suhozidna gradnja

Vještina gradnje suhozida se odlikuje gradnjom u kamenu bez korištenja vezivnog sredstva. U užem smislu riječi se ono odnosi na zidanje lomljenim kamenom s minimumom ili bez obrade, a kao širi pojam može obuhvatiti i polaganje kamenih opločenja i pokrova, te gradnju inženjerskih građevina klesanim kamenom bez upotrebe veziva. Suhozidna gradnja sadrži

³ <http://www.bealandscapearchitect.com/what/from-art-to-science/landscape-management/>

mного dodirnih točaka, ali zbog svoje rasprostranjenosti i bezbroj lokalnih razlika. No, zajednička im je svrha, a to je prilagođavanje krajobraza životnim potrebama i poljoprivredi na održiv način.

3. Pregled pristupa analizi ruralnih krajobraza

Smisao ovog poglavlja je pregledati korisne načine inventariziranja, analize i tipologije ruralnih krajobraza kako bi se isti primijenili u konačnom istraživanju.

3.1. Kvalitete ruralnih krajobraza

Neke od kvaliteta krajobraza općenito, pa tako i ruralnih, se uvriježeno dijele na prirodne, kulturne, estetske, ekonomske. Svrha definicije navedenih kvaliteta je utvrđivanje kriterija za opisivanje područja Konavala ali i njihovih vrijednosti. Tekst koji slijedi kompiliran je i prilagođen iz skripte “Ruralni krajobrazi - definicije i polazišta” (Andlar, 2016), a odnosi se na sustave vrijednosti ruralnih krajobraza koje je važno identificirati prilikom njegovog planiranja i uređenja.

Kao jedna od prirodnih kvaliteta ruralnih krajobraza se ističe agrobioraznolikost, koja je najveći korisnik bioraznolikosti. Agrobioraznolikost je rezultat interakcije između okoliša, genskih izvora i sustava upravljanja zajednica određenim zemljištem. Stoga agrobioraznolikost obuhvaća vrste i varijabilnost unutar biljnih i životinjskih vrsta i mikroorganizama bitnih za održavanje ključnih funkcija agro-ekosustava, uključujući proizvodnju i sigurnost proizvodnje hrane na globalnoj razini. Određeni ruralni/poljoprivredni krajobrazi imaju kapacitet očuvanja i poticanja genske bioraznolikosti i specifičnosti kultiviranog bilja i životinja te označavaju dijalog ljudi i okoliša (Phillips i Stolton, 2008.). Riječ je o određenim specifičnim biljnim i životinjskim kultiviranim vrstama koje se poistovjećuju s određenim područjem, načinom korištenja zemljišta, običajima i vještinama, kao stanište bogate travnjačke flore, faune, ali i kultiviranih vrsta.

Kulturna vrijednost ruralnih krajobraza se iščitava kroz određene elemente iz krajobraza koji su svjedočanstvo dugoročnog odnosa ljudi prema okolišu. Ono nosi materijalni zapis određenog ili niza perioda, ali i nematerijalni u smislu očuvanih poljoprivrednih, šumarskih ili drugih praksi i tehnika te povijesti naseljavanja. U isto se ubraja i tehnika suhozidne gradnje. Kulturna vrijednost se još odražava kroz reprezentativnost, očuvanost, rijetkost načina

korištenja i organizacije zemljišta i/ili pojedinih elemenata/strukture. Kao takav, ono postaje predmetom istraživanja i izvorom znanja, što mu daje i društvenu vrijednost.

Estetske kvalitete ruralnih krajobrazova se ogledaju kroz poželjne vrijednosti ruralnog prostora kao mjerila odnosa čovjeka i prirodnog okoliša. Ruralni krajobraz često predstavlja prostorni ideal, a on je najčešće kombinacija ekoloških i kulturnih vrijednosti. Pojedini krajobrazi ostavljaju snažan vizualni/scenski dojam zbog čega je u odnosu na druge prepoznatljiv i osobit. Ukupan dojam uvjetuje osjećaj mjesta, tj. *genius loci*. Usklađenost ljudskih djelatnosti sa karakteristikama prirodnog okoliša stvara ugodan ambijent boravka ili življenja.

Ruralni krajobrazi u sebi mogu sadržavati i simboličku vrijednost koja se očituje kroz povezanost određene skupine ljudi sa važnim osobama, vjerovanjima, događajima, običajima ili umjetničkim djelom.

Ekonomске vrijednosti krajobrazova mogu biti:

- a) Egzistencijalna – krajobraz je resurs koji donosi direktan proizvod za „konzumaciju“
- b) Tržišna – krajobraz ima vrijednost u poslovanju poduzeća, a proizvod ima tržišni potencijal (poljoprivredni proizvod, turističko rekreacijski resurs, eksploatacijski resurs).
- c) Utilitarno ekološka – aspekt doprinosa ekološke vrijednosti društvu; održivost dugoročnog korištenja resursa; multifunkcionalnost. Ljudska djelatnost igra važnu ulogu u stabilizaciji, kontroli, ograničavanju eksploatacije prirodnih resursa (regulacije tokova, terasiranje kao način sprečavanja erozije, solane).

3.2. Tipovi sela

Prema S. Šuvaru (1988), pojam „selo“ označava manje naselje koje je smješteno u prostoru, koje nije kontinuirano socijalno organizirano, te ima slabije izraženu društvenu podjelu rada, u odnosu na grad, jer u njemu prevladava stanovništvo zaposleno u primarnim djelatnostima – poljoprivreda, šumarstvo, rudarstvo. Zaseok nema središnjih funkcija i vezan je uz susjedstvo ili rodbinske veze. Za potrebe rada i opisivanja konavoskih sela, primjenjena je morfološka tipologija sela po Marinović-Uzelcu iz 2002. godine. On ih dijeli u dva izrazito različita tipa:

- a) Rastresito, raštrkano, disperzno, razbijeno selo;
- b) Zbijeno, zgusnuto, u gomili, aglomerirano selo.

Na temelju odnosa stambene i eksploatacijske jedinice razlikujemo:

- a) Sela u kojima je stambena jedinica u prostornom dodiru s eksploatacijskom jedinicom (njive, voćnjaci...);
- b) Selo u kojima su te dvije temeljne jedinice prostorno razdvojene.

Prema stupnju razvijenosti/modernizacije razlikujemo:

- a) Arhaična – sela koje nije zahvatila modernizacija;
- b) Zaostala – sela s niskim stupnjem razvijenosti (tradicionalna);
- c) Suvremena (moderna) sela

Prema obliku imamo:

- a) Zbijeno
- b) Razbijeno
- c) Okruglo
- d) Nizno (ušoreno)

3.3. Oblici suhozidne gradnje

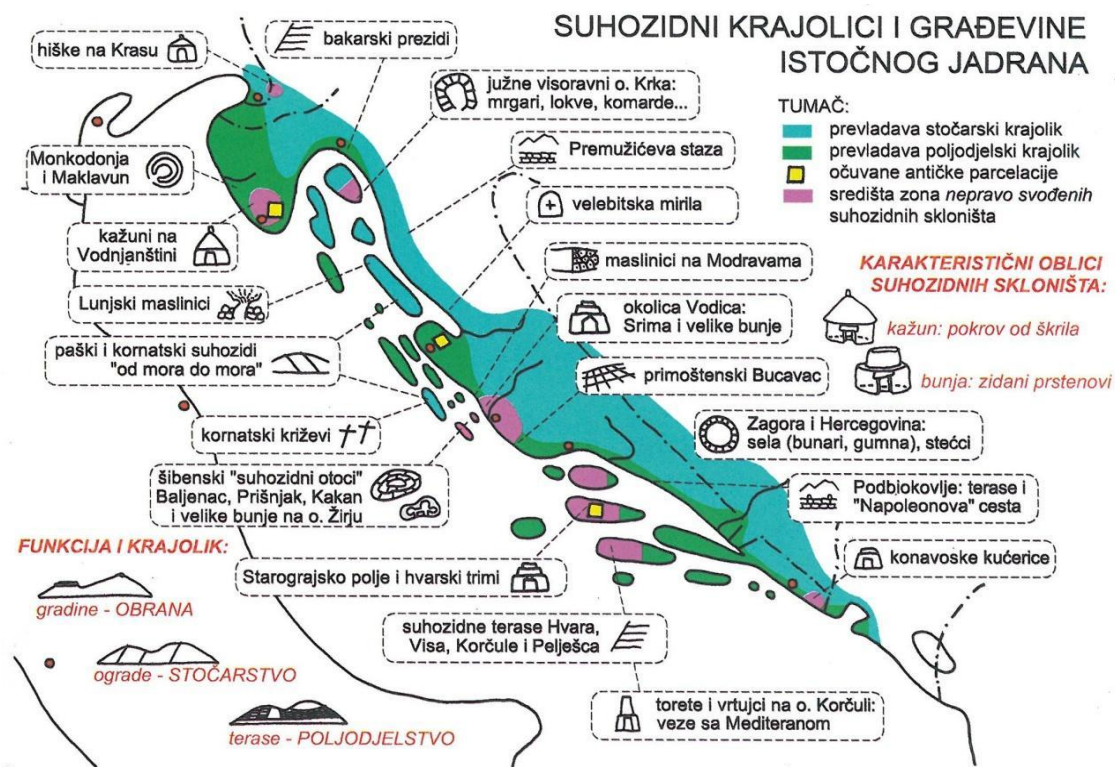
U priručniku „Gradimo u kamenu“ udruge „4 grada Dragodid“, se navode sljedeći oblici gradnje u suho.

- 1) Zidovi uduplo – *međa*; najtipičniji suhozid, građen da služi kao ograda i pregrada, gradi se uduplo: između dva zidana lica nalazi se ispuna od sitnijeg kamena. Ovaj tip zida gradi se kao nosivi zid kuća i kamenih skloništa. U zidu mogu biti ugrađeni razni otvori različitih namjena. Tamo gdje je zid trebalo često prijeći, nailazimo na kamene stepenice koje konzolno strše iz zida.
- 2) Zidovi *unjulo (unjulica)* – ove neobične i zahtjevne konstrukcije od jednog sloja kamena najviše su gradili profesionalni ovčari tamo gdje je brzina zidanja bila važnija od trajnosti, ili gdje se tražila česta prilagodba veličine prostora veličini stada (kao kod mrgara). Čipkasta struktura tih zidova omogućava dotok svježeg zraka stoci u toru. Usprkos iznenađujućoj čvrstoći koju imaju, ti se zidovi češće trebaju popravljati. Oni koji u krajobrazu stoje bez oštećenja najčešće nisu jako stari ili su se redovito održavali.
- 3) Podzidi poljodjelskih terasa – po ukupnoj duljini i količini ugrađenog kamena i radnih sati, ovo bi mogle biti najznačajnije konstrukcije našeg graditeljstva. Uglavnom potječu iz vremena vinogradarske konjunktura 19. stoljeća. Ono je gotovo idealna konstrukcija za podzidavanje – bolja od armiranog betona jer dopušta slijeganje terena

i propuštanje oborinskih voda. Od posebnih elemenata koji se pojavljuju na podzidima su konzolne skale. U Konavlima se za podzid još kaže i *skalpa*.

- 4) Podzidi cesta i putova – ova vrsta građenja je odvojena od podzida terena jer, za razliku od ostalih, pripada javnim građevinama, a one najznačajnije nisu nastale kao plod tradicijskoga graditeljstva, nego kao inženjerski podhvati koji su jednostavno iskoristili superiorna svojstva suhozida u smislu fleksibilnosti konstrukcije i mogućnosti procjeđivanja suvišne vode
- 5) Gomile – to su stovarišta kamena izvađenog iz terena. Prigodom obrade zemlje uvijek novi kamen izbija na površinu, pa velike i debele gomile mogu upućivati na dugotrajnu upotrebu zemljišta. Obično imaju izdužen oblik pa podsjećaju na zidove, a ponekad oprime oblik humka, pa ih možemo zamijeniti za tumule. Često su se glavni zidovi na krčevinama planirali u velikoj širini, tako da se po vrhu takvog zida, odnosno gomile formira put (*kolnjik*)
- 6) Rive i mulići – rijetko pojavni oblik na obali zbog sve češće korištenog cementa
- 7) Gradine – sežu iz doba Ilira. Sadržavaju jednostruki ili višestruki prsten nekadašnjih zidova koji okružuju zaravnati vrh brežuljka. Danas su ti zidovi, uglavnom zarušeni i slične na gomile, pogotovo one koje su bile u blizini naselja, pa se s njih odnosio kamen za izgradnju kuća. Tipična mjesta na kojima su se gradile su brežuljci koji se nalaze u blizini izvora vode, kvalitetne obradive zemlje i povijesnih puteva.
- 8) Tumuli – grobovi ili spomenici važnim Ilirima u obliku kamenih humaka. I oni su često na vrhu brežuljaka, a ponekad svojim dimenzijama sami postaju ljudskom rukom stvoreni brežuljci.
- 9) Vapnenice – građevine za prizvodnju vapna. Unutar njih bi se danima neprestano ložila vatra dok se kamen ne bi raspao u grumene živog vapna, koji se zatim koristio za gradnju ili u poljoprivredi. U Konavlima se koristi termin *klačina* za vapnenicu.
- 10) Građevine nepravog svoda: kažuni, bunje, trimi,...- razlike se očituju u pokrovu svoda. U Konavlima su, ovisno o selima u kojima se nalaze, popularno zovu *kućerice* ili *kućarice*
- 11) Kuće i *stanovi* – jednostavne kamene prizemnice, krova od drvenih greda prekriven kamenim pločama, ponegdje kupom kanalicom.
- 12) Štale, sinice, mošune – kućice i zakloni za stoku koje su najčešće imale krov od slame, granja ili trske

- 13) Torovi, ograde i stočarski sklopovi – neki su služili da bi se stoka držala unutra, a nekada bi se nešto što je posađeno unutra (smokva, orah ili maslina) čuvalo od stoke koja je pasla uokolo. U Konavlima se takvi oblici zovu *obori*.
- 14) Gumno – kamenom opločana i ograđena površina namijenjena vršenju žita. Dijele se na gumna na kojima se žito vršilo uz pomoć životinja koje je redovito bilo kružnog oblika sa kamenim ili željeznim stupom u sredini, te kvadratna gumna gdje se ručno vršilo žito.
- 15) Lokve – služile su za napajanje stoke. Neke lokve su bile povezane sa podzemnim tokovima, dok se većina punila kišnicom.
- 16) Bunari i *gustirne* – cisterne za vodu za ljudske potrebe. U Konavlima se koristi termin *gustjerna*.
- 17) Mostovi i gazovi – suhozidni lučni mostovi od neobrađenog kamena predstavljaju vrhunac umijeća građenja *u suho*.
- 18) Ognjišta – često su bili sastavni dio kuće, a ponekad su bila izbačena iz pravokutnog tijela kuće zbog sigurnosti od požara.
- 19) Kapelice i poklonci – iako su zidani mortom, bitni su jer nam govore o kulturnim tradicijama i korištenju prostora izvan naselja.
- 20) Međaši – uspravni kamen ili zidane piramide postavljane u svrhu podjele stočarskog prostora
- 21) Mirila i stećci – kamena obilježja štovanja pokojnika
- 22) Spomenik – uloga koja ostaje kada izgubi svoju građevinsku ulogu

Slika 3.3.1. Suhozidni krajolici i građevine istočnog Jadrana (4 GRADA DRAGODID, „Gradimo u kamenu“ 2016.)

3.4. Terasirani krajobrazi jadranske Hrvatske

Najveću zastupljenost, u kontekstu suhozidne baštine u Konavlima, zauzimaju suhozidne terase. Najviše su zastupljene na padinama krškog Konavoskog polja, te u plodnim vrtućama Konavoskih brda. Iz tog razloga je potrebno proučiti njihovu tipologiju kako bi se iste mogle analizirati i identificirati na terenskom istraživanju.

Andlar et al (2017.) terasirane krajobraze dijele na dva osnovna tipa: terasirana polja i terase na padinama. Obje kategorije su podijeljene na dodatne potkategorije. Identifikacija terasiranog krajobraza se temeljila na sintezi strukturnih, prirodnih i antropogenih čimbenika, odnosno, na opći i lokalni način korištenja zemljišta, strukturu, geomorfologiju, usjeve i vrstu tla, te povijesne aspekte. Svaka pojedina kategorija je potkrijepljena ilustrativnim prikazom. Terasirana polja se odlikuju prisustvom prirodno nakupljenog tla koje se prvenstveno obrađuje oranjem. Povezana su s krškim depresijama valovitog dna koje je trebalo kultivirati plitkim terasiranim poljima. Terasa nisu uzastopne, a obradive površine su široke. Razlikuju se:

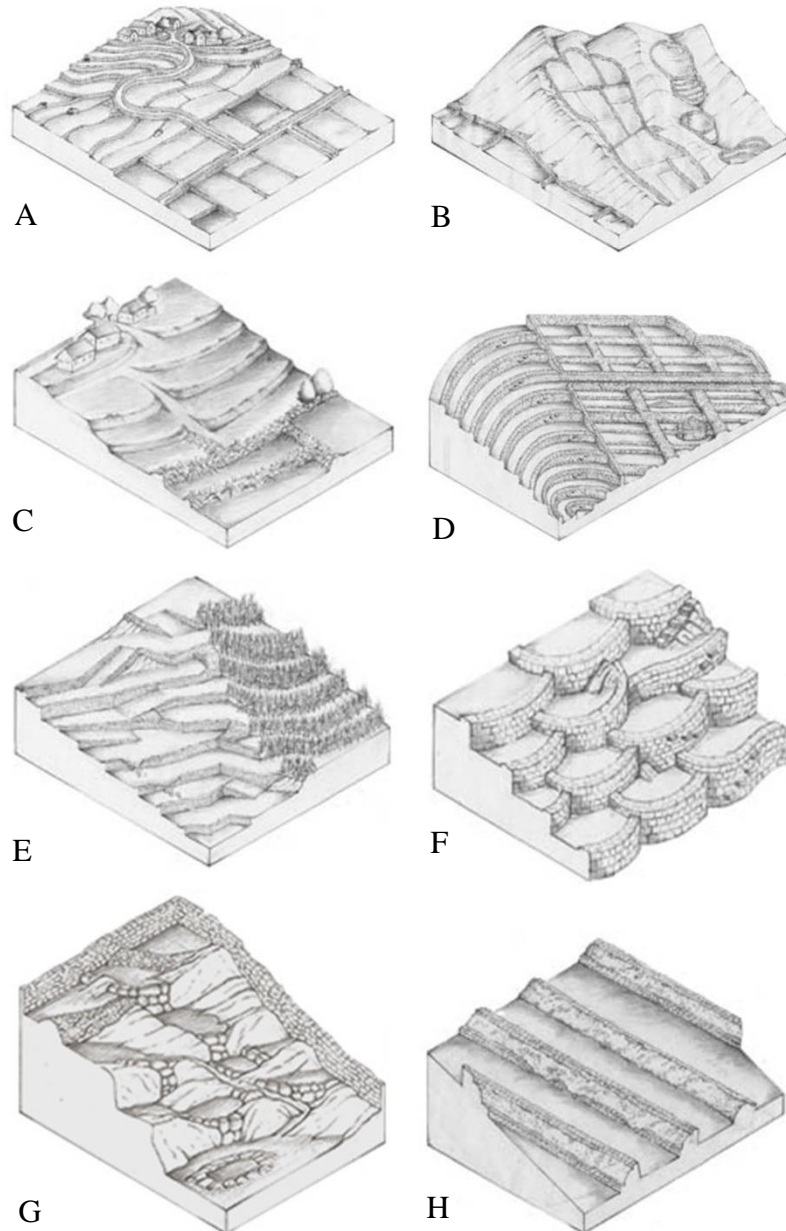
- a) Široka i pravilna terasirana polja u krškim poljima i riječnim dolinama – odnosi se na prostore velikih krških depresija s plitkim terasama blago valovitog dna. Zbog prostranih i blagih padina, uobičajeni su pravilni, te ponekada i planirani uzorci. Terasa su obično kombinirane s poljima i suhozidno omeđenim krčevinama zajedno tvoreći sustave mješovitih usjeva definirane blizinom naselja i kompleksnom poviješću korištenja.
- b) Široka terasirana polja nepravilnih uzoraka u krškim uvalama i velikim ponikvama (dolinama) - Podrazumijeva krške depresije umjerenih veličina s razvijenijim reljefom. Karakteriziraju ga nepravilni i organski uzorci terasa. Ova kategorija uključuje različite načine korištenja zemljišta s različitim kulturama, te manja zbijena ili raštrkana naselja iznad polja. Takva organizacija ruralnog područja tipična je za jadransko zaleđe.
- c) Terasirana polja u jarugama i suhim dolinama - nagnute, uske i duguljaste suhe doline i jaruge također predstavljaju oaze s obradivim tlom. One su ograđene i terasirane s ciljem očuvanja tla i kontroliranja oborinske vode za vrijeme bujica.
- d) Terasa i terasirana polja na koluvijalnom tlu – čini poseban tip terasa koji se razvio na vrlo strmom koluviju (čak i više od 70% nagiba). Zbog fizičkih obilježja i otpornosti tla na eroziju, stepenaste terase nisu uobičajene. Nagib padine gotovo ostaje isti ili minimalno smanjen, a podzidi se pojavljuju tek u manjoj mjeri. Velike, izdužene nakupine padinskog materijala su u cijelosti kultivirane, ponekad i ograđene suhozidom
- e) Terasirana polja bez podzida - ovaj tip terasiranih polja karakterističan je za flišna područja. Zbog nedostatka kamena na površini i fizičkih obilježja tla izgrađene strukture, podzidi ne postoje, nego su uobičajeni vegetacijski potpornji. Odlikuju ih uzorci zakrivljenih traka. Za razliku od siromašnog krša, ova područja obiluju plodnim zemljištem karakterističnim po mješovitom korištenju s dugim kontinuitetom i povezanošću s naseljem.

Sljedeći terasirani tipovi krajobraza su povezani s uzastopnim terasama, uspravnim suhozidima i uskom do umjerenom širinom gaznog sloja, obično namijenjene za jedan ili više redova uzgojenih biljaka (masline, grožđe, lavanda itd.). Sjeckanje je odsutno ili rijetko u ovakvim područjima. Takvi terasirani krajobrazi su česti na udaljenim, strmim područjima

izvan naselja i u početku su trebali biti monokulturni zbog krškog terena. Glavne vrste su sljedeće:

- a) Stepenaste terase pravilnog niza / uzorka - karakteristične su za gornje dijelove padina. Suhozidi su obično masivni i dobro građeni, ponekad i veći od širine obradive plohe. Veza između terasa se postiže stepenicama ugrađenim u zid ili gomilama kamenja uz padinu. Ponekad su skupine terasa omeđene suhozidom u razne oblike / forme (pravilna omeđenost često ukazuje na organiziranu podjelu blokova među novim vlasnicima). Uzorci terasa su pravilni, no mogu varirati, ovisno o raznim faktorima. Vrlo uske terase su u početku korištene za uzgoj vinove loze.
- b) Terasa nepravilnog uzorka - ovaj tip podrazumijeva nepravilan uzorak zemljišta s nekontinuiranim potpornjem, a često se pojavljuje rampa koja povezuje gornju i donju obradivu plohu. Prisutne su u područjima koja oskudijevaju kamenjem na površini ili gdje prevladava kamenje ili šljunak manjih dimenzija. Karakterizira ih loša kvaliteta zidne konstrukcije. Tipične su i za područja s pjeskovitim tlima gdje prevladavaju vegetacijski potpornji, najčešće trska. Različite se kulture mogu povezati s navedenim tipom terasa, ali za razliku od prethodnih tipova, prevladavaju žitarice, povrće i mješovita namjena.
- c) Džepne terase - podrazumijevaju komade zemljišta polukružnog ili trokutastog oblika koji se mogu pojaviti individualno ili u grupi, u obliku saća. Ovaj tip terase može i ne mora sadržavati podzide, te se može naći na padinama s većim kamenjem/stijenama gdje su prirodne šupljine u stijenama doradene i ispunjene zemljom kako bi u njima, obično, rasle pojedinačne biljke (maslina, vinova loza). Individualne džepne terase su osmišljene za uzgoj samo jedne biljke, no veći džepovi su vjerojatno korišteni kao manje parcele za uzgoj žitarica, buhača ili kao male livade. Česta su pojava i „spontane“ džepne terase na vrlo stjenovitim područjima. Potporni zid se naslanja na matičnu stijenu, te se redovito javlja na spoju dviju stijena kako bi se spriječilo rasipanje zemljanog supstrata.
- d) 'Off-contour' terase - atipičan oblik terasa kod kojih su podzidi postavljeni pod kutem, ponekad čak i okomito na konture terena. Zid ima samo jedno „lice“, dok je s druge strane gomila kamenja koja se nastavlja u obradivu površinu sa svojim

trokutastim dijelom. Izgled tih terasa možda je proizašao iz potrebe za zaštitom od vjetra, ali i uzimanja u obzir smjera litoloških slojeva. Te su terase vrlo rijetke, te se obično javljaju uz druge tipove uskih terasa. Danas su ovakvi tipovi terasa većinom zapušteni.

Slika 3.4.1. Terasirani krajobrazi jadranske hrvatske: **A** - Terasirana polja nepravilnih uzoraka (lijevo) i pravilna polja (desno); **B** - Terasirana polja u jarugama i suhim dolinama (lijevo) i terase i terasirana polja na koluvijalnom tlu (desno); **C** - Terasirana polja bez podzida; **D** - Slika 11. Stepnaste terase pravilnog niza / uzorka; **E** - Terasirana polja bez podzida; **F** - Džepne terase; **G** - „Spontane“ džepne terase, **H** - 'Off-contour' terase.

4. Upravljanje ruralnim krajobrazima i suhozidnom baštinom

Upravljanje je proces koji je nužan kako bi se *ideje, ljudi i stvari* zajedno povezale za postizanje određenih ciljeva, te radi analize sredstava njihova postizanja. . Stoga je neophodno imati jasno razumijevanje, ne samo triju skupina resursa, već i samog procesa upravljanja. Kroz istraživanje razvoja prostora i povijesnih činjenica, ostvaruju se temeljna načela upravljanja (Bromley, 1990).

U već spomenutoj skripti Andlar (2016) opisuje pojam upravljanja. Ono se na općoj razini poistovjećuje sa skupom pisanih mjera kojima se provode određeni ciljevi i/ili rezultati. Njime se ne definiraju samo željena/planirana stanja, već propisuju načini kojima se oni realiziraju (temeljem financijskih i ljudskih resursa te zakonodavnih i institucionalnih okvira), te način na koji se unaprjeđuje sustav kojim se upravlja. Iz zadnjeg navedenog je razvidno kako svaki plan upravljanja/gospodarenja mora imati određeno tijelo koje isti provodi. Upravljanje je dakle mehanizam u pisanoj formi kojim se ostvaruju i provode određeni dugoročni i kratkoročni ciljevi, te vrši praćenje istog. Upravljanje bi trebalo biti temeljeno na znanju, inventaru i vrijednostima o onome čime se upravlja, razvija kroz fazu planiranja, a potom slijedi faza provedbe i praćenje. Međusektorsko povezivanje je nužno u procesima donošenja planova upravljanja, osnivanje tijela koji ga provodi, te formiranje stručne grupe za inventariziranje i praćenje stanja krajobraza. Bitno je napomenuti kako upravljanje u svakom slučaju ima za cilj uskladiti i programirati.

4.1. Istraživanja na području upravljanja krajobrazima

Rega i sur. (2012) istražuju konceptualno i operativno rješavanje izazova potaknutih provedbom dvaju glavnih ciljeva politike Europske unije: održivi razvoj - očuvanje i poboljšanje krajobraza te ruralni razvoj. Temeljna teza publikacije je dublja integracija navedenih politika u svrhu ostvarenja međusobne koristi koje će u konačnici pridonositi postizanju njihovih ciljeva jer se trenutno razvijaju relativno nezavisno jedna od druge. Polazište za takvu pretpostavku, u kontekstu Europske unije, leži u samom temelju Europske konvencije o krajobrazima (ELC) i politici ruralnog razvoja drugi stup CAP-a (Common Agricultural Policy). Izričito se poziva na integraciju krajobraznih politika s drugim sektorskim politikama, na različitim razinama vlasti, i naglašava uloga poljoprivredne aktivnosti u razvoju krajobraza. Očuvanje i poboljšanje krajobraza se navodi kao ključan prioritet za razvoj ruralnih zajednica.

Navodi se nekoliko primjera mogućih načina poticanja zagovaranja integracije. Svako poglavlje je predstavilo jednu ili više studija, te alate i metode, s obzirom na instrumente koji implementiraju ELC (Europsku konvenciju o krajobrazima) i politiku ruralnog razvoja, odnosno krajobrazne planove i ruralni razvojni program (u nastavku RDP). U zaključnom poglavlju su sažete glavne točke kao preporuke za poboljšanje politika:

1. Potreba za multidisciplinarnim pristupima i odgovarajućim alatima i tehnikama.
2. Važnost perceptivne komponente kao razlikovnog elementa krajobraza
3. Uključivanje javnosti i dionika u procese planiranja
4. Potrebe za promjenama u postojećim oblicima upravljanja.

Ističe se potreba za multidisciplinarnim i integriranim pristupom kod bavljenja složenim problemima. Krajobraz je vjerojatno najteže opisati zbog svojih višedimenzionalnih karaktera i preklapanja s drugim javnim dobrima. Na isti način, ruralna razvojna politika Europske unije je u biti višedimenzionalna, koja želi postići istodobno tri različita cilja:

1. poboljšanje proizvodnje i radnih uvjeta poljoprivrednika
2. zaštitu i unapređenje okoliša (i krajobraza)
3. poticanje socio-ekonomskog razvoja ruralne zajednice, uključujući i ne-poljoprivredne zajednice.

Navedeni ciljevi zahtijevaju više ekspertiza, a time i višestruke metode i alate koji se koriste. Za primjere se navode: GIS metode analize, ekonomske procjene, procjene karaktera krajobraza (LCA – Landscape Character Assessment) i terenska istraživanja. Tako je prva preporuka koja slijedi iz ovog zbornika da se različite metode koriste na kombinirani i komplementarni način, te da se shvate svi aspekti krajobraza. Kao što je definirano u konvenciji, krajobraz je područje percipirano od strane ljudi. Ovo je vrlo često citirana definicija, ali mnogo rjeđe primjenjivana, jer se prostorna pitanja u cijelosti rješavaju na operativnoj razini. Da bi se moglo nositi s očuvanjem krajobraza kroz RDP, zahtijeva se da se u potpunosti uzima u obzir perceptivna komponenta, koristeći:

1. GIS analize osjetljivosti
2. Tehnike preslikavanja karata za prepoznavanje prioriternih područja
3. Metode koje pokušavaju izravno ispitati percepciju i preferencije ljudi
4. Fotografiju ili više načina istraživanja, poput radionica, intervju a i „ruralnih šetnji“

Prepoznavanje važnosti perceptivne dimenzije krajobraza ima značajne posljedice također u odnosu na ciljeve ruralnog razvoja. Domon (2011), primjerice, tvrdi da je krajobraz glavna

pokretačka sila u fizičkom i društvenom restrukturiranju ruralnih područja, što je pokazalo nekoliko studija u posljednjih 10-12 godina. Ovo istraživanje pokazuje kako vizualni / estetski elementi snažno utječu na stambenu situaciju i demografske promjene u ruralnim područjima (McGranahan 2008; Talandier 2009). Stoga se krajobraz pojavljuje kao temeljni resurs ruralnog razvoja, baš kao što su kvaliteta tla ili prisutnost drugih resursa (npr. voda) bili su ključni čimbenici razvoja ruralnih područja u prošlosti.

Kvaliteta krajobraza je predodređena kao glavni resurs za razvoj ruralnih područja 21. stoljeća (Domon, 2011). Ovo znači da će krajobraz sve više biti diskriminatorni čimbenik za konkurentske teritorije. Predmet će biti ruralna područja bogata sadržajima, nudeći visoku vizualnu kvalitetu. Ujedno će biti pod snažnim razvojnim pritiscima, dok će se „obični krajobrazi“, kako ih naziva Domon, suočiti s novom vrstom namjene. Izazov je stoga, ne samo osigurati održavanje vrlo vrijednog krajobraza, ali i stvoriti nove. „Obični krajobrazi“ će, na primjer, biti pod pritiskom intenzivne poljoprivrede. Krajobrazi bogati sadržajima i obilježeni vizualnim kvalitetama će morati biti očuvani u odnosu na estetske vrijednosti, okoliš, baštinu i prostorni identitet. To se pokazalo kroz rad RDP-a i agrookolišne mjere ukazuju, ne samo na poboljšanje ekološke učinkovitosti poljoprivrede, nego i na poboljšanje vizualne privlačnosti običnih (npr. periurbanih) krajobraza kroz stvaranje prirodne i polu-prirodne vegetacije, rotaciju usjeva, sadnju stabala, (Rega, 2012), pa i kroz gradnju i obnovu suhozida.

„Obični krajobrazi“ su glavni predmet studije kod Grittanija i suradnika, koji ističu i njihovu važnost kao područje istraživanja i prostora društvenog identiteta. Ono, međutim, neće dovesti do zaključka da će uključivanjem dionika i javnosti, sukobi nestati. U ruralnim područjima su najčešći kompromisi između pružanja hrane i reguliranja kulturne usluge, ali i između proizvodnje obnovljivih izvora energije (i štednje CO₂) i estetike, kao što je slučaj izgradnje vjetroelektrana u vrijednim krajobrazima. Druge su studije pokazale da upravljanje usmjereno ka maksimiziranju biološke raznolikosti može potkopati drugi ekosustav (Chan et al., 2006).

Cassatella i Seardo kroz treće poglavlje zbornika predstavljaju primjer potencijalnih kompromisa između kulturnih (estetskih) i drugih ekoloških čimbenika, te kao primjer navode sadnju vegetacije uz panoramske ceste. Budući da su sastavnice ekosustava po svojoj definiciji povezane s načinom korištenja zemljišta, redovito dolazi do sukoba između različitih dionika i sektora društva. Zapravo, priznaje se da postoje kompromisi i posljedice

koje predstavljaju ključne aspekte bilo kojeg istraživanja ako se ono bavi krajobrazom i ruralnim razvojem, te dovodi do kritičkog dijela odlučivanja i upravljanja (Kinzig 2010).

To dovodi do zaključnog razmatranja ovih studija. Prikazane studije su pokazale različite tehnike, alate i pristupe koji se mogu učinkovito koristiti na polju krajobraznih politika i ruralnog razvoja. Poteškoće zasigurno postoje i dalje su potrebna istraživanja i primjene u različitim zemljopisnim i prostornim kontekstima. Većina ističe potrebu za mobilizacijom stručnjaka sa višestrukih područja znanja i potrebe za stručnim studijama sa područja prostornog i krajobraznog planiranja, znanosti o okolišu, ekonomije, društvene znanosti pa čak i fotografije. Doprinos Bragagnola i sur. (2012) daju zanimljiv primjer istraživačkog projekta obilježenog snažnom suradnjom između različitih stručnjaka i institucija. Razmjenjujući znanja i vještine, pružaju ključne povratne informacije kako bi poboljšali istraživanje i provedbu politika. Međutim, isto poglavlje također ističe da je to neophodno, ali ne i dovoljan uvjet za pokretanje suradnje između različitih sektora vlasti i institucija. Nadalje, nužnost dublje horizontalne i vertikalne integracije u državnim institucijama za postizanje ciljeva politike u složenim krajobraznim kontekstima nije novi zahtjev znanstvenika, već u slučaju krajobraza i ruralnog razvoja to može predstavljati glavni čimbenik koji trenutno onemogućava njihovo implementiranje i integraciju. To se posebno odnosi na politike ruralnog razvoja koja je u kontekstu Europske unije još uvijek prožeta sektorskim pristupom. Rega (2012) naglašava važnost teritorijalnog pristupa ruralnom razvoju kojeg treba početi primjenjivati. Teritorijalni pristup konceptualizira poljoprivredu kao jednu od glavnih aktivnosti oblikovanja teritorija i krajobraza, te naglašava svoje međusobno povezivanje sa krajobrazom i očuvanjem okoliša.

Stenseke (2016), pak u svom radu, analizira integrirano upravljanje okolišem. Definira ga kao sveobuhvatan proces planiranja i gospodarenja prirodnim resursima koji uključuje okolišne, društvene i ekonomske ciljeve. Dinamika odnosa ljudskog društva prema fizičkom okruženju zahtijeva stalna djela otkrivanja suvremenih procesa i preispitivanja funkcija i konteksta koji povezuju ljude i njihov fizički okoliš. Upravljanje krajobrazom podrazumijeva širenje funkcija fizičkih oblika i struktura. U nastojanju za održivim upravljanjem krajobraza, čini se da će budućnost ostati samo dizajnirana krajobrazima, što podrazumijeva namjerno upravljane krajobraze na kojima se aktivno miješaju procesi koji bi inače mogli pogoršati vrijedne kvalitete koje su kompatibilne s dugoročnom održivošću. Isto tako se ističe da sve manje

područja u razvijenom svijetu posjeduje organski razvijene krajobraze. U očuvanju reliktnih krajobraza se vjerojatno neće ustrajati ako nemaju funkciju i ako se ne održavaju u kontekstu suvremenih trendova. Ističe se potreba za zasnivanjem znanstvenog vodstva integriranog upravljanja krajobrazom.

4.1.1. Engleska istraživanja u vrednovanju i upravljanju suhozidnom baštinom

Za teritorij Velike Britanije provedena je studija “Povijesna i krajobrazna vrijednost suhozida” (2007) kojoj je cilj bio pružiti jasnu, transparentnu i funkcionalnu definiciju o povijesnoj i krajobraznoj vrijednosti suhozida, te dati smjernice za razvoj suhozida koje će koristiti poljoprivrednicima, lokalnoj vlasti i RPA⁴. Također, želja je bila ispitati postojeće metode procjene vrijednosti suhozida. Za procjenu povijesne i krajobrazne vrijednosti suhozida su se provodile subjektivne i kritičke analize. Prethodno su provedene studije o ukupnoj dužini suhozida u Engleskoj. Procjene variraju između 80.000 do 112.600 km. To je ekvivalentno 10% ukupne dužine granica polja u Engleskoj. Na regionalnoj razini, suhozidi se većim dijelom nalaze u planinskim područjima, dok se u nizinskim dijelovima pojavljuju tek u manjem udjelu.

Povijest suhozidne gradnje u Engleskoj seže još iz 2. tis. pr. Kr., te su se gradili u naredno razdoblje do danas. Često postoji složen uzorak suhozida iz različitih razdoblja koji zauzimaju isti prostor. Iako suhozidi mogu imati arheološki značaj, veliki dio njihove povijesne vrijednosti dolazi iz dokaza koje zajednički pružaju podrijetlo i način korištenja zemljišta. Suhozidi se često vide kao jedinstvena obilježja krajobraza u kojem se nalaze. Mreža suhozida čini „kostur“ krajobraza, dajući mu oblik, koherenciju, strukturu i odliku. Tehnike/načini suhozidne gradnje u Engleskoj variraju u odnosu na razdoblje u kojem se gradilo, geologiji, topografiji i funkciji. Lokalne karakteristike fizičkih suhozidnih struktura pomažu u regionalizaciji i subregionalizaciji pojedinih dijelova. Pojedinačni suhozidi mogu uključivati posebne značajke, kao što je kruna zida, kanali za ovce i drugi dijelovi, što dodatno pridonosi interesu krajobraza.

U posljednjih 30 godina procjena se provodila opisno i bila je prilagođena za prikupljanje informacija umjesto da se identificiraju suhozidi od posebnog povijesnog ili krajobraznog značaja. Dobri poljoprivredni i okolišni uvjeti (GAEC)⁵ pružaju određenu vrstu zaštite

⁴<https://www.gov.uk/government/organisations/rural-payments-agency>

⁵<http://adlib.everysite.co.uk/adlib/defra/content.aspx?id=1QQUSGMWSS.0IRLJKFQGX0AOJ>

suhozida. Prema dostupnim informacijama iz studije, nijedan od uvjeta ne provodi zaštitu prema kriteriju određivanja povijesne i krajobrazne vrijednosti.

Ova studija predlaže tri načela koja bi trebala poduprijeti kriterije koji definiraju krajobrazne i povijesne vrijednosti suhozida:

1. Jasni i razumljivi kriteriji korisnicima, najprije poljoprivrednicima
2. Stvaranje osnova čiji će standardi biti usklađeni sa radom agencije za plaćanje u poljoprivredi
3. Primjenjivost kriterija u cijeloj Engleskoj, uzimajući u obzir razmatranja varijacija u karakteru krajobraza i načinu gradnje suhozida.

Predložena su 4 sljedeća kriterija, od kojih se prva dva odnose na povijesnu vrijednost, a druga dva na krajobraznu vrijednost:

A. Povijesna vrijednost suhozida - suhozidi odabrani kao kategorija „Scheduled Monument“⁶ ili se nalaze unutar određenog područja „Scheduled Monument“, ili su zabilježeni na području „Historic Environment Record“ (HER)⁷ pod tijelima lokalne uprave

B. Starost suhozida - suhozidi čije su lokacije prikazane u 1. izdanju „Ordnance Survey“ karte⁸.

C. Stil izgradnje i stanje - suhozidi koji su dobar primjer lokalnog stila gradnje ili su u dobrom stanju za potencijalni popravak

D. Doprinos kvaliteti krajobraza - suhozidi koji se nalaze unutar „Natural England’s Joint Character Area“⁹ kao ključna komponenta karaktera lokalnog krajobraza, ili suhozidi koji su vizualno izloženi s popularnih točki gledanja, te oni koji su dobro povezani s mrežom drugih suhozida i drugih suhozidnih struktura.

U smislu usklađenosti svih kriterija s gore tri navedena načela, jasno je da su za to potrebna dodatna uputstva za njihovu svrhu i metodologiju kako bi bili razumljivi poljoprivrednicima i njihovim savjetnicima, osobito oni koji su od većeg krajobraznog značaja. Vjerojatno je da će dva kriterija (starost suhozida i tipologija) biti ključne komponente lokalnog krajobraznog karaktera koji zahvaćaju većinu suhozida. Postoji veliki broj poteškoća od strane RPA koji se odnose na navedena dva kriterija. Karakter i kvalitetu se ne mogu lako procijeniti mjernim

⁶<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/scheduled-monuments/>

⁷<http://www.heritagegateway.org.uk/gateway/chr/>

⁸<http://maps.nls.uk/os/6inch-england-and-wales/info1.html>

⁹<http://publications.naturalengland.org.uk/category/587130>

jedinicama, već subjektivnim procjenama. Da bi se uzeli u obzir diferencijalni pragovi postavljeni po kriterijima i poteškoćama potvrđivanja krajobrazne važnosti, istraživanje sugerira četverostupanjski proces koji se može slijediti uzastopno:

1. Prva faza "pretkvalifikacije" identificira suhozid pod agrookolišni sustav. Uvjeti su takvi da će vjerojatno spriječiti uklanjanje suhozida bez obzira na njihov krajobrazno ili povijesno značenje.

2. Druga faza koristi jedan kriterij koji RPA može objektivno potvrditi i koja je sama po sebi dovoljna da definira suhozide od povijesnog značaja. Ovo je kriterij A (zabilježena arheološka vrijednost)

3. Treća faza koristi dva kriterija koji mogu biti objektivno potvrđeni od strane RPA i koji pokazuju da će suhozid vjerojatno biti od povijesnog ili krajobraznog značaja. To su kriterij B (starost zida) i prvi dio D (zabilježene ključne komponente lokalnog krajobraznog karaktera).

4. Posljednja faza koristi kriterije koji zahtijevaju odluke, koje treba donijeti kvalificirani nezavisni savjetnici i utvrditi: je li identificirani suhozid od povijesnog ili krajobraznog značaja. To se odnosi na kriterije C (stil gradnje i stanje u kojem se nalazi), a ostatak se odnosi na kriterij D (vizualna istaknutost i povezanost).

Početna studija je preporučila da DEFRA (Department for Environment, Food & Rural Affairs)¹⁰ treba poduzeti kratko polazno ispitivanje na terenu s predloženim procesom, što je i učinjeno. Potvrđeno je da je predložena metodologija bila široko djelotvorna i jednostavna za korištenje kod procjene vrijednosti pojedinog suhozida. Predloženo je niz detaljnih izmjena koje su ovdje uzete u obzir kao konačno izvješće.

Smjernice bi trebale predložiti alternativni način izvora kamena za popravak zidova kao što su mali kamenolom na farmi. RPA bi trebao biti u poziciji donošenja odluka ako neki poljoprivrednik zatraži uklanjanje suhozida ili skidanje kamena sa zida. Odluke bi se temeljile na prethodno dostavljenim informacijama s terena, ovjerenim od strane RPA ili drugih odgovarajućih posrednika, ovisno o situaciji. Da bi HER mogao sudjelovati u procjeni, DEFRA će morati obavijestiti lokalne vlasti koje upravljaju HER-om (putem udruga lokalne samouprave, arheoloških službenika). Njihova bi se uloga bazirala na temelju predloženih povijesnih kriterija koji se odnose na suhozide. Također se predlaže da se DEFRA može povezati s ostalim razvojnim agencijama koje bi mogle biti u mogućnosti korištenja ovog

¹⁰<https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-environment-food-rural-affairs>

predložka u svojim regijama. Proces procjene podrazumjeva da poljoprivrednici ili njihovi savjetnici mogu pristupiti informacijama koje se odnose na njihove farme preko interneta. Završna faza procesa se oslanja na profesionalnu procjenu koju moraju napraviti kvalificirani stručnjaci ili stručnjak sa odgovarajućim iskustvom, s članstvom u relevantnoj profesionalnoj organizaciji ili organizaciji s povezanom tematikom. Tu se predlaže da savjetnici budu članovi „Farming and Wildlife Advisory Group-a“ (FWAG)¹¹ ili članovi „Landscape Institute or the Institute of Environmental Management and Assessment-a“ (IEMA)¹². Konačno, sugerira se da „Natural England“ razmotri da li, kriteriji koje je predložila ova studija, mogu igrati ulogu u upravljanju krajobrazom.

4.2. Upravljanje ruralnim krajobrazima i suhozidima u Hrvatskoj

Neki od hrvatskih institucionaliziranih, zakonski utemeljenih, sektorskih alata za upravljanja jesu: *plan upravljanja zaštićenim područjima prirode, plan gospodarenja otpadom, plan gospodarenja šumama, plan upravljanja UNESCO zaštićenim kulturnim dobrima.*

Pojam “upravljanja krajobrazom” ili “plana upravljanja krajobrazom” u Hrvatskoj nije institucionaliziran, ne postoji kao zakonska kategorija, niti postoji spoznaja o izrađenom planu upravljanja nekog krajobraza, iako, za primjer, prethodno navedeni mehanizmi upravljanja najčešće direktnim ili indirektnim mjerama utječu na razvoj i očuvanje krajobraza (Andlar, 2016). Može se zaključiti kako je krajobraz tretiran kao partikularna činjenica, odnosno komponenta okoliša ili kao jedna od niza tema kojima se upravlja. Kao glavni problem se nameće što pripadajuće odluke nisu temeljene na znanju, inventaru i analizi krajobraza, već su najčešće neutemeljene i vrlo općenite.

Upravljanje suhozidnom baštinom je kod nas nepostojeći mehanizam, međutim, na teorijskoj razini možemo reći da bi ono moglo biti definirano putem pisanih mjera, kao alatom kojim se upravlja, temeljenih na (dugoročnim i kratkoročnim) ciljevima određene sektorske politike koju provodi neko tijelo. Sukladno tome, pregledane su najrelevantnije sektorske politike i utvrdili postojeći alati kojima se posredno i neposredno planira i upravlja ruralnim krajobrazima i suhozidima: program ruralnog razvoja, zaštita kulturnog dobra, zaštita prirode, prostorni planovi i razvoj ruralnog turizma.

¹¹<http://www.fwag.org.uk/>

¹²<https://www.iema.net/>

4.2.1. Program ruralnog razvoja

Ministarstvo poljoprivrede kroz Program ruralnog razvoja Republike Hrvatske (u nastavku PRRRH) za razdoblje 2014. - 2020. godine potiče obnovu i održavanje suhozida. Potpore se ostvaruju kroz *Operaciju 10.1.10. - Održavanje suhozida*, u sklopu *Mjere 10. - Poljoprivreda, okoliš i klimatske promjene*, a provodi je *Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju*. Kako bi se ispunili uvjeti potrebni za ostvarivanje potpora, suhozid mora postojati na parceli, imati ulogu ogradnog zida parcele, ukupne dužine od minimalno 30 m, te te mora biti prijavljen u ARKOD sustavu. Suhozidi koji se nalaze unutar parcele ili je riječ o suhozidnim podzidima terasa, ne ulaze u sustav potpore.

Uvjeti koji su potrebni za ostvarivanje potpore, te pravila kojih se kasnije potrebno pridržavati su:

1. kontrolirati tijelo suhozida minimalno dva puta godišnje, najkasnije do 1. listopada tekuće godine
2. održavati suhozid koristeći tradicionalne materijale i način izrade, što podrazumijeva ponovno slaganje kamena bez korištenja veziva
3. sprječavati zarastanje tijela suhozida vegetacijom na način da se neželjena vegetacija mora uklanjati ručno, bez primjene herbicida
4. završiti izobrazbu koju provodi Savjetodavna služba
5. voditi evidenciju o svim provedenim obvezama na propisanom obrascu.

Poput ostalih operacija iz *Mjere 10*, ova se operacija mora provoditi tijekom petogodišnjeg obveznog perioda.

Nadalje, u sklopu PRRRH-a, bespovratna sredstva su namijenjena obnovi suhozida kroz *Mjeru 4 – „Ulaganja u fizičku imovinu“*, *Podmjeru 4.4. „Potpora neproizvodnim ulaganjima vezanim uz postizanje agro-okolišnih i klimatskih ciljeva“*, *tip operacije 4.4.1. „Neproizvodna ulaganja vezana uz očuvanje okoliša“*. Korisnici unutar navedenog tipa operacije su poljoprivredna gospodarstva upisana u *Upisnik poljoprivrednih gospodarstva*; javne ustanove i tijela, uključujući javne ustanove za upravljanje zaštićenim područjima (državne, regionalne i lokalne javne ustanove); te jedinice lokalne samouprave i civilne udruge koje se bave zaštitom i promicanjem kulturnih vrijednosti i zaštite okoliša. Troškovi se odnose na ulaganje u izgradnju terasa, u podizanje suhozida i živica; uklanjanje invazivnih stranih vrsta s poljoprivrednog zemljišta; nabavku električnog pastira s pripadajućom opremom i/ili autohtonog pastirskog psa (tornjaka); izgradnju novih i obnovu

postojećih nastambi za stoku na području prirodne rasprostranjenosti velikih zvijeri; obnovu staništa važnih za očuvanje bioraznolikosti na poljoprivrednom zemljištu; ulaganje u obnovu zapuštenih lokvi za napajanje stoke te kupnju zemljišta za realizaciju projekta do 10% vrijednosti ukupno prihvatljivih troškova projekta.

Visina potpore iznosi od 600,00 EUR do 150.000,00 EUR u kunskoj protuvrijednosti. Intenzitet potpore unutar tipa Operacije 4.4.1. za suhozide iznosi do 100% vrijednosti ukupnih prihvatljivih troškova. Natječaj za navedeni tip operacije indikativno je najavljen za 18. rujna 2017.s rokom prijave do 20. studenog 2017.

Prema studiji kalkulacija troškova iz tipa operacije 4.4.1. „Neproizvodna ulaganja vezana uz očuvanje okoliša“ iz PRRRH-a za razdoblje 2014. - 2020. (Hadelan i sur., 2016), u sustav potpore obnove suhozidnih struktura ulaze sljedeće aktivnosti:

1. Ulaganje u građenje terasa

Kalkulacija je izrađena na bazi obračuna po m'. Obzirom na vrstu zahvata, napravljene su kalkulacije za podizanje terasa na ranije terasiranom zemljištu i podizanje terasa na novoiskrčenom zemljištu. Ulaganja se odnose na:

1.1. Podizanje terasa na ranije terasiranom zemljištu

Ulaže se na ranije terasiranom zemljištu što zahtjeva obnovu potpornih zidova. Uz visoki udio ljudskog rada, djelomično i zbog nemogućnosti pristupa mehanizacije, ukupni su troškovi slični u odnosu na podizanje terasa na novoiskrčenom zemljištu.

1.2. Podizanje terasa na novoiskrčenom zemljištu

Građenje novih terasa podrazumijeva strojno krčenje bivših šumskih i pašnjačkih površina na padinama, uz izvedbu suhozidnih podzida i formiranje širokih nagnutih terasa sličnih tradicijskim terasama na koluvijalnim nanosima.

2. Ulaganje u građenje suhozida

Kalkulacija se primjenjuje na bazi m³ izvedenog suhozida, što je obračun koji primjenjuju i aktualni hrvatski građevinski normativi, te dio profesionalaca na tržištu građevinskih usluga. Za potrebe izrade kalkulacije korištena su iskustva, troškovnici i stručna mišljenja poljoprivrednika i građevinskih poduzetnika iz Istre, Cresa, Dugog otoka, Hvara i Pelješca, te s javnih aktivnosti obnove suhozida, koje je s lokalnim partnerima u periodu 2010.-2016. provodila udruga Dragodid. Ulaganja se odnose na:

2.1. Gradnju suhozida neobrađenim ili minimalno obrađenim kamenom. Za usporedbu su izrađene tri kalkulacije:

- A. Obnova (uglavnom jednostrukog) suhozida s kontinuiranim manjim oštećenjem
- B. Obnova jednostrukog ili dvostrukog suhozida s mjestimičnim većim oštećenjima, te obnova širokog suhozida ili podzida s mjestimičnim većim oštećenjima na jednom licu
- C. Izgradnja novog suhozida.

3. Ulaganje u obnovu zapuštenih lokvi za napajanje stoke

Prema natječajnim uvjetima uzeti su u obzir troškovi obnove lokve u uvjetima sa i bez izgradnje popratnog suhozida. Predmetna kalkulacija odnosi se na model lokve vršne površine oko 55 m² što predstavlja srednju vrijednost između Pravilnikom definiranog raspona površina lokve. Modelom je predviđeno i uređenje terena i pristupa lokvi na udaljenosti 7 m od rubova vrha lokve što je ukupna površina od 338,5 m².

Iz navedenog proizlazi kako je PRRRH mehanizam za upravljanje ruralnim područjima, a pisani Pravilnik njegovo zakonsko uporište. Agencija za plaćanje u poljoprivredi se poistovjećuje sa tijelom koje provodi i kontrolira određene ciljeve, služeći se propisanim mjerama kao alatom za provedbu upravljanja. Prikazani model je primjer posrednog upravljanja ruralnim krajobrazima.

4.2.1.1. Usporedba GAEC uvjeta u Engleskoj i Hrvatskoj

GAEC su dobri poljoprivredni i okolišni uvjeti. Dio su višestruke sukladnosti tj. propisuju minimalne uvjete upravljanja na poljoprivrednim gospodarstvima, kojih se moraju pridržavati poljoprivredna gospodarstva u obavljanju poljoprivredne djelatnosti.

U Engleskoj postoje posebni GAEC uvjeti koji se odnose na obnovu suhozida: *GAEC 13. Stone walls*. Cilj uvjeta iz 2011. godine je potaknuti vlasnike zemljišta na zadržavanje suhozida jer su važan element engleskog krajobraza. Potrebno je pridržavati se uvjeta iz pravilnika kako bi se ispunile GAEC obaveze. Brojni suhozidi ostaju urušeni ili uklonjeni jer su poljoprivredne prakse postale više mehanizirane i manje radno intenzivne. Suhozidi su važni u definiranju krajobraza i povijesnog karaktera nekih područja, osobito u visoravni. GAEC 13 potiče vlasnike zemljišta na zadržavanje suhozida u korist krajobraza, divljine i budućih generacija. Dobra praksa navodi čega se potrebno pridržavati kako bi se dobili najbolji rezultati:

1. Ako se zid nalazi na gospodarstvu koje prima sredstva financiranja u poljoprivredi, mogu postojati dodatni uvjeti koji ograničavaju ili spriječavaju uklanjanje kamena. Ove

sheme uključuju sheme zaštite okoliša, ruralnog upravljanja i okolišno osjetljivih područja.

2. Ako se planira uklanjanje kamena sa zanemarivog zida kako bi se popravio drugi suhozid ili staza, ili se planira o širenju prolaza u postojećem suhozidu, potrebno je razmotriti njegovo povijesno i krajobrazno značenje. Mogu se zatražiti savjeti od povijesnog, arheološkog ili krajobraznog stručnjaka. Ono što može izgledati kao zid slabije kvalitete može biti veće povijesne važnosti nego što se čini, pa je uvijek najbolje tražiti stručno savjetovanje.

3. Prilikom izvođenja radova koji dopušta strojevima ili stoci da prođu kroz postojeći prolaz u suhozidu, potrebno je pažljivo razmotriti minimalnu dužinu koju je potrebno ukloniti, ali u svakom slučaju razmak ne smije biti veći od 10 metara kako bi se sačuvalo što više suhozida. Prilikom uklanjanja kamena za popravke na drugom mjestu, uklanja se samo minimalni iznos potreban za popravak. Zidni temelji se ne smiju ukloniti.

Iznimke koje se dozvoljavaju:

4. Može se proširiti postojeći prolaz u suhozidu kako bi se omogućio pristup strojevima ili stoci. Ako se želi proširiti postojeći prolaz na više od 10 metara, onda je potrebno tražiti dopuštenje uz argumentiranje od RPA-e.

5. Može se ukloniti suhozid ili kamenje sa suhozida kako bi se popravio drugi kameni zid na zemljištu koji je u boljem stanju od onog kojeg je uklonjen, ili se može upotrijebiti kamen za manje popravke javne stazom na privatnom zemljištu.

6. Da bi se uzeo kamen sa oštećenog zida, za zidne popravke u sklopu programa kapitalnih radova u okviru agro-okolišne mjere, mora se prethodno dobiti dopuštenje od Natural England (za ovu mjeru nije potrebna dozvola od RPA).

7. Moguće je prijaviti na RPA za odstupanje od pravila ovog standarda iz razloga koji se odnose na proizvodnju usjeva ili uzgoj stoke u svrhu poboljšanje okolišnih uvjeta.

U Hrvatskoj je pak drukčija situacija. Nadzor kod upravljanja suhozida se provodi kroz uvjete GAEC 5 – Očuvanje obilježja krajobraza. Obilježja krajobraza svojom površinom ulaze u ukupnu prihvatljivu površinu parcele. Propisana obilježja krajobraza su sljedeća:

1. „Šumarak“ – neprekinuto područje pokriveno drvećem i grmljem, koje se ne koristi u poljoprivredne svrhe, površine 100-2000 m²,

- 2., „Pojedinačno drvo“ – osamljeno stablo na poljoprivrednoj parceli, zbog njegove specifičnosti se ubraja u obilježje krajobraza (soliterno stablo na oranici, stablo kao prirodni spomenik),
- 3., „Drvored“ – pravilan red drveća koji sadrži minimalno 3 stabla u nizu, sa maksimalnim razmakom 10 metara između stabala,
- 4., „Lokva (jezerce)“ – vodom ispunjena prirodna depresija, površine 100-2000 m²,
- 5., „Živica“ – prirodna ograda sačinjena od višegodišnjeg raslinja, linearnog oblika koja razdvaja poljoprivredne parcele, minimalne dužine 10 metara,
- 6., „Jarak“ – potok ili kanal na poljoprivrednim površinama koji služi za navodnjavanje ili kao drenaža za odvodnju,
- 7., „Suhozid“ – građevina od kamena, podignuta ljudskom rukom, bez dodatnog vezivnog materijala koja služi kao ograda koja odvaja poljoprivredne parcele.

Primjena GAEC uvjeta obvezna je u Hrvatskoj od 1. siječnja 2012. godine. Primjenjuje ih se ukupno 10, te se odnose na zaštitu tla od erozije, zaštitu i upravljanje vodama, održavanje strukture tla i razine organske tvari u tlu i osiguravanje minimalne razine održavanja da bi se spriječilo uništavanje staništa. Svi propisi vezani uz višestruku sukladnost moraju se poštivati od početka njihove primjene u Republici Hrvatskoj. Nepridržavanje uvjeta propisanih Pravilnikom o uvjetima višestruke sukladnosti u poljoprivrednoj proizvodnji ima za posljedicu smanjenje ili potpuno obustavljanje isplate potpora u poljoprivredi. Kontrola je dio Integriranog sustava administracije i kontrole potpora (IAKS sustava) kojeg je uspostavila Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju. Kontrola se provodi zbog provjere obveznika koji su podnijeli zahtjev za potporom, a u svrhu provjere obveznog ispunjavanja uvjeta višestruke sukladnosti kao dodatnih obveza u ostvarivanju prava na potpore, na najmanje 1% poljoprivrednih gospodarstava svake godine. Obveznik mora ispunjavati GAEC uvjete na svim površinama poljoprivrednog zemljišta bez obzira traži li za njih potpore ili ne.

4.2.2. Zaštita kulturnog dobra - kulturni krajolik i zaštita vještine suhozidne gradnje

Sukladno *Pravilniku o obliku, sadržaju i načinu vođenja Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske* se kategorija kulturnog krajobraza izdvaja u posebnu skupinu. Ona se, nadalje, dijeli u dvije grupe: kulturni krajolik/krajobraz i povijesni krajolik koji uključuje memorijalna područja. Dosada su u registar kulturnih dobara Republike Hrvatske pod kategorijom

kulturnog krajolika, sa elementima suhozidne gradnje, upisani: Starogradsko polje (2008.), lokalitet Bucavac (2011.), lokalitet Takala (2012.) i krajolik Vodnjanštine s arheološkim, etnološkim i sakralnim spomenicima (2012).

Zakonska obaveza, prilikom zaštite gore spomenutih grupa, je izrada konzervatorske podloge, no podloga nije alat kojim se upravlja zaštićenim područjem. Osim formalne obaveze izrade plana upravljanja za UNESCO zaštićene lokalitete, ne postoji obaveza izrade plana upravljanja za ostale oblike kulturnog krajobraza gdje bi se definirale smjernice za očuvanje i razvoj suhozidnih struktura. Iz tog proizlazi da navedeni modeli zaštite ne nude adekvatan okvir za očuvanje i razvoj običnog/svakodnevnog krajobraza i njegovih struktura, kao što je potencijalni slučaj zaštite poljoprivrednog krajobraza Konavala.

U prosincu 2016. godine, suhozidna gradnja je proglašena nematerijalnim kulturnim dobrom Republike Hrvatske te je time dobila trajnu zaštitu. Sukladno članku 9. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, NN 151/03; NN 157/03, Ispravak), nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito:

- jezik, dijalekti, govori i toponimika, te usmena književnost svih vrsta,
- folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote,
- tradicijska umijeća i obrti.

Očuvanje nematerijalnih kulturnih dobara provodi se izradom i čuvanjem zapisa o njima, kao i poticanjem njihova prenošenja i njegovanja u izvornim i drugim sredinama. Ono je u skladu s postojećim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, potrebama uzajamnog poštivanja među zajednicama i održivom razvoju, te je prepoznato od strane zajednice kao dio njihove kulturne baštine. Omogućuje zajednici i pojedincu osjećaj pripadnosti i kontinuiteta, koji se temelji na prenošenju iskustva i zajedničkom pamćenju. Kao takvo je ukorijenjeno u zajednici te se prenosi i nanovo stvara. Doprinosi raznovrsnosti nematerijalne kulturne baštine upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske svjedoče o kulturnoj raznolikosti i ljudskoj kreativnosti.

4.2.3. Zaštita prirode - Značajni krajobraz i NATURA 2000

Ruralni i poljoprivredni krajobraz je moguće štititi kroz kategoriju zaštite prirode: značajni krajobraz, a što je vidljivo iz sljedećih definicija Značajni krajobraz je prirodni ili kultivirani predjel velike krajobrazne vrijednosti i bioraznolikosti i/ili georaznolikosti ili krajobraz

očuvanih jedinstvenih obilježja karakterističnih za pojedino područje (ZZP, 2017). Kategorija značajnog krajobraza bi po svojoj definiciji trebala biti jednaka IUCN-ovoj kategoriji *Protected landscape*, koja podrazumijeva jedinstvenost scenske kvalitete, tradicionalnog uzorka i kulturnih elemenata, integritet veze ljudi i okoliša, te karakterističnosti prirodnih elemenata. Iako na teoretskoj razini ovaj oblik zaštite nudi adekvatan okvir za zaštitu iznimnih ruralnih lokaliteta, realizacije su usmjerene uglavnom na krajobraze iznimne prirodne ljepote, a kada je predmet zaštite ipak antropognizirani/poluprirodni prostor, ljudska aktivnost je uglavnom previđena. S druge strane, obaveza izrade planova upravljanja za značajne krajobraze nije još niti jedanputa realizirana.

Zaštiti krajobraza kroz navedeni sektor, dodatno pridonosi ekološka mreža NATURA 2000 koja je važna za očuvanje ugroženih vrsta biljaka, životinja i stanišnih tipova, te ima osnovni cilj zaštititi bioraznolikost za buduće naraštaje. Za navedena područja obavezna je izrada planova upravljanja. Obzirom da su brojna područja zaštićena NATURA-om 2000 u Hrvatskoj usko vezana uz poljoprivredne djelatnosti, potrebno je kroz planove definirati budući razvoj zaštićenih krajobraza. Korisnici zemljišta pod NATURA-om 2000 se jednako tako mogu koristiti spomenutim mjerama iz PRRRH-a, uz dodatne potpore i nadzor institucija koje upravljaju zaštićenim područjima, u svrhu korištenja metoda ekološke poljoprivrede. Time se direktno održavaju i razvijaju krajobrazni elementi, pa tako i suhozidne strukture.

4.2.4. Prostorni planovi

Ruralni krajobrazi, a naročito njegov poljoprivredni dio, se kroz prostorne planove štiti kroz koncept boniteta zemljišta određujući im kategorije, te se sagledava isključivo kao proizvodni resurs. Prema Pravilniku o mjerilima za utvrđivanje osobito vrijednog obradivog (P1) i vrijednog obradivog (P2) poljoprivrednog zemljišta, prostorne kategorije zemljišta u koje se svrstavaju poljoprivredna zemljišta su: P1 – osobito vrijedna obradiva zemljišta, P2 – vrijedna obradiva zemljišta, P3 – ostala obradiva zemljišta, PŠ – ostala poljoprivredna zemljišta. Procjenjuju se prema vrijednosti od najpovoljnijih do nepovoljnijih tala prema bonitetnim svojstvima tla, klime, reljefa i ostalih prirodnih uvjeta. Opći bonitet zemljišta (B) vrednuje se od 7 do 100 bonitetnih bodova. Bonitetno vrednovanje mogu obavljati samo stručnjaci na području pedologije. Zakona o prostornom uređenju ("Narodne novine", broj 30/94 i 68/98), Pravilnikom o sadržaju, mjerilima kartografskih prikaza, obveznim prostornim pokazateljima i standardu elaborata prostornih planova, spominje pojam kultiviranog

krajobraza. Kao instrument za njegovo prepoznavanje i zaštitu se navodi Strategija i program prostornog uređenja RH, te svi prostorni planovi na lokalnoj i regionalnoj razini. Osim navedenog, kod zaštite poljoprivrednog krajobraza ne postoji konkretan interpretativni temelj, a smjernice su neprisutne.

4.2.5. Ruralni turizam

Butijer (2014) navodi kako je razvoj ruralnog turizma je integralni dio opće politike Ministarstva turizma, gdje država mora djelovati stimulativnim mjerama. Dobro je poznato da turizam „troši“ najkvalitetnije lokacije hrvatskog obalnog područja. Prije su turisti „boravili“ u prirodi, a sada je „konzumiraju“. Iz toga proizlazi potreba vrednovanja prostora i krajobraza kao kulturnog i prirodnog nasljeđa s obavezama, ograničenjima i čvrstim pravilima ponašanja u prostoru. Zaštita prostora kroz sektor turizma ne znači zabranu, već podizanje kvalitete namjene pri izgradnji prostora te omogućavanje razvoja uz očuvanje njegovih temeljnih vrijednosti.

Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. prepoznaje da su glavne atrakcije Hrvatske prirodni prostor i bogatstvo kulturno povijesne baštine. Među prirodnim atrakcijama vodeća mjesta zauzimaju more, razvedena obala te mnoštvo otoka, ali i brojne očuvane prirodne plaže, kao i zelenilo i šumovitost velikog dijela teritorija. Iako to neposredno podrazumijeva krajobraz, isti se kao pojam ne spominje. Međutim, indirektno se mogu prepoznati potrebe prepoznavanja, prezentacije iznimnih krajobraza:

- Podići standarde interpretacije, opremljenosti i kvalitete kulturnih turističkih proizvoda
- Razviti teme i priče koje će pomoći u interpretiranju povijesnih i kulturnih lokaliteta
- Asistirati kulturnom sektoru u izradi kvalitetnih promocijskih materijala
- Razviti kulturne turističke itinerere lokalnog i regionalnog karaktera
- Identificirati lokalitete s potencijalom da postanu regionalne i nacionalne turističke atrakcije te asistirati njihovom sustavnom pretvaranju u kulturne turističke proizvode

U kontekstu razvoja ruralnog turizma suhozidi i ruralni krajobraz nisu izričiti predmet interesa, međutim, valja spomenuti izradu priručnika za obnovu i turističku valorizaciju (Živković, 2015) gdje se suhozid spominje u kontekstu pripadajućeg mjesta u ruralnom prostoru, u krajobrazu, u ogradama vrtova, podzidima, bunjama, ogradama dvorišta. Sličan slučaj je i kod priručnika za bavljenje seoskim turizmom, izrađenog od strane Ministarstva

turizma 2012. Ono se spominje samo u kontekstu očuvane autentične ruralne baštine kao jedan od elemenata,.

4.3. Aktivnost nevladinih udruga u obnovi suhozidnih struktura

U Hrvatskoj se ističu nevladine udruge koje na lokalnoj ili državnoj razini djeluju na području obnove suhozidnih struktura afirmirajući i osvještavajući lokalnu zajednicu i šire o vrijednosti suhozidne baštine. Tako se ističe rad udruge “4 grada Dragodid” koja je fokusirana na proučavanje i primjenu tehnika, materijala i struktura tradicijskog graditeljstva na hrvatskom kršu. Ishodište projekta je selo Dragodid na otoku Visu, a glavne aktivnosti su organizacija suhozidnih graditeljskih radionica i popularizacija tehnika suhozidne gradnje. Ciljevi udruge su istraživanje i reaktualizacija suhozidnog graditeljstva i ostalih tradicijskih graditeljskih tehnika kao temelja za održivi razvoj i očuvanje okoliša, te zaštita materijalne i nematerijalne kulturne baštine. Kroz dugi niz godina postojanja, udruga broji mnoge radionice duž cijele obale i otoka, te brojne suradnje sa državnim i lokalnim institucijama.

U sličnom kontekstu treba spomenuti i otvoreni javni popis hrvatskih suhozida - Suhozid.hr. Riječ je o javno dostupnoj internetskoj bazi suhozidnih struktura u Hrvatskoj gdje svi zainteresirani samoinicijativno ugrađuju fotografije na zemljovid gdje su fotografirane i lokaciju gdje su pronađene strukture. Ovakvim načinom afirmacije teme suhozidne baštine među stanovništvom se pomaže u okupljanju baze podataka. Ono može biti inspiracijama nadležnim institucijama da na sličan način provode izradu registra suhozidne baštine na državnoj razini.

5. Prijedlog modela inventarizacije suhozidne baštine Konavala

Na temelju prethodno pregledanih iskustava, ali i na temelju dostupnih podataka, predlaže se model kojim se inventarizira, analizira i klasificira suhozidna baština Konavala, ali i opisuje pripadajući ruralni krajobraz. Konačni model predstavlja kombinaciju više pristupa; LCA pristupa, povijesti krajobraza i morfološke tipologije sela. LCA je općeprihvaćena metoda za klasifikaciju/tipologiju svih vrsta krajobraza, pa tako i za ruralne (Natural England, 2002.). Ova metoda, osim što služi kao postupak identifikacije područja krajobraza sličnog karaktera, njihovo klasificiranje/tipologija, kartiranje je temeljeno na načelu karaktera krajobraza, a upravo je ono u ovom radu korišteno kao princip deskripcije konavoskih sela. Karakter krajobraza je definiran kao specifična kombinaciju geologije, reljefa, tla, vegetacije, načina

korištenja zemljišta, uzoraka polja i naselja. Kao takav gradi svojstven, prepoznatljiv i konzistentan uzorak elemenata koji čini određeni krajobraz drugačijim od drugog, prije nego boljim ili lošijim. Osim karakteristika, moguće je opisivati trendove, stanja, dinamiku i osjetljivost. Cijeli postupak lišen je vrijednosnih prosudbi i čina donošenja odluka.

U kontekstu Konavala, najprije je potrebno istražiti povijesni razvoj poljoprivrednog krajobraza Konavala. Ono se primjenjuje u kontekstu povijesne vrijednosti suhozidnih struktura i krajobraza, po uzoru na engleski pristup vrednovanja. Susret mnogih civilizacija na tromeđi je ostavio vidljiv trag u današnjem prostoru, te postoje povijesni zapisi i crteži koji svjedoče o postojanosti suhozidnih oblika u datom periodu.

Obzirom da se inventarizacija predlaže na razini sela sa pripadajućim zaseocima, primjenjuje se morfološka tipologija sela po Marinović-Uzelcu iz 2002. godine. Selo se opisiva kroz smještaj u prostoru, veličinu, tip, arhitekturu naseljenog dijela i stanje aktivnosti. Kroz smještaj u odnosu na naseljeni dio, tip, uzgojne vrste i stanje se opisuju i poljoprivredne površine.

Kod inventarizacije suhozidnih struktura se predlaže terminologija iz priručnika udruge Dragodid (2013). Potrebno ih je podijeliti prema oblicima, od najzastupljenijih prema manje prisutnima. Zatim, prema tipu, prostornom uzorku i trenutnom stanju očuvanosti.

Konavle, po svom geografskom karakteru, najviše definira Konavosko polje sa izduženim parcelama pod vinogradima. Tako snažan utisak polja zapravo zasjenjuje činjenicu da je čitava površina Konavala protkana matricom suhozida, te se ono najčešće ne percipira kao prostorni uzorak. Iz tog razloga se, kao posljednja metoda, predlaže sagledavanje prostora Konavala kroz vizualni karakter krajobraza obilježen različitim kriterijima: veličina, uzorak, kompleksnost, koherentnost, ravnoteža, dostupnost, upravljano, linija, tekstura, boja, prirodnost, sigurnost, stimulativnost, vizure i rijetkost.

6. Razvoj poljoprivrednog krajobraza Konavala

Prema Vukmanoviću (1980), Konavle se, sa Konavoskim poljem, spominju i u doba antike kao plodan i žitorodan kraj. Još u to vrijeme su poznavali melioracijski sustav koji je išao sve od rijeke Vodovađe kroz polje do Cavtata. Za razliku od susjednih krških područja, ovo je područje od prije bilo poznato po uzornom poljodjelstvu. Polje je imalo nesumnjivo veliko gospodarstvo i društveno značenje za širu regiju. No u ranom srednjem vijeku propada sustav

za navodnjavanje, te postepeno nestaje bogatstvo koje je bilo prisutno za vrijeme Rimljana, a u kasnom srednjem vijeku stanovništvo se bavi obradom zemlje i stočarstvom.

Na područje Konavala su prije spajanja sa Dubrovačkom Republikom, silazili stočari iz crnogorskih zaleđa na svoja zimovališta. Pastiri su sa svojom stokom silazili na obrađena konavoska zemljišta s kojih su vlasnici već spremali žetvu, te u obrane maslinike. Tu su stočari iz zaleđa postavljali *prenosive torove*, i to sa znanjem i privolom konavoskih seljaka. Nakon odlaska stoke na zemlji je ostajalo gnojivo, što je koristilo konavoskom težaku za bogaćenje tla hranjivima. Tako se život u ovim krajevima odvijao u simbiozi između stalno naseljenih stanovnika i pokretnih stočara iz zaleđa.

Višestoljetna vlast Dubrovačke Republike u Konavlima je rezultirala velikim gospodarskim napretkom, naročito u poljoprivrednoj proizvodnji. 1426. godine Dubrovačka agrarna politika je odmah nakon zadobivanja Konavala išla za tim da od njih napravi žitnicu. Zabranjuje se silazak stočara iz zaleđa kako bi se na taj način stabiliziralo poljodjelstvo, pa se izdaju razne zabrane i ograničenja. Uglavnom se sijalo žito, a vinograde se smjelo imati samo uz kuću. Sve se manifestiralo kroz pojavu novih krajobraznih struktura u čovjekovoj okolini, koji danas čine kulturni krajobraz Konavala.

Među prvim spisima gdje se spominje suhozid je *Statut grada Dubrovnika*. Radi se o prijepisu statuta iz 1437. godine, nakon osvajanja Konavala. Vlasnici parcela su bili primorani držati se zakona napisanih u dubrovačkom statutu. Citirajući zakone iz *Knjige pete*, nalažu se sljedeća pravila na poljoprivrednim površinama:

XXIV.

O međi i mrginu i suhozidini vinograda

Ako neki vinograd ili zemlja bude poviše neke međe, a netko ispod te međe ima vinograd ili zemljište, vlasnik tog zemljišta ili što je ispod međe, ako bude htio napraviti suhozidinu, može je napraviti na svome, a tu među čistiti nožem ili srpom. A dužan je ostaviti jedan lakat zemlje duž rečene međe za mrgin, koji može čistiti motikom ne dirajući prije spomenutu među.

XXV.

O međi i mrginu između vinograda i zemljišta više vlasnika

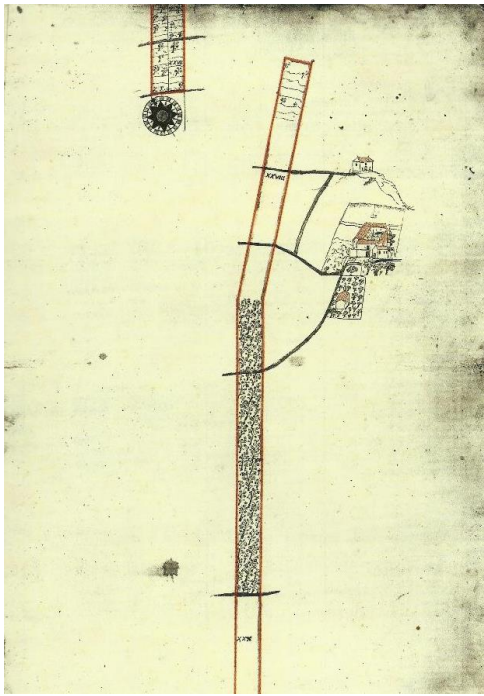
Ako između vinograda i zemljišta što su u razini bude međa ili mrgin, neka ta međa ili mrgin budu zajednički vlasnicima tih vinograda ili zemljišta, a kad dotični vlasnici budu obrađivali rečena zemljišta ili vinograde, ne smiju prelaziti među koja je među njima. A mrgin neka bude pola jedne, a pola druge strane.

Nakon zadobivanja Konavala, Dubrovčani formiraju kaznačine na čelu kojih je kaznac. Kaznačine su osnovne administrativno-političke jedinice od kojih se sastoje knežije i kapetanije. Sastoje se od dvije, pa sve do sedam desetina. Destine su katastarske jedinice dubrovačkog katastra, isto ono što su danas katastarske općine. U uporabi su i nakon pada Dubrovačke Republike, sve do sredine 19. stoljeća, kad ih zamjenjuje austrijski katastar iz 1837. godine, sa svojim katastarskim općinama (Kapetanić, 2011).

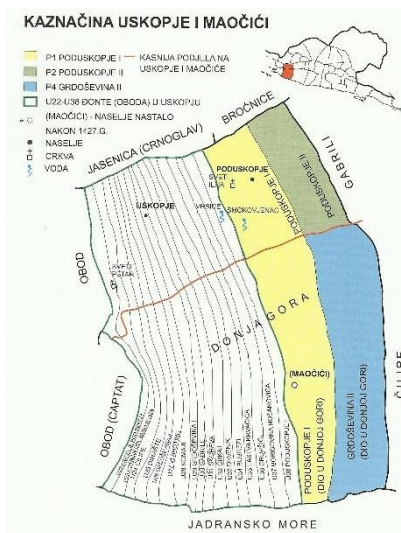
Slika 6.1. Granice kaznačina u odnosu na granice desetina (Kapetanić, 2011)

Iz toga doba, nailazimo na brojne ilustrativne prikaze podjela vlasništva nad parcelama. Jedan takav prikaz jasno prikazuje način podjele zemljišta gdje parcela obuhvaća dijelove padine južne ekspozicije za sadnju trajnih nasada (primjer maslina), zatim dijelove polja (žitnice), te dio padine sjeverne ekspozicije koja je redovito služila za ispašu stoke. Na prikazu se jasno vidi način prikazivanja terasiranih parcela – tanka linija označava podzid suhozidnih terasa.

Slika 6.2. Crtež franjevačkog samostana Sv. Vlaha, kneževa dvora i crkve Sv. Trojstva iz 1741. godine. Lijevo je đonta desetine Svetog Đurađa smještena u desetini S-I Rudež Nartičiča oformljena 1423. godine (Kapetanić, 2011.)

Kaznačina Uskopje se sastojala od 17 đonti, desetine Poduskopje I s dijelom u Donjoj gori, desetine Poduskopje II, te dijela u Donjoj gori desetine Grdoševina II. Nakon 1427. godine doseljavanjem se formira naselje Maočići (danas: Močići), te se nakon 1588. godine osnivaju dvije odvojene kaznačine Močići i Uskopje (Kapetanić, 2011.). Tadašnja podjela uskih, izduženih parcela je vidljiva u njihovim granicama koje su određenim duhim potezima suhozida, *međa*.

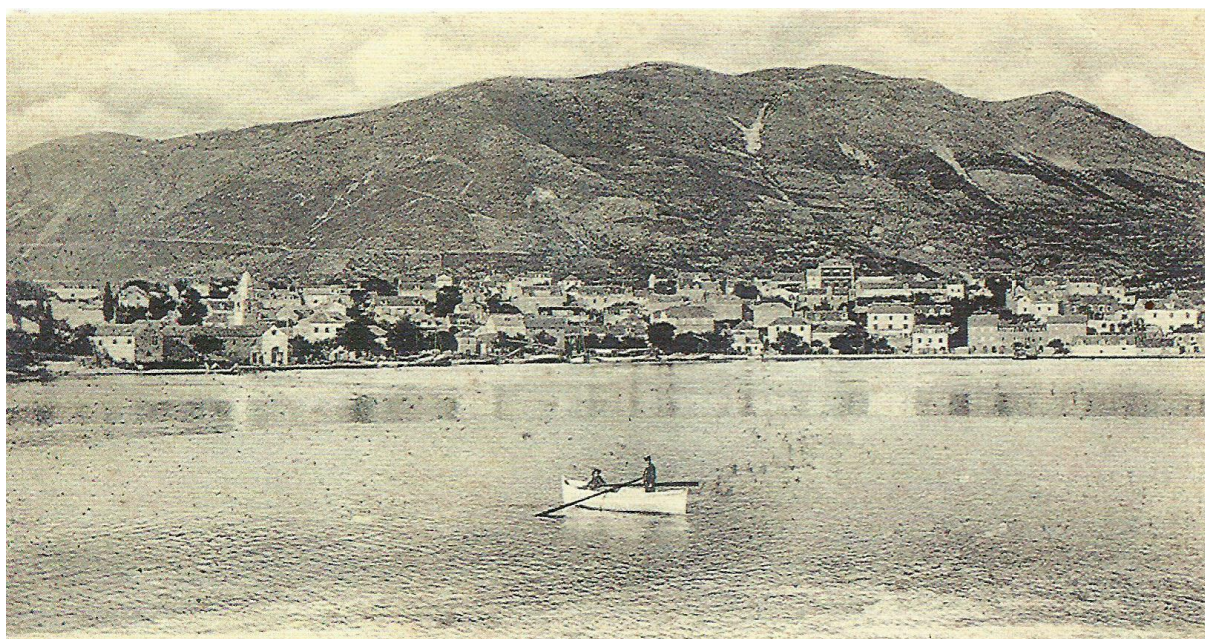
Slika 6.3. Kaznačina Uskopje i Maočići (Kapetanić, 2011.)

Slika 6.4. Granice parcela u Uskoplju omeđene dugim potezima suhozida

Zbog ograničenja za vrijeme Dubrovačke Republike, tek se u 17. stoljeću posvećuje veća pažnja sadnji vinove loze. Od sredine 19. stoljeća se naročito krči polje i podižu vinogradi. Već od kraja 19. stoljeća vinogradarstvo postaje važnija privredna grana od maslinarstva. U polju je tada bilo više loze nego danas. Odlaskom ljudi u Prvi svjetski rat smanjila se radna snaga i loza je počela propadati. Danas se loza uzgaja na područjima svih sela, ali u planinskim selima Kuni, Jasenicama, Stravči i Dubi znatno manje i nema nekog privrednog značaja. Način sadnje loze na suhozidnim terasama se provodi principom iskopavanja *kućica* motikom ili dikelom, te se u te kućice postavlja sadnica loze i zatrpava zemljom skupa sa gnojivom. Na strmom terenu se sadnice se sade dva puta dublje nego u polju zbog vlage koju loza crpi iz zemlje. Između sadnica su se prve dvije godine sadile lubenice ili neke druge vrste.

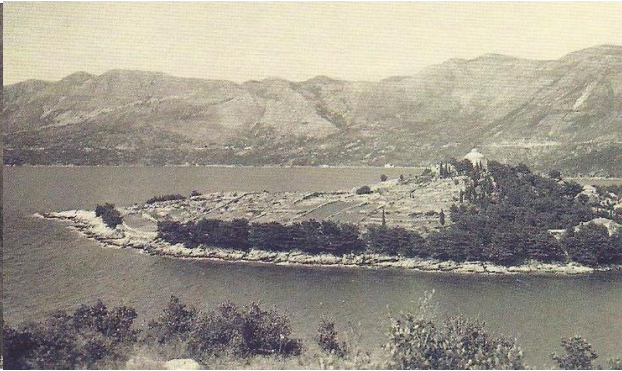
U većem dijelu Konavala su sastav zemljišta i klima pogodni za sadnju maslina. Do početka 20. stoljeća je bila rasprostranjenija od loze i davala je veće prihode. Kada je vino preuzelo tržište, maslinarstvo se u većoj mjeri zapostavilo, toliko da su se krčile masline kako bi se sadila loza.

Slika 6.5. Pogled iz Cavtata na južne padine zaseoka Obod pod vinogradima; razglednica iz 1900. godine (Kapetanić, 2007.)

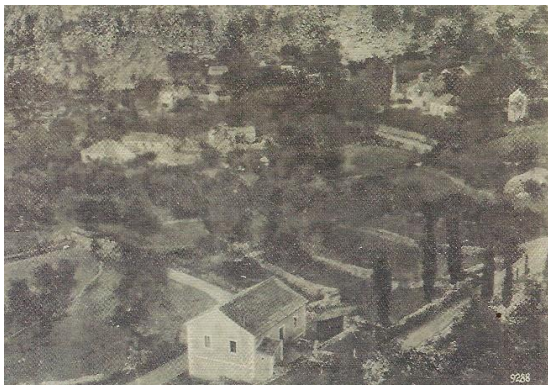

Slika 6.6. Poljoprivredna važnost Rata u Cavtatu 1910. godine (pogled na sjevernu stranu) (Kapetanić, 2007.)

Slika 6.7. Poljoprivredni Rat u Cavtatu, razglednica izrađena 1936., putovala 1938. (Kapetanić, 2007.)

Već od prvog svjetskog rata loza predvladava nad maslinom. Razlog je što se nije poznavao lijek za bolesti masline iza kojih se stabla nisu mogla spasiti. O rasprostranjenosti proizvodnje ulja u Konavlima svjedoče brojne mlinice na rijeci Ljutoj u istoimenom selu. Danas se ona, nažalost, koriste samo u turističke svrhe. Maslina je rasprostranjena na sjevernoj flišnoj padini, po škrapama i uvalama na primorskom grebenu. U manjim mjerama se uzgaja u konavoskim brdima zbog nadmorske visine i velikih temperaturnih razmjera, te ih uzgajaju za obiteljske potrebe. Najstariji primjerci se nalaze na području primorskog grebena, stare oko 400-500 godina. Danas većina obitelji proizvodi ulje za vlastite potrebe i maloprodaju preko OPG-ova i turističkih izleta.

Slika 6.8. Pogled na Mrcine (zaseok Dubravke), razglednica putovala 1906.g. (Kapetanić, 2007.)

Slika 6.9. Pogled na župnu crkvu na Pločicama, suhozidne terase i pašnjačke međe. Razglednica je putovala 1908. godine (Kapetanić, 2007.)

Zemljište i klima su pogodni za uzgoj raznih vrsta voća. Voćarstvo je ovdje poznato od davnina, ali je uvijek bilo od sporednog značaja. Osim smokve i masline, koja je uglavnom industrijska biljka, voće je uglavnom služilo za domaću upotrebu. Uzgajale su se još za

domaće potrebe i murve, oskоруše, rogač i poluslatki šipak. Najveći je privredni značaj imala smokva. Uspijeva gotovo na svim dijelovima, a naročito na glinovitim tlima. Redovito je zasađena po rubovima njiva, uz suhozidne podzide. Do 1914. godine je bilo više stabala nego u zadnjih dvadesetak godina. Sve vrste smokava se koriste za jelo, ali su se nekada više koristile za proizvodnju rakije i za sušenje, naročito *bjelica* koja ima tanku koru. Smokava najviše ima u Pavljem brdu, Gunjini i Karasovićima. I danas se često susreću suhe smokve na konavoskim *trpezama*.

U Konavlima su se do Drugog svjetskog rata uzgajale žitarice (pšenica, ječam, raž, zob, kukuruz), te ostale kulture kao grah, bob, leća, slanutak, buhač. Na poljima se uzgajao lan i konoplja kao tekstilne biljke, a poznate su bile i konavoske masline, sorte *oblica*, te smokve.

Slika 6.10. Pločice s obrađenim poljem. Nastala za vrijeme talijanske vlasti u Pločicama 1941.-1943. (Kapetanić, 2007.)

Danas se više ne siju žitarice. Sedamdesetih godina se počinju baviti povrtlarstvom, te se pažnja posvećuje sadnji krumpira, paprike, rajčice i poljoprivreda postaje više tržišna.

U 19. stoljeću je bio značajan uzgoj stoke sitnog zuba. Razlikuje se stočarstvo na konavoskim brdima i stočarstvo u selima Konavoskog polja. Do drugog svjetskog rata stočarstvo je bilo glavno zanimanje stanovništva u konavoskim brdima. Od ovce i koze se iskorištavalo gotovo sve: meso i mlijeko za prehranu, koža za izradu obuće, a vuna i kostrijet za odjeću. Stočarstvo je na konavoskim brdima imalo karakteristike transhumantnog stočarenja, poznatog na širem dinarskom području. Nažalost, na ovom području nisu sačuvane stare pastirske nastambe i torovi, već samo suhozidne međe i pokoji pastirski štap u kućanstvima. U selima Donje bande je gotovo svako domaćinstvo, pored ostale stoke, držalo i desetak ovaca, i to najviše radi vune

iz koje se izrađivala odjeća, premda se ovčje meso obilno koristilo u prehrani. Nakon ljetne ispaše se stoka vraćala u *obor*, koji u planini može biti od plota, a u selu je ograđen suhozidom. Unutar sebe je podjeljen na manje dijelove ovisno o vrstama životinja. U planinskim selima se ona seli sa njive na njivu zbog gnojenja. Vlasnici stoke u konavoskim brdima iskorištavaju mlijeko naročito za proizvodnju sira.

Od posljednjeg rata su se u konavoskom načinu života dogodile bitne promjene. Sve se manji broj ljudi bavi poljoprivredom. Konavle bilježe i negativan prirodni priraštaj. Nekolicina obitelji u konavoskim brdima imaju pomanje stado koje hrane za vlastite i manje lokalne potrebe, ali i zbog tradicije. Tome su također pridonijele industrijalizacija i urbanizacija, kao i nagli turistički razvoj, koji razbijaju dotadašnji tradicionalni način života.

7. Inventarizacija suhozidne baštine Konavala

Prema prethodnom istraživanju kroz završni rad (2015), definirane su osnovne geografske karakteristike, te na osnovu toga i podjele među naseljima.

Među konavoskim selima je poznata lokalna podjela prema reljefnoj konfiguraciji, položaju sela i načinu korištenja zemljišta. S južne strane krškog Konavoskog polja je smještena izdužena visoravan poznata kao *Donja Banda*. Riječ je o krškom prostoru vapnenca i dolomita s brojnim špiljama, škrapama, ponikvama i zaravnima manjih polja. Većina obradivih površina u ponikvama je podzidano, te su se u njima stvarali dobri uvjeti za uzgoj maslina, vinove loze, agruma i povrća. U smjeru istok-zapad se prostiru sela: Vitaljina s poluotokom Prevlaka, Đurinići, Molunat, Pločice, Mikulići, Poljice, Radovčići, Gruda, Popovići, Komaji, Čilipi i Močići. Gruda je najveće selo Donje Bande i ujedno središnje u istočnim Konavlima. U 20. stoljeću je zbog izgradnje vinarije i mljekare postala privredno središte agrarnih Konavala. Drugo važno središte u Donjoj Bandi na zapadnom dijelu se Čilipi sa zračnom lukom.

Sjevernom padinom Konavoskog polja se rasprostire *Gornja Banda*, bogata izvorima vode, šumom i plodnim tlima. Gornju Bandu čine sela (od istoka prema zapadu): Palje Brdo, Vodovađa, Zastolje, Dubravka, Dunave, Ljuta, Lovorno, Pridvorje, Mihanići, Drvenik, Gabrili i Uskoplje. Na samom rubu polja se razvilo selo Žvekovića. Sela koja se nalaze neposredno uz rub Konavoskog polja, imaju mnogobrojne suhozidne terase pod nasadima maslina. U selu Ljuta se nalazi krško vrelo s istoimenom rijekom čiji se tok proteže kroz polje s ponorom u selu Popovići. Na padini uz rijeku su se podigle brojne mlinice za prerađivanje

maslina i žita, aquadukt i stupa iz vremena Dubrovačke Republike. Značajni krajobraz Konavoski dvori, smješten na gornjem toku rijeke Ljute, je od 1975. godine pod zaštitom. Na strateški važnom položaju, u blizini tromeđe, je podignuta srednjovjekovna utvrda Soko.

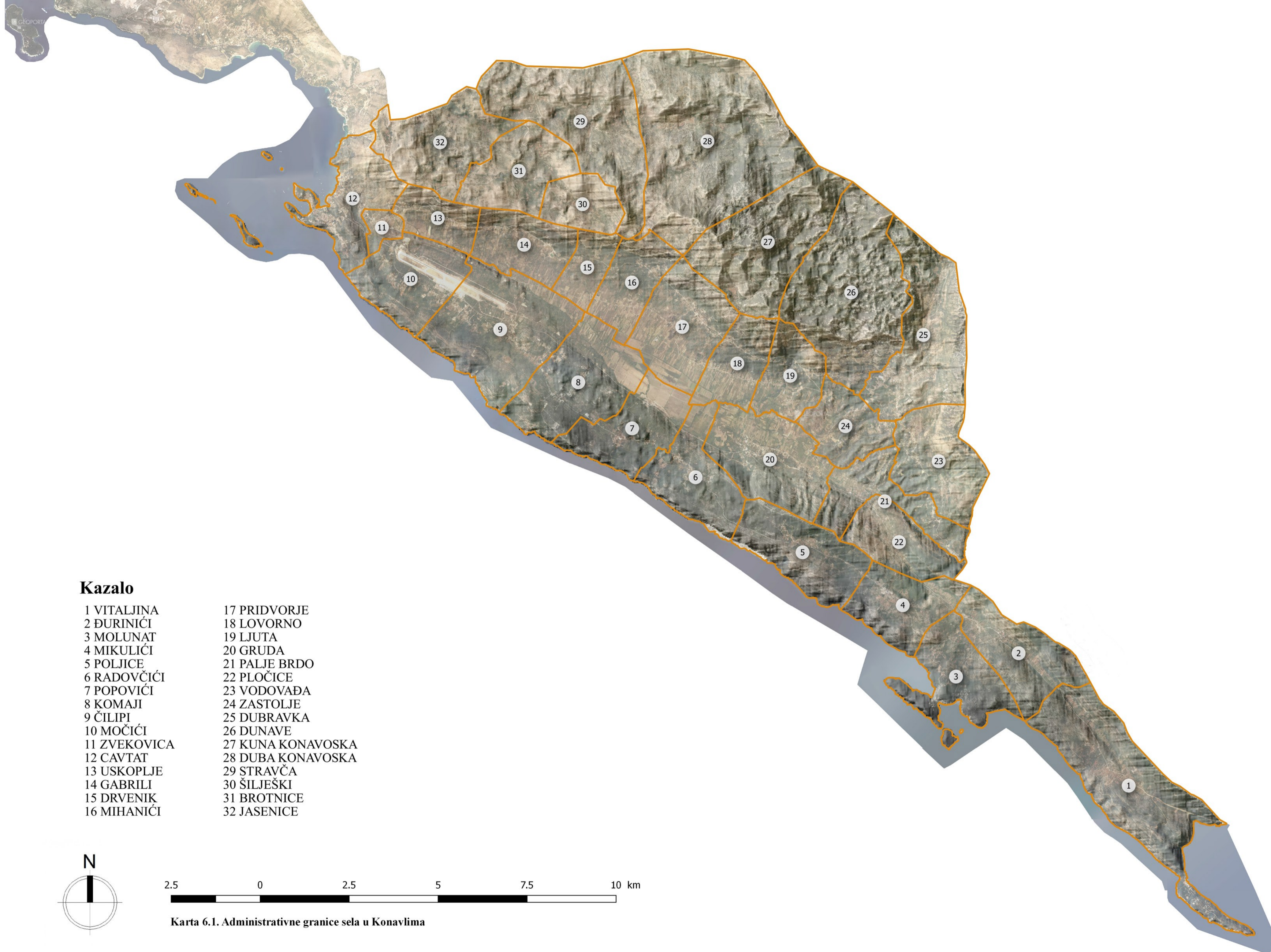
Na brdskim platoima podno vrha Sniježnice su se smjestila sela grupnog naziva *Konavoska brda*. Sela su se razvila na nadmorskim visinama od 400 – 700 metara. Riječ je o udaljenim selima koja se razvila na kamenjaru uz plodne vrtače. Biljni pokrov je vrlo oskudan, s izmjenom makije i kamenjara. Obzirom da je ovo područje s najučestalijom pojavom vapnenca, ovdje se pojavljuje najviše suhozidnih struktura. Konavoska brda čine sela: Kuna Konavoska, Duba Konavoska, Stravča, Brotnice, Šilješki i Jasenice.

Konavoskom obalom dugom oko 60 km dominiraju strme i nepristupačne konavoske stijene. Izlazi na more se nalaze u selima Cavtat na zapadu i Moluntu na istočnom dijelu s ribarskom lučicom i poluotokom. Cavtat je sa svojom starom gradskom jezgrom i lukom postao važno turističko odredište.

U narednom dijelu poglavlja je provedena inventarizacija suhozidne baštine prema administrativnim selima. Sela su opisivana prema zadanom obrascu.

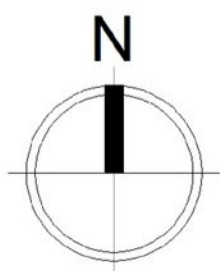
Prvi dio obrasca se odnosi na položaj i tip sela prema morfološkim strukturama preuzetim od Marinović-Uzelca, te kratkom osvrtu na tip gradnje. U nastavku slijedi opis poljoprivrednih površina prema njihovom smještaju u odnosu na naselje, zastupljenim uzgojnim kulturama, te opis stanja, odnosno aktivnosti. Suhozidne strukture su podjeljene prema oblicima, od najzastupljenijih prema manje prisutnima. Zatim, prema tipu, prostornom uzorku i trenutnom stanju. Zadnji dio obrasca se odnosi na vizualnu procjenu krajobraza, na temelju prethodno navedenih kriterija: veličina, uzorak, kompleksnost, koherentnost, ravnoteža, dostupnost, upravljanost, linija, tekstura, boja, prirodnost, sigurnost, stimulativnost, vizure i rijetkost.

Obzirom da je u tijeku rad na publikaciji „Suhozidna baština Konavala“, autorstvo narednih fotografija je od tima ljudi koji redovito provode terenska istraživanja od 2016. godine: Goran Andlar, Pavo Đukan, Petra Sturica i Anita Trojanović, te povremenih fotografskih suradnika: Hrvoje Margaretić, Toni Mostahnić i Daniel Pavlinović.

Kazalo

1 VITALJINA	17 PRIDVORJE
2 ĐURINIĆI	18 LOVORNO
3 MOLUNAT	19 LJUTA
4 MIKULIĆI	20 GRUDA
5 POLJICE	21 PALJE BRDO
6 RADOVČIĆI	22 PLOČICE
7 POPOVIĆI	23 VODOVAĐA
8 KOMAJI	24 ZASTOLJE
9 ČILIP I	25 DUBRAVKA
10 MOČIĆI	26 DUNAVE
11 ZVEKOVICA	27 KUNA KONAVOSKA
12 CAVTAT	28 DUBA KONAVOSKA
13 USKOPLJE	29 ŠTRAVČA
14 GABRILI	30 ŠILJEŠKI
15 DRVENIK	31 BROTNICE
16 MIHANIĆI	32 JASENICE

Karta 6.1. Administrativne granice sela u Konavlima

7.1. Vitaljina

OPIS NASELJA

Selo je smješteno na krajnjem jugoistočnom dijelu Konavala. Prostire se između rta Oštro, mora i grebena Kobile. Reljef je predstavljen manjim flišnim uvalama i vapnenačkim grebenima različitih pravaca. Selo je razbijenog tipa, izdvojeno u pet zaselaka: Bezboge, Mitrovići, Gornji kraj, Donji kraj i Misletići. Tek se manji dio kuća pruža linearno uz cestu. Podignuti su na rubovima uvala i grebena. Prevladava tradicionalna arhitektura u kamenu, s minimalnim intervencijama modernog.

Sl.7.1.1. Pogled na selo

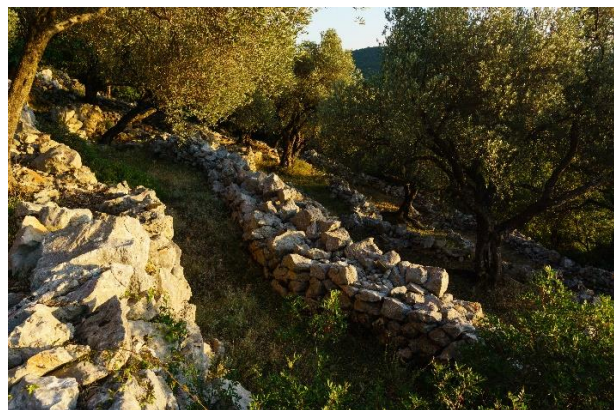
Sl.7.1.2. Izražena boja crvenice u masliniku

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Obradiva zemljišta su se smjestila u plodnoj uvali koje su u najnižim dijelovima odijeljene na mnogobrojne privatne parcele. Na njivama se uzgajaju većinom povrtno kulture: krumpir i kupus. Na padinama plodne uvale su se smjestili maslinici, stari preko 300 godina. Ispod najvećeg maslinika u selu se vrši ispaša ovaca, te tako održavaju parcele čistima od korova. Na obalnoj padini su također smješteni maslinici, ali trenutno ih je vrlo malo u funkciji ili u procesu obnove.

Sl.7.1.3. Obradivani i zarasli maslinici

Sl.7.1.4. Terasa u masliniku

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi dugih i organskih poteza, te podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima na primorskom grebenu. Unutar sela, oko kuća, se nalaze brojne gustjerne i gumna za žito koje se nekoć uzgajalo u plodnoj uvali. Podzidi terasa na obradivim površinama su u dobrom stanju. Do neobrađivih površina se teško pristupa zbog guste šume. Prilikom terenskog istraživanja su evidentirane dvije poveće lokve. Kameni rub lokve je uklonjen kako bi služila za napajanje stoke.

Sl.7.1.5. Lokva

Sl.7.1.6. Gumno

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Vitaljina se rasprostire na velikoj površini, sa točkastim zaseocima raštrkanim okolo. Zbog svog položaja na padinama uz polje, čini izraziti prostorni sklad. Područje oko sela i uvale je lako dostupno, dok na zapuštenim parcelama vlada divljina. Linija sela je duga, djelomično isprekidana. Gusto zarašla šuma hrasta crnike daje sivo-zelenu boju u kombinaciji s maslinama i čempresima, što dodatno pridonosi ambijentu sela, uz zvukove i miris mora na strmim obalama.

Sl.7.1.7. Urušena kućerica

Sl.7.1.8. Omeđeni put za životinje ispod maslinika

7.2. Đurinići

OPIS NASELJA

Selo je smješteno na sjeverozapadnom dijelu od Vitaljine. Reljef je definiran uvalama, brdima i grebenima. Selo je raštrkanog tipa i sastoji se od nekoliko grupa kuća, koje su podignute iznad uvala ili na brežuljkastim dijelovima radi većeg korištenja poljoprivrednih površina. Sastoji se od zaseoka: Gornji Đurinići, Donji Đurinići i Višnjići.

Sl.7.2.1. Pogled na selo

Sl.7.2.2. Obiteljsko imanje tradicionalne gradnje s mnoštvom suhozidnih oblika: gumno, gustjerna, klačina, bravariva, obor, podzidi, omeđeni poljski put.

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su se većinom smjestile u nekoliko plodnih uvala koje se kaskadno nižu od zapada prema istoku, počevši od Račeva polja. Prevladava tlo vapnenačkog sastava. a na njivama se uzgajaju većinom povrtno kulture. Poljoprivredne terase se nižu od kuća prema polju sa jednakim uzgojnim kulturama. Okolne terase na padinama su većinom u zarastanju.

Sl.7.2.3. Poljoprivredne površine zaseoka Višnjići

Sl.7.2.4. Urušena gustjerna u uvali

SUHOZIDNE STRUKTURE

Selo je poznato po *klačinama* i njihovim majstorima. U selu se naišlo na tri temelja zapaljenih klačina. Zadnja klačina je zapaljena 2000. godine, te u njoj još uvijek ima gašenog vapna za uporabu. Na padinama plodne uvale prevladavaju podzidi koji su većinom paralelni do blago vijugavih formi. Visina podzida se smanjuje prema njivama u polju. Na mjestima su parcele odvojene jednostrukim redom kamenja. Kako u selu nije bilo vode ni izvora, svjedoče brojne gustjerne, vezane neposredno uz kuću, dok se u uvali nalazi povećća lokva zidana u kamenu sa interpoliranim stepenicama. Na rubu lokve se nalazi pilo za mješanje modre galice. U središnjem dijelu je grupa od tri gumna, dvije pojate i štale u kojima se i danas čuva stado koza.

Sl.7.2.5. Klačina zapaljena 2000. godine, s ugašenim vapnom u najnižem dijelu

Sl.7.2.6. Prednji dio klačine

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo se rasprostire na velikoj površini, čije je polje omeđeno padinama što daje osjećaj sigurnosti i zaklonjenosti. Jednostavnom podjelom, selo odiše skladom i ravnotežom. Linije su duge i panoramske, naročito kada se promatra iz zaseoka smještenima na padini. Zaravnjeno dno uvale daje finu teksturu u prostoru, gdje prevladava boja crvenice.

Sl.7.2.7. Lokva

Sl.7.2.8. Gustjerna

7.3. Molunat

OPIS NASELJA

Molunat je smješten na morskoj obali, u dvije uvale, s mora zaštićen poluotokom i otočićima. Selo je imalo veliku pomorsku važnost još od grčke povijesti, a za vrijeme Dubrovačke Republike se ovdje grade zidine. Molunat se ubrzano širio 70-80ih prilikom turističke izgradnje, čime selo poprima disperzni karakter. Kao turističko i kupališno mjesto, suočeno je sa degradacijom i betonizacijom obale. U selu se nailazi na nekoliko primjeraka starih, kamenih i ribarskih kuća, no prevladava moderna, neplanska gradnja.

Sl.7.3.1. Pogled na selo

Sl.7.3.2. Maslinici

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

U Moluntu je mali broj poljoprivrednih površina koje su raspršene po padinama i manjim uvalama, manjim dijelom vezane uz kuće. Najviše prevladavaju maslinici, dok se na mjestima pojavljuju nasadi agruma. Crvenica je najizraženije tlo na stjenovitim padinama pod malinicima.

Sl.7.3.3. Suhozidne terase maslinika s brojnim stijenama

SUHOZIDNE STRUKTURE

Osim lučkog i obrambenog značaja Molunta za vrijeme Dubrovačke Republike, ono je imalo bitnu ulogu za vrijeme gradnje zidina. Naime, duž obale sela, u manjim uvalama su se gradile klačine, odakle bi se gašeno vapno transportiralo brodovima u Dubrovnik. Danas su na tim mjestima ostali temelji, odnosno *košulje* od konstrukcije klačina. Maslinici su podizani na stjenovitim padinama, pa se tako nailazi na brojne „spontane“ džepne terase. Zabilježena je tek jedna kućerica u masliniku.

Sl.7.3.5. i 7.3.6. Klačine u uvalama

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Zahvaljujući svom položaju, zaklonjenom i s kopna i s mora, prostor odiše sigurnošću. Selo je veliko, vijugavog uzorka koji odgovara karakteru obale. Linija koja se pruža na selo i iz njega je zatvorena prirodnim oblicima koji čine molunski zaljev.

Sl.7.3.7. Agrumi

Sl.7.3.8. „Spontane“ džepne terase

7.4. Mikulići

OPIS NASELJA

Selo leži na jugoistočnoj padini Čiste Gore, na blagoj hridi, nadmorske visine od oko 285m. Konfiguracijom zemljišta je izvojeno na dva dijela. Manje skupine kuća se nižu duž glavne prometnice kroz naselje. Selo odiše tradicionalnim karakterom kamenih zdanja kuća, sa minimalnim modernim intervencijama. U samom centru sela se smjestila ilirska gomila koja se danas rado posjećuje kao vidikovac.

Sl.7.4.1. Položaj sela

Sl.7.4.2. Maslinici

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su smještene na južnim, strmim padinama, dok se dio smjestio na blago zaravnjenom dijelu kroz središte sela. Najzastupljeniji su maslinici, a potom ih slijede nasadi agruma i sezonski povrtnjaci. Brojna poljoprivredna zemljišta na terasiranim padinama ostaju napuštena i sukcesija ovdje bilježi svoje najbrže širenje.

Sl.7.4.3. i 7.4.4. Omeđeni putevi koji vode do polja

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi dugih i organskih poteza, te podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima na primorskom grebenu. Između njih se provlači suhozidima omeđena staza. Mnoštvo terasa je nepristupačno, pa suhozidni objekti za koje se zna da postoje, ostaju skriveni i neistraženi. Evidentirane kućerice su kružnog oblika, ali u vrlo lošem stanju. Neposredno uz kuće se nalaze gustjerne, obzirom da selo nema prirodni izvor vode. U morskim uvalama Mikulića su se također smjestile klačine, građene za potrebu podizanja gradskih zidina u doba Dubrovačke Republike.

Sl.7.4.5. Terasa omeđena zidom/gomilom

Sl.7.4.6. Lokva

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Iako selo čini tek nekolicina manjih skupina kuća, zbog svog izduženog tipa i položaja na visokoj hridi, ono se doima velikim i izduženim po glavnoj cesti. Prostor naseljenog dijela je skladan i uravnotežen, odakle su pružaju duge i duboke panoramske vizure prema moru. Ono djeluje stimulatивно i inspirativno. No, međutim, kada se zađe u zarasle i napuštene poljoprivredne površine ispod stambenog dijela, prostor postaje skućenim, mračnim i nesigurnim s kratkim vizurama popraćenim grubom teksturom.

Sl.7.4.7. Urušena kućerica

Sl.7.4.8. Klačina

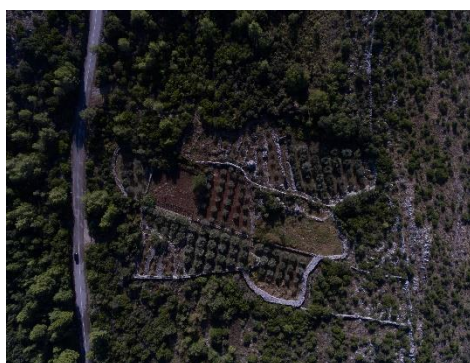
7.5. Poljice

OPIS NASELJA

Selo se razvilo duž južnoga grebena Ilijina brda (561m), na granici zaravni i vapnenačke padine, na nadmorskoj visini od 387 metara. Reljef predstavlja krško poljice, izdijeljeno morfološkim crtama na pet manjih zaravni, terasasto poredanih i nagnutih prema jugoistoku. Selo je uglavnom niznog tipa, izdvojeno po srodstvu na nekoliko grupa. Kuće su većinom zadržale tradicionalnu gradnju u kamenu, sa nekoliko modernih sagrađenik nakon Domovinskog rata.

Sl.7.5.1. Položaj sela

Sl.7.5.2. Poljoprivredne površine izvan sela

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredna zemljišta su smještena na kaskadnim zaravnima. Pretežito se sade povrtna kulture poput krumpira, mahuna, kupusa. Padine prema moru su terasirane i na njima se pretežno uzgajaju masline, s nekoliko vinograda. Smještene su bliže naselju, dok su ostale parcele udaljenije od naselja, pretežito u zarastanju.

Sl.7.5.3. Napušteni vinograd

Sl.7.5.4. Gustjerna

SUHOZIDNE STRUKTURE

Brojne su padine na Poljicima terasirane krajem 19. stoljeća kada je i na ostatku hrvatske obale zavladao period masovne sadnje vinove loze. Terasa su pravilne do blago zakrivljene prema usjecima, te paralelne. Na mjestima su podzidi/gomile širi od sadne plohe. Na tako izdvojenim obradivim površinama su se gradile kućerice i gustjerne, pa se tako na Poljicu nailazi na najljepše primjerke u Konavlima. Nakon filoksere, brojni su se vinogradi prenamjenili u maslinike koji se i danas održavaju. Vlasništvo parcela na zaravni je odjeljeno niskim podzidima. Suhozidne strukture su u dobrom stanju, ali veći dio je nedostupan zbog sukcesije.

Sl.7.5.5. Kućerica

Sl.7.5.6. Maslinik s kućericom

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Razvoj naselja duž krške zaravni je rezultirao izduženim karakterom sela, pa se tako doima da je ono veliko. Uzorak je pravilan i geometrijski zahvaljujući načinu podjele zemljišta. Duž sela se pruža zaobljena linija. Prostor djeluje stimulatивно i sigurno.

Sl.7.5.7. Zarasle terase

Sl.7.5.8. Suhozid ispred adrenalinskog parka

7.6. Radovčići

OPIS NASELJA

Selo je smješteno na nadmorskoj visini od oko 200m. Razbijeno je između dva vapnenačka grebena dinarskog pravca, oko malih uvala, koje su rastavljene poprečnim brežuljcima. Kuće su u podnožju manjih uzvišenja, većinom okrenute prema jugu. Veći dio sela je naseljen. Karakteriziraju ga velike kamene kuće sa sve češćim modernim gradnjama. Prilikom terenskog obilaska je zamjećena novogradnja u svrhu turizma, te nekoliko obnovljenih objekata za iste svrhe.

Sl.7.6.1. Položaj sela

Sl.7.6.2. Gustjerna u selu, izgradio ju 1978./79. Marko Koprivica

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Glavne poljoprivredne aktivnosti su orijentirane oko plodnih uvala, u blizini kuća. U uvalama se uzgajaju pretežito povrtno kulture. Izdvaja se i nekoliko manjih vinograda, dok su se po rubovima parcela sadile smokve. Na nekoliko obradivih površina koje se nalaze izvan naselja se pretežno uzgajaju masline, s povrtnim kulturama u podrastu.

Sl.7.6.3. Organski podzidi s interpoliranim stepenicama

Sl.7.6.4. Ugravirana godina 1869. u suhozidu

SUHOZIDNE STRUKTURE

Mnoštvo terasiranih krajobraza je smješteno po rubovima plodnih udolina u središnjem dijelu naselja. Podzidi su pravilne do organske forme koji prate topografiju terena. U naseljenom dijelu sela se nailazi na nekoliko gumna jer se u prošlosti najčešće sijalo žito. Brojne su i gustjerne, no izdvaja se *puč* u prirodnoj stijeni dubok oko 7 m koji se i danas redovito koristi. Zabilježena je i nekolicina obradivih površina izvan naselja, prema morskim hridima, gdje se pretežito uzgajaju masline s povrtnim kulturama u podrastu, organskih formi podzida koji prate topografiju terena.

Sl.7.6.5. Kućerica

Sl.7.6.7. Kamena površina za sušenje smokava

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je karakteristično po manjim, okupljenim uvalama koje prostor čine velikim. Duž sela se provlači vijugava linija koja se vertikalno spušta kroz uvale prema konavoskim stijenama. Takva reljefna raznolikost rezultira prostornom dinamikom i kompleksnošću. Ovisno o poziciji u selu, vizure variraju od kratkih unutar vrtača do panoramskih prema moru.

Sl.7.6.7. Prolaz u podzidu za odvod vode

Sl.7.6.8. Puč u prirodnoj stijeni dubine oko 7 m

7.7. Popovići

OPIS NASELJA

Selo se razvilo u kršnom području dinarskog pravca, na nadmorskoj visini od 95 do 97 metara, te je sa svih strana obrubljeno manjim uzvišenjima. Sačinjavaju ga četiri raštrkana zaseoka podignuta uglavnom na granici ravni i krških padina, dok se jedan zaseok nalazi sa sjeverne strane primorskog grebena, uz rub Konavoskog polja. Selom dominiraju tradicionalne kuće građene u kamenu, naročito stambeni kompleks Klaić. Prisutan je i oblik ruralnog turizma na nekoliko lokacija unutar sela.

Sl.7.7.1. Položaj sela

Sl.7.7.2. Izdvojena cjelina kuća Klaić

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Glavne obradive poljoprivredne površine su smještene unutar plodne zaravni sa brojnim vinogradima i maslinicima.. Prema jugu se pojavljuju manje udoline čija su dna namjenjena pretežito uzgoju povrtnih kultura. U ostalim zaseocima su poljoprivredne površine usko vezane sa stambenim dijelom, ne čijim su rubovima posađenje voćke i loza.

Sl.7.7.3. Vrtača Mokri do sa jednostrukim redom kamenja

Sl.7.7.4. Frezanje

SUHOZIDNE STRUKTURE

Suhozidne terase se javljaju na južnim padinama grebena. Bilježe ih nepravilni oblici podzida koji prate topografiju terena, ravnih i paralelnih na nekoliko manjih mjesta. U središnjoj zaravni su parcele odjeljene jednim redom kamenja ili podzidima visine do pola metra. Rubne parcele su ispunjene stijenama između kojih su sađene masline. U selu je prisutan veliki broj gustjerna, te pokoje gumno.

Sl.7.7.5. Cesta omeđena suhozidom

Sl.7.7.6. Gumno s pojatom

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selom dominira središnja zaravan te ga čini velikim u kombinaciji s ostalim manjim zaseocima. Prostor je veoma kompleksan, vijugavog uzorka. Oko naseljenog dijela je upravljani, dok su prirodne padine pod šumom i poljoprivredne površine u zarastanju. Tekstura prostora je kombinirana, od fine u zaravni do grube na brežuljcima. Vizure su kombinirane, od panoramskih sa crkve Svetog Đurđa, do zatvorenih u udolinama.

Sl.7.7.7. Maslinici i povrtnjaci među stijenama

Sl.7.7.8. Gustijerna u stijeni

7.8. Komaji

OPIS NASELJA

Selo se razvilo u manjim krškim vrtačama i njihovim padinama na oko 200 m nadmorske visine. Zbog položaja i reljefa zemljišta selo je razbijeng tipa, u 4 zaseoka; Vignji, Grušići, Kotar i Komaji. Zaseoci su podignuti uglavnom oko manjih poljoprivrednih površina. U Komajima se ističu bogati obiteljski kompleksi, tradicionalne arhitekture u kamenu, sa minimalnim modernim intervencijama.

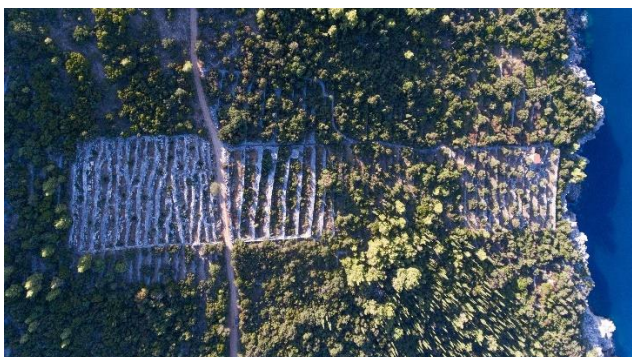
Sl.7.8.1. Pogled na selo

Sl.7.8.2. Pogled na zaseok Kotar

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Dio poljoprivrednih površina je smješten po manjim vrtačama, dok se dio nastavlja na plodnu udolinu koja se proteže primorskim grebenom. Po rubovima vrtača su većinom sađeni maslinici, a u nižim djelovima povrtna kultura. Uz obalni dio sela su se također sadili vinogradi, krajem 19. stoljeća. Nakon pojave filoksere, loza se čupala i sade se masline koje se i danas obrađuju, no većina parcela uz obalu ostaje zaraslo.

Sl.7.8.3. i 7.8.4. Maslinici uz obalu, u baštini imena Bugovina. Dio terasa je očišćen i preveden kulturi masline. Unutar suhozidom i kanalom ograđene parcele se nalazi kućerica kružnog oblika.

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi ravnih i stepenastih parcela uz obalu, omeđene dvostrukim suhozidima i kanalom. Terasa na rubovima vrtača i uz kuće su zakrivljene i organske. Unutar naselja je zabilježio nekoliko gumna i impozantni primjeri kućerica. U zaseoku Vignji je zabilježen kameni zid u međi za blagoslov polja. Do mnogih je zapuštenih poljoprivrednih površina nemoguće doći zbog guste šume. Prilikom terenskog istraživanja su evidentirane dvije poveće lokve koje i sada služe za napajanje stoke, te nekoliko gustjerna.

Sl.7.8.5. Kućerica u Omrkama

Sl.7.8.6. Gumno oblikovano u živoj stijeni

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Zbog svoje raštrkanosti po uvalama, selo djeluje malo i stvara jedan nepravila uzorak u prostoru. Svaki od zaseoka djeluje kao cjelina za sebe. Naseljeni dijelovi, smješteni uz rubove vrtača, stvaraju jasnu sliku prostora, djeluju skladno i održavano. Linija u prostoru je isprekidana brežuljcima i usjecima, tekstura se izmjenjuje iz grubih stijena u finu teksturu pripremljene zemlje za sadnju. Vizure su kratke, a dijelovi u vrtačama u zasjeni. Tišinu u selu narušavaju česti preleti aviona s obližnje zračne luke.

Sl.7.8.7. Srušeno gumno prilikom proširivanja ceste

Sl.7.8.8. Omeđeni put u zaseoku Vignji

7.9. Čilipi

OPIS NASELJA

Naselje se razvilo na prostranoj vapnenačkoj površini po niskim padinama i manjim uvalama. Sredina sela je na nadmorskoj visini od oko 184 m. Kuće su izdvojene po zaseocima u kojima se dalje izdvajaju u male grupe, često nazivanim po prezimenima obitelji koje na tom mjestu obitavaju. Selo je linearnog karaktera čiji se zaseoci spajaju na glavnu središnju prometnicu. Čilipi imaju trend širenja i gradnje novih i modernih kuća kojih sada ima više od tradicionalnih kamenih. Ujedno je u selu izgrađena i zračna luka „Dubrovnik“.

Sl.7.9.1. Položaj sela

Sl.7.9.2. Put/gomila do polja

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su se razvile duž centralnog, zaravnjenog dijela uz prometnicu. Većina se parcela koristi za uzgoj povrtnih kultura, dok je ostatak pod vinovom lozom, maslinama, voćkama. U prošlosti su se poljoprivredne parcele protezale skroz do morske obale. Plodno tlo, klima, osunčanost i vlaga su pogodovali brzom širenju sukcesije, te su poljoprivredne terase ostale ispod gustog sklopa šume hrasta crnike. Tek su 3-4 manja poljoprivredna područja izvan naselja još u funkciji maslinika.

Sl.7.9.3. Nazubljeni suhozid

Sl.7.9.4. Kvadratna kućerica s gustjermom

SUHOZIDNE STRUKTURE

Suhozidna baština se najvećim dijelom očituje kroz *terase*, no one su u zarastanju, pa se njihovi uzorci mogu istražiti tek na manjim mjestima ili usporedbom sa starim snimcima. Riječ je o ravnim i paralelnim terasama, koje su bile omeđene visokim zidovima i ulicama. Čilipi baštine i najviša zdanja kamenih *kućerica* izvan naselja. Nekolicina ih je sačuvano i još se koriste kao ostava za alat. U središtu naselja je prisutan veliki broj *gustjerni* i *gumna* s očuvanim kamenim stupovima u sredini.

Sl.7.9.5. Gumno s gustjernom u podnožju

Sl.7.9.6. Gumno s kamenim stupom

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je veliko, izduženog uzorka po primorskom grebenu. Vlada izraziti sklad i sigurnost. Vizure koje se pružaju su duge i panoramske. Tekstura, iz fine sa središnjeg dijela, naglo prelazi u grubu prema obali mora. U selu je prisutna velika buka, obzirom na smještaj uz zračnu luku.

Sl.7.9.7. Kućerica

Sl.7.9.8. Unutrašnjost kućerice

7.10. Močići

OPIS NASELJA

Selo se smjestilo na blago razvijenoj krškoj zaravni koja je omeđena niskim brežuljcima i plitkim uvalama. Ono je otvoreno prema jugu, a sa ostalih strana ograničeno brdašcima: Raslinskom glavicom, Diklićevom glavicom, Ljulinom i Ponta-špiljom. Kuće su podignute po brežuljcima i uvalama u izdvojenim grupama koje redovite čine obitelji istog prezimena. Selo se nastavlja na Čilipe, pa i ono ima tip nizmoga sela, osim zaseoka Pendovo selo koje je izvojeno prema unutrašnjosti na višj nadmorskoj visini. Prevladava tradicionalna arhitektura u kamenu, a modernije građevine se razvijaju duž glavne magistralne ceste.

Sl.7.10.1. Položaj sela

Sl.7.10.2. Terasa ispod sela, trakasta parcelacija

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne parcele se nastavljaju niz stambeni dio naselja prema moru. Većinom su terasati oblici površina do blago zaobljene udoline. Prevladavaju parcele za uzgoj povrtnih kultura, sa nekoliko vinograda i maslinika prema moru. Veći dio poljoprivrednih terasa na morskoj obali je u zarastanju, gdje su nekoć bile vinova loza i masline.

Sl.7.10.3. Nepravilne terase

Sl.7.10.4. Napuštene terase na Zarobači

SUHOZIDNE STRUKTURE

Suhozidne strukture koje se javljaju u prostoru su ravni i paralelni *podzidi* terasa. Na više dijelova su vidljivi samo ogradni zidovi takvih parcela zbog izražene sukcesije. Zatim se na mnogim mjestima javljaju *kameni križevi* u međama za blagoslov polja. Prisutni su i održavani rimski putevi koji su gotovo svom dužinom kroz selo omeđeni dvostrukim suhozidima. Evidentirane su i 4 *kućerice*, dvije u blizini aerodroma i dvije u zaseoku Pendovo selo. Na mjestima se nailazi na *kamenice* i *gustjerne*.

Sl.7.10.5. Gustjerna s pilom

Sl.7.10.6. Kućerica u blizini zračne luke

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je umjerene veličine, izduženog uzorka s manjim odmakom prema unutrašnjosti grebena. Vizure koje se pružaju su duge i panoramske, ali i kratke i zatvorene duž rimskih puteva kroz šumu hrasta crnike. Tekstura varira od grube šumske do fine u udolinama na obradivim površinama. U selu je prisutna velika buka, obzirom na smještaj uz zračnu luku.

Sl.7.10.7. Križ za blagoslov polja

Sl.7.10.8. Omeđeni rimski put

7.11. Zvekovica

OPIS NASELJA

Zvekovica, nekada zaseok Uskoplja, se smjestila na jugozapadnom dijelu Konavala, na blago zaravnjenom dijelu uz rub Konavoskog polja. Ono je zbijenog, do blago okruglog tipa. Sa sjeverne strane je zaklonjeno padinom Sniježnice, dok je na jugu okrenuta prema Cavtatu i moru. Zvekovica bilježi trend brzog i neplanskog širenja zbog lake dostupnosti administrativnim središtima, Cavtatu i Dubrovniku.

Sl.7.11.1. Položaj sela

Sl.7.11.2. Maslinici uz cestu

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su podijeljene u dvije skupine: plodne oranice u polju pravilnog uzorka i stepenaste terase na padini koje su u znatno većem dijelu u odnosu na polje u zarastanju. Na granici sa zaseokom Obod se izdvaja veća obradiva površina pod maslinama i povrtnim kulturama, pretežito luk i krumpir.

Sl.7.11.3. 7.11.3. Terasa pod ispašom ovaca

SUHOZIDNE STRUKTURE

U Konavoskom polju, čiji rubni dio administrativno pripada Zvekovici, su prisutni manji podzidi ili živice za odjeljivanje vlasništva. Na padinama su pak prisutni podzidi pravilnih i stepenastih terasa. Prema usjeku koji odjeljuje selo s Cavtatom se izmjenjuju nepravilne, do organske terase. Na njima se provodi svakodnevna ispaša ovaca, a po rubovima su zasađene masline. Unutar posjeda se nalaze dvije kućerice, od kojih je jedna novo obnovljena, a druga urušena. U ostatku sela su evidentirane još dvije, od kojih je jedna zidana s prstenom.

Sl.7.11.5. Unutrašnjost obnovljene kućerice koja se nekada koristila za spavanje radnika, nadničara

Sl.7.11.6. Urušena kućerica

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Zvekovica je srednje veliko selo koje ima tendenciju širenja. Ima nepravilan uzorak koji se s vremenom mijenja. Prostorna raspodjela u selo je kaotična, dok je poljoprivredni dio sela pravilno raspoređen. Linija koja se priža s viših dijelova je duga i panoramska prema moru u polju. Tekstura je kombinirana prirodnim i antropogenim elementima. U selu je prisutna velika buka, obzirom na smještaj uz zračnu luku.

Sl.7.11.7. Kućerica s maslinicima

Sl.7.11.8. Kućerica građena s prstenom

7.12. Cavtat

OPIS NASELJA

Cavtat je najveće konavosko naselje. Sa zaseocima Obod, Poluganje i Mećajac čini jednu administrativnu cjelinu. Središte je Općine Konavle, te broji najviše stanovnika. Bogato je kulturnom i povijesnom baštinom, te danas ima tendenciju ubrzanog turističkog širenja. Riječ je o suvremenom naselju, disperznog oblika kojeg definiraju dvije velike morske uvale i dva poluotoka s manjim otocima. Navedeni zaseoci su smješteni na padini brda Stražišće.

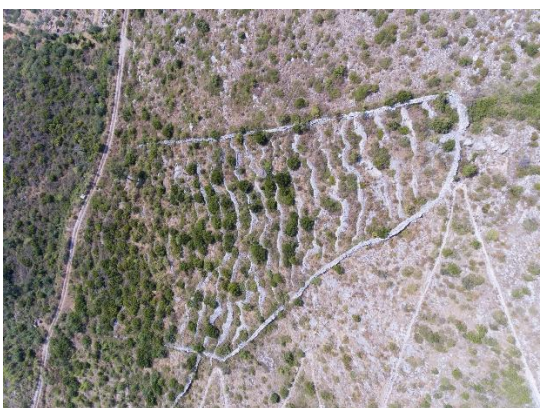
Sl.7.12.1. Položaj Cavtata s okolnim zaseocima

Sl.7.12.2. Suhozidne terase u zaseoku Obod

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine Cavtata su smještene pretežito uz zaseoke. Na Obodu niz padinu su smještene terase na kojima se nekada sijao buhač. Uz zaseok Mećajac se one nalaze rubno na granici s Močićima. Nekadašnje poljoprivredne terase na ratu (poluotoku) u Cavtatu, prethodno prikazane u radu, više ne služe za poljoprivrednu proizvodnju.

Sl.7.12.3. Omeđene terase u usjecima, zaseok Obod

Sl.7.12.4. Pogled s napuštenih terasa na naselje

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od uzoraka koji se pojavljuju na poljoprivrednim površinama je pretežito riječ o stepenastim, pravilnim i nepravilnim, podzidima terasa. U jarugama su također smještene terase, omeđene dvostrukim suhozidima. Prema jarugama terase dobivaju nepravilan oblik i većina ih je na tako teško dostupnim mjestimav napušteno. Na padinama Oboda je zabilježen prostrani vinograd na suhozidnim terasama sa njegovom intenzivnom proizvodnjom, te pojedinačni maslinici.

Sl.7.12.5. Zarasle terase u Čistoj luci

Sl.7.12.6. Maslinik ispod mauzoleja obitelji Račić

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Cavtat ima vijugav uzorak u prostoru, zahvaljujući svojoj razvedenosti obale i razvijenosti reljefa u odnosu na nadmorsku visinu. Prostor je kompleksan, u novijim naseljima i kaotičan zbog velike izgrađenosti. Linija koja se pruža niz prostor je duga, valovita i zaobljena. Prostor je većinom antropogen. Prisutna je velika buka zbog prometnica i zračne luke.

Sl.7.12.7. Nepravilne gomile i omeđena staza

Sl.7.12.8. Kamenom opločan i suhozidom omeđen put u vinogradu

7.13. Uskoplje

OPIS NASELJA

Naselje je smješteno na sjeverozapadnom dijelu Konavala. Razvilo se na padini planinskog grebena, ispod vrhova Radine ljuti i Rasovih kuka, na granici vapnenačke i flišne zone. Selo je linearog tipa, kuće su uglavnom u jednom nizu uz cestu, većinom grupirane po srodstvu. Karakterizira ih većinom novija gradnja, uz pokoju skupinu starih kamenih zdanja s modernim intervencijama i nadogradnjama.

Sl.7.13.1. Pogled s uskotračne pruge na selo

Sl.7.13.2. Pašnjacki suhozidi

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine se spuštaju od samog vrha grebena, sa pašnjačkim suhozidima orijentacije sjever-jug. Kroz analizu povijesne karakterizacije Konavala, prikazano je kako se granice poklapaju sa podjelom zemljišta za vrijeme Dubrovačke Republike. Oko stambenog dijela, na terasama su većinom sađene masline, smokve i povrtno kulture. U podnožju sela je Konavosko polje s oranicama i vinogradima, koje na rubnom dijelu administrativno spada u Uskoplje. Većina poljoprivrednih površina, koje su u kontaktnoj zoni s poljem, su napuštene i neobrađene. Slika 7.13.2. prikazuje rijedak primjer prodora obradivih površina do polja.

Sl.7.13.3. Terasa pod ispašom ovaca

Sl.7.13.4. Vinogradi na suhozidnim terasama prema polju

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi stepenastih paralelnih parcela i parcele koje prate slojnice. U višim dijelovima gdje je bilo više kamena i stijene, su parcele ograđene dvostrukim suhozidima i omeđenim putevima za stoku. U nižim dijelovima sela su podzidi, u spoju sa poljem, podložni urušavanju. Obzirom da se na ovom području često javljaju bujice, mnogi suhozidi stradavaju pod vodenom erozijom. U prilog tome ide sitan i mekan kamen, koji nije čisti vapnenac kao u Donjoj Bandi, već je u kombinaciji sa flišem, najčešće breča.

Sl.7.13.5. Izdužene stepenice u suho

Sl.7.3.6. Međaš

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je malo, ali zbog svoje izduženosti djeluje veliko i ima dominantan uzorak pružanja u prostoru. Uzorci suhozidnih terasa podržavaju sklad u prostoru. Terasa se od vrha prema polju fragmentiraju u pravilne, pravokutne uzorke. Unutar napuštenih posjeda, vlada divljina, zanemarenost i gruba tekstura. Vizure iz sela su duge i panoramske. Čitavo selo je osvjetljeno na osojnoj strani. Može se reći da je kompletan prostorni doživljaj vrlo izložen. Tišinu u selu narušavaju česti preleti aviona s obližnje zračne luke.

Sl.7.13.7. Podzidi neobrađivanih parcela

Sl.7.13.8. Gumno u stambenom sklopu

7.14. Gabrili

OPIS NASELJA

Naselje se razvilo na granici vapnenačke i flišne zone, na dodiru padine Sniježnice i Konavoskog polja. Selo je niznog oblika. Kuće se nadovezuju na glavnu prometnicu. Poviše kuća je smještena trasa uskotračne pruge iz vremena Austro-Ugarske Monarhije, koja više nije u funkciji. U selu prevladavaju stambeni objekti moderne izgradnje.

Sl.7.14.1. Položaj sela na padini Sniježnice

Sl.7.14.2. Položaj poljoprivrednih terasa ispod sela

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine u selu su većinom smještene ispod naseljenog dijela i spajaju se sa poljem. Karakteriziraju ga stepenaste terase koje su u zoni dodira s poljem u većem dijelu u zarastanju, dok su parcele bliže kućama obradive. Većinom su prisutne masline sa povrtnim kulturama u podrastu. Poviše naseljenog dijela se nalaze tek pojedine poljoprivredne površine, također terasirane.

Sl.7.14.3. Podzid uz glavnu prometnicu

Sl.7.14.4. Početak podzidavanja – kamen vapnanac i breča

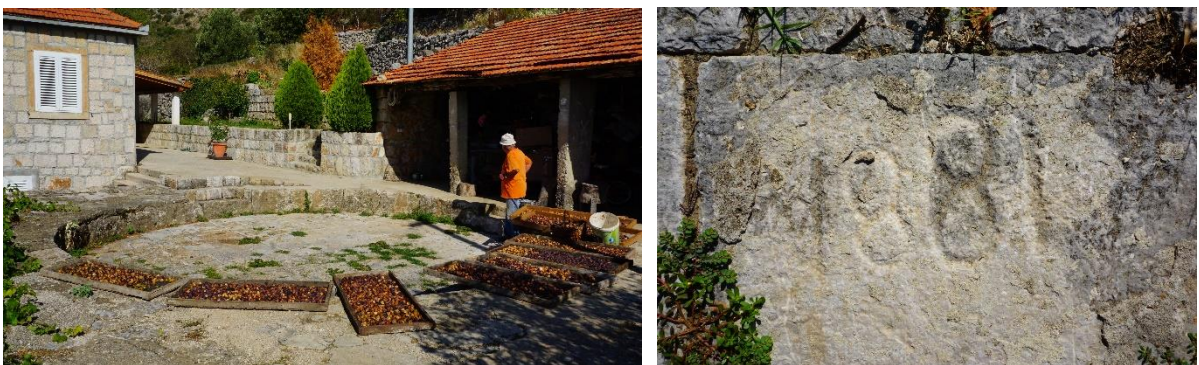
SUHOZIDNE STRUKTURE

Najzastupljeniji su podzidi terasa. Riječ je o pravilnim geometrijskim terasama koje se stepenasto pružaju prema polju, izdužene u smjeru istok-zapad. U dodiru s poljem, parcele mijenjaju formu i izdužuju se u pravcu sjever-jug. Visinska razlika između terasa je na mjestima svladavana suhozidnim rampama. Na padinama su prisutne staze koje su omeđene suhozidima. U samom središtu naselja je evidentirano gumno, u čijem je centru ugravirana godina izgradnje – 1881.

Sl.7.14.5. i 7.14.6. Suhozidne rampe u maslinicima obitelji Vlahutin

Selo je umjereno veliko. Prostorom dominira izdužen uzorak i dominantan uzorak. Ono je dodatno pojačano uzorkom stepenastih terasa koje se pružaju prema polju. Linija koja se pruža je ravna i duga, u smjeru kretanja glavnom prometnicom. Prostor djeluje vrlo sigurnim zbog zaštićenog zaleđa i jasno naglašenih vizura prema moru i polju. U selu je prisutna velika buka, obzirom na blizinu zračne luke.

Sl.7.14.7. i 7.14.8. Gumno obitelji Bijelić s uklesanom 1881. godinom kada se gumno gradilo

7.15. Drvenik

OPIS NASELJA

Selo je podignuto na planinskoj padini ispod brda Orline, u manjoj uvali na sastavu vapnenačke i gornje granice flišne zone. Ono je između Mihanića na istoku i Gabrila na zapadu. Zbog reljefne konfiguracije, ovdje su kuće uglavnom grupirane i okrenute prema jugu. Selo je izrazito malo, tek sa dva raštrkana sela. Pretežno je riječ o tradicionalnoj arhitekturi građenoj u kamenu, na mjestima s manjim intervencijama. Zabilježena je i obnova stare kamene kuće u svrhu turizma.

SI.7.15.1. i 7.15.2. Položaj sela i poljoprivrednih terasa prema polju

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine u selu su većinom smještene ispod naseljenog dijela i spajaju se sa poljem. Jednako kao u Gabrilima, karakteriziraju ga stepenaste terase koje su u zoni dodira s poljem u većem dijelu u zarastanju, dok su parcele bliže kućama obradive. Većinom je riječ o maslinicima. Između naseljenog dijela se javljaju manje površine namjenjene sadnji povrtnih kultura, te masline na stjenovitom dijelu.

SI.7.15.3. „Spontane“ džepne terase

SI.7.15.4. Maslinik na nepravilnim terasama

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najzastupljeniji su podzidi terasa. Riječ je o pravilnim geometrijskim terasama koje se stepenasto pružaju prema polju, izdužene u smjeru istok-zapad. U dodiru s poljem, parcele mijenjaju formu i izdužuju se u pravcu sjever-jug. U užem dijelu naselja se pojavljuju „spontane“ džepne terase, unutar kojih je posađena po jedna maslina. Također, u selu su zabilježene gustjerne i jedna urušena kućerica.

Sl.7.15.5. Maslinici u usjeku

Sl.7.15.6. Vanjski zid gustjerne

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je izrazito malo. U gornjem dijelu sela dominira nepravilan uzorak, dok je u donjem pravilan na temelju stepenastih terasa koje se pružaju prema polju. Linija koja se pruža je vijugava i duga. Prostor djeluje vrlo sigurnim zbog zaštićenog zaleđa i jasno naglašenih vizura prema moru i polju.

Sl.7.15.7. Obnovljeno gumno

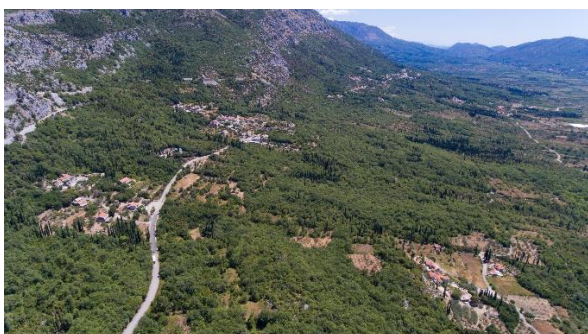

Sl.7.15.8. Urušena pojata u selu

7.16. Mihanići

OPIS NASELJA

Selo se razvilo na blagoj padini planine Snježnice, ispod vrhova Pokljuke, Ruskove Laste, Vratnice i Brajanova brda. Zbog položaja i konfiguracije terena, ono je razbijenog tipa, te se rasprostire sve do Konavoskog polja. Izdvajaju se 4 zaseoka, koja su na raznim visinama od 53 do 200 m nadmorske visine. U većem dijelu prevladavaju kuće tradicionalne gradnje u kamenu, te nekolicina modernih.

Sl.7.16.1. Položaj sela

Sl.7.16.2. Obradive poljoprivredne površine uz naseljeni dio sela

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine u selu su većinom smještene ispod naseljenog dijela i spajaju se sa poljem, te površine koje su usko vezane uz stambene objekte u gornjem dijelu sela.

Karakteriziraju ga stepenaste terase prema polju, ali u većem dijelu u zarastanju, dok su parcele bliže kućama obradive. Većinom je riječ o maslinicima i vinogradima u polju. Između naseljenog dijela se javljaju manje površine namjenjene sadnji povrtnih kultura i voćaka.

Sl.7.16.3. Visoka „škalpa“ s interpoliranim stepenicama

Sl.7.16.4. Maslinik u Orašju

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najzastupljeniji su *podzidi* terasa. Riječ je o pravilnim geometrijskim terasama koje se stepenasto pružaju prema polju, izdužene u smjeru istok-zapad. U dodiru s poljem, parcele mijenjaju formu i izdužuju se u pravcu sjever-jug, definirane niskim podzidima ili živicama. U užem dijelu naselja su prisutne nepravilne terase koje prate konfiguraciju terena. Zabilježeno je nekoliko urušenih *kućerica* i jedno *gumno*.

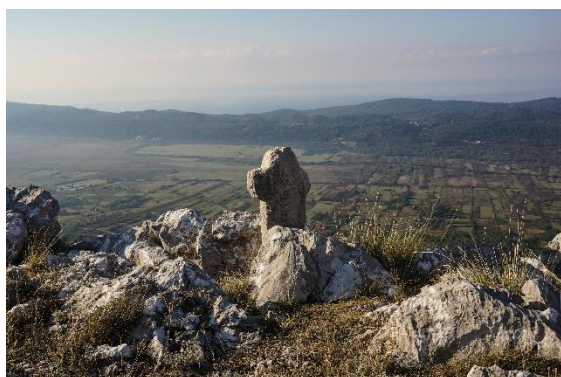
Sl.7.16.5. „Šišino gumno“

Sl.7.16.6. Lokva

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je umjereno veliko. U gornjem dijelu sela dominira nepravilan uzorak, dok je u donjem pravilan na temelju stepenastih terasa koje se pružaju prema polju. Linija koja se pruža je vijugava i duga. Prostor djeluje vrlo sigurnim zbog zaštićenog zaleđa i jasno naglašenih vizura prema moru i polju.

Sl.7.16.7. Križ za blagoslov polja

Sl.7.16.8. Urušena kućerica

7.17. Pridvorje

OPIS NASELJA

Selo je podignuto na padini planinskog grebena Sniježnice, na granici vapnenjačke zone i flišne zone. Reljefom je izdvojeno u pet zaseoka. Selo je razbijenoga tipa kojeg čine manje grupe kuća. Mnoge su tradicionalne kuće obnavljane u modernom stilu, te građene nove, tako da je vrlo malo izvornih oblika kuća.

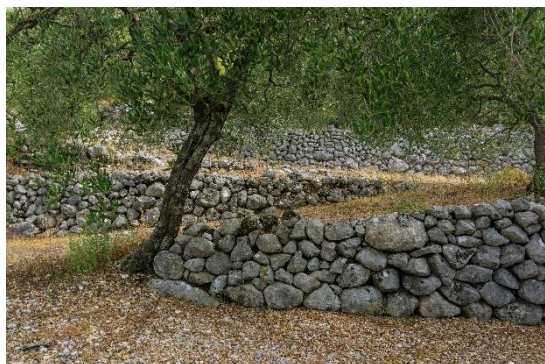
Sl.7.17.1. Poljožaj sela na padini Sniježnice

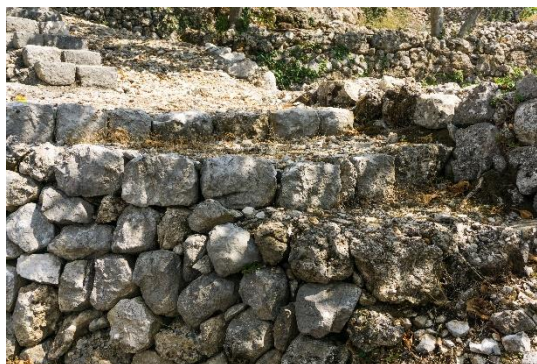
Sl.7.17.2. Podzid uz glavnu prometnicu

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine u selu su većinom smještene ispod naseljenog dijela i spajaju se sa poljem. Poviše glavne prometnice, koja ujedno dijeli selo na gornji i donji dio, se također javljaju terase sa maslinama, smokvama i sl. Prema polju je većinom riječ o maslinicima i brojnim vinogradima, te većoj parceli pod jabukama, dok su terase na višim dijelovima većinom u zaraštanju.

Sl.7.17.3. Suhozidne rampe u masliniku

Sl.7.17.4. Interpolacija stepenica u podzidu

SUHOZIDNE STRUKTURE

Podzidi terasa su najčešći oblik koji se pojavljuje u selu. Riječ je o pravilnim geometrijskim terasama koje se stepenasto pružaju prema polju, izdužene u smjeru istok-zapad. U dodiru s poljem, parcele mijenjaju formu i izdužuju se u pravcu sjever-jug, definirane niskim podzidima ili živicama. Prema usjecima terase poprimaju nepravilan i izdužen oblik. U selu je pronađena tek jedna *kućerica* i *lokva*, dok je značajna prisutnost „*malog gumna*“ koji se koristio isključivo za sušenje smokava i drugih plodova.

Sl.7.17.5. „Malo gumno“ za sušenje smokava

Sl.7.17.6. Gumno za vršenje žita

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je veliko, nepravilnog karaktera u nastanjenom dijelu, dok je u donjem pravilan na temelju stepenastih terasa koje se pružaju prema polju. Linija koja se pruža je vijugava i duga. Prostor djeluje vrlo sigurnim zbog zaštićenog zaleđa i jasno naglašenih vizura prema moru i polju. Izmjenjuje se mnoštvo boja od uzvišenih dijelova prema polju.

Sl.7.17.7. Lokva

Sl.7.17.8. Urušena kućerica

7.18. Lovorno

OPIS NASELJA

Selo je smješteno istočnije od Pridvorja u podnožju planinskog grebena sa vrhom Kišnik na granici vapnenačke i flišne zone. Izdvojeno je u dvije grupe kuća, raštrkane na većoj površini. Zbog konfiguracije terena i rasporeda poljoprivrednih površina selo je razvijenog tipa. Karakter kuća varira između tradicionalne gradnje u kamenu, do modernih kuća, naročito u donjem dijelu sela, u polju. Evidentirano je i nekoliko objekata koji su obnovljeni za turističke potrebe.

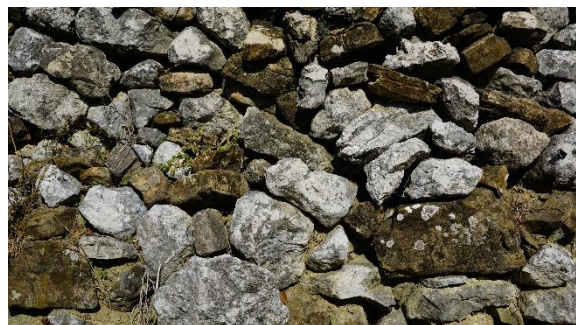
Sl.7.18.1. Položaj gornjeg i donjeg dijela sela

Sl.7.18.2. Nepravilne terase

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine se pružaju jednako kao i u ostalim selima na padinama Sniježnice. Većinom su smještene ispod naseljenog dijela i spajaju se sa poljem. Poviše glavne prometnice, koja ujedno dijeli selo na gornji i donji dio, se također javljaju terase sa maslinama, smokvama i sl. Prema polju je većinom riječ o maslinicima i brojnim vinogradima, dok su terase na višim dijelovima većinom u zaraštanju.

Sl.7.18.3. i 7.18.4. Podzidi voćnjaka građeni kamenjem različitog sastava (vapnenac, fliš), te kanal građeni u suho

SUHOZIDNE STRUKTURE

Podzidi terasa su najčešći oblik koji se pojavljuje u selu. Stepenasto se spuštaju prema polju, dok na mjestima poprimaju organske forme. U dodiru s poljem, parcele mijenjaju formu i izdužuju se u pravcu sjever-jug, definirane niskim podzidima ili živicama. U selu je pronađena jedna kućerica, sakrivena u borovoj i čempresovoj šumi. U Gornjem Lovornom je izmjerena visina podzida Pijeve ulice, čak 4,1 metar.

Sl.7.18.5. Visoki podzid Pijeve ulice, 4,1 m

Sl.7.18.6. Gumno u stijeni

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je srednje veliko, pravilnog uzorka duž naseljenog dijela sela. pravilan na temelju stepenastih terasa koje se pružaju prema polju. Linija koja se pruža je duga, a vizure su panoramske. Prostor djeluje vrlo sigurnim zbog zaštićenog zaleđa i jasno naglašenih vizura prema moru i polju. U unutrašnjosti djeluje vrlo stimulatивно. Izmjenjuje se mnoštvo boja od uzvišenih dijelova prema polju.

Sl.7.18.7. Kućerica u borovoj šumi

Sl.7.18.8. Susret suhozida i betonskog zida

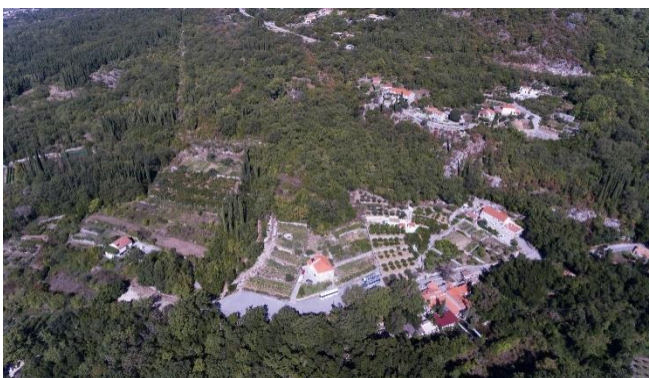
7.19. Ljuta

OPIS NASELJA

Selo je smješteno u podnožju uzvišenja Plana i Goleme glave, na desnoj i lijevoj strani rijeke Ljute. Zbog položaja i reljefa zemljišta, skupine kuća su raštrkane i selo je u sustavu više zaseoka. Istočna grupa kuća, koja je uzvišenija od toka, zove se Gornja Ljuta. Na gornjem toku izvora rijeke Ljute su se smjestili mlinovi i stupe kao zasebna cjelina, te se navedeno područje štiti od 1975. godine kao značajni krajobraz. Obližnje kuće gornjeg toka rijeke su zadržale izvornost i tradicionalnost u smislu materijala, dok je većina kuća u selu novije gradnje.

Sl.7.19.1. Pogled na selo

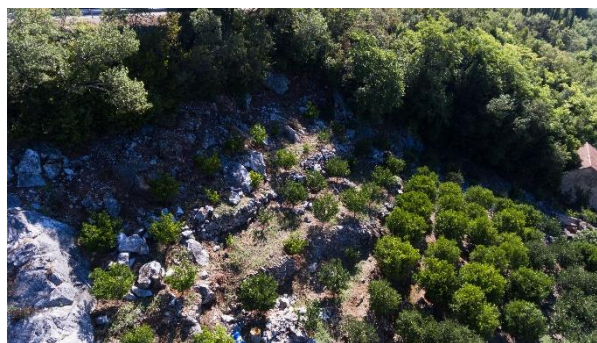
Sl.7.19.2. Terasirani krajobraz oko zaseoka Njirići

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Iako su glavne poljoprivredne površine smještene u polju, brojni terasirani krajobrazi se vežu neposredno uz kuće. Takav je slučaj u Gornjoj Ljutoj gdje dugi niz terasa kreće od kuće. Isti je slučaj sa zaseokom Njirići gdje prevladavaju agrumi. Na terasama su većinom sadene masline, smokve, naranče i povrtno kulture, dok su u polju sadene jabuke i vinogradi. Uz istočnu stranu rijeke su posađeni nasadi naranača.

Sl.7.19.3. Suhozidne terase u Gornjoj Ljutoj

Sl.7.19.4. Nasadi naranača u stijenovitom tlu.

SUHOZIDNE STRUKTURE

U višim zaseocima prevladavaju stepenaste, paralelne terase. Visina podzida se smanjuje kako se kreću prema polju. Na istočnoj strani rijeke su, naime, rupe za sadnju mladih naranača rađene eksplozivom, te su naknadno podzidavane u usjecima između stijena sa svega nekoliko kamenja – „spontane“ džepne terase. Starije terase pod maslinama imaju organsku formu. Kanali rijeke, koji su služili za pokretanje mlinova i stupa su također podzidavani.

Sl.7.19.5. Podzid uz cestu

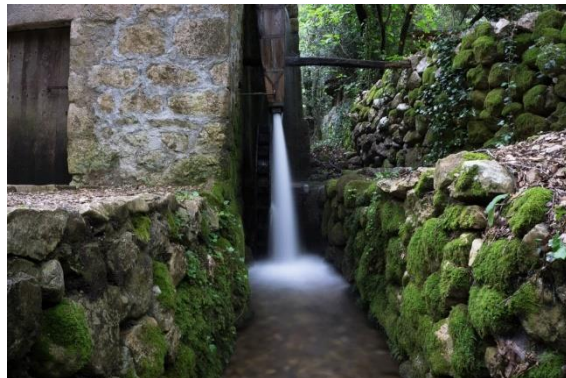
Sl.7.3.6. „Spontane“ džepne terase

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Zbog prisutnosti snažne krške rijeke i guste lovorove šume uz gornji tok, Ljuta djeluje skoro prirodno. Mlinice i stupe su interpolirane u postojeću topografiju terena. Prostor djeluje vrlo kompleksan, vijugav, sa puno elemenata koji čine prostor atraktivnim. Dominira tamno zelena boja lovora, a prostor oko rijeke je redovito u sjeni i djeluje mračan. Kao potpuna suprotnost navedenom, ističe se rubni dio Konavoskog polja sa svojom pravilnom podjelom, gdje prostor djeluje uredno, uravnoteženo, sa dugim vizurama na okolni prostor.

Sl.7.19.7. Podzid uz mlinicu i kamenom opločani pod

Sl.7.19.8. Kanali građeni u suho kod *stupe*

7.20. Gruda

OPIS NASELJA

Selo se razvilo duž sjeverne padine primorskog grebena, sa kojega se izdižu vrhovi Ilijino brdo i Planika. Smješteno je na granici krške i flišne, odnosno dolomitske zone. Zbog izlomljenog reljefa, ono je izdvojeno u tri zaselka: Bačev do, Grudu i Tušiče. Izrazito je niznog tipa, duž granice sa poljem i glavne prometnice koja prolazi kroz selo. Prisutne su stare tradicionalne kuće, no prevladava moderni izričaj jer se selo širi velikom brzinom.

Sl.7.20.1. Položaj sela uz Konavosko polje

Sl.7.20.2. Obnovljeni maslinik uz magistralni put

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su naročito vezane uz granicu sa poljem. Najvećim dijelom ih pokrivaju vinogradi. Manje obradive površine se javljaju između kuća ispod magistralne ceste. Najčešće se koriste kao povrtnjaci i voćnjaci. U zaseoku Bačev do se također ističu manje terasirane poljoprivredne površine gdje su najčešće posađene masline sa povrtnim kulturama u podrastu. Veći dio parcela u polju je pod travnjacima i stablima koji rastu uz potoke i kanale.

Sl.7.20.3. Organska forma terasa maslinika

Sl.7.20.4. Prolaz u medi

SUHOZIDNE STRUKTURE

Suhozidne strukture se tek na mjestima pojavljuju u tragovima, redovito prekrivene gustom vegetacijom. U Bačevom dolu su zabilježene izdužene podzidane parcele, sa velikim udjelom stijena. Također, na užem području je evidentirana velika gustjerna i gumno. Nepravilne i organske terase se javljaju između kuća u središtu sela. Redovito su pokrivene lovorom ili hrastom crnikom. Na jednoj izduženoj parceli je zabilježen trend krčenja šume i obnova starih nasada maslina.

Sl.7.20.5. Gumno uz stambene objekte

Sl.7.20.6. Gumno s kamenim stupom i pojatom

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je izrazito veliko, izduženog i pravilnog uzorka. Vlada izraziti sklad u prostornoj podjeli, naročito na starijim dijelovima naselja. Linija koje se pruža je ravna i zatvorena s padinama Sniježnice i primorskog grebena. Tekstura kombinira između fine poljske i grube na padinama brda. Prostor je vrlo antropogeniziran, ali bučan zbog velike prometne koncentracije.

Sl.7.20.7. Potporni zidovi gumna i gustjerne s kamenicom u dnu

Sl.7.20.8. Otvor gustjerne

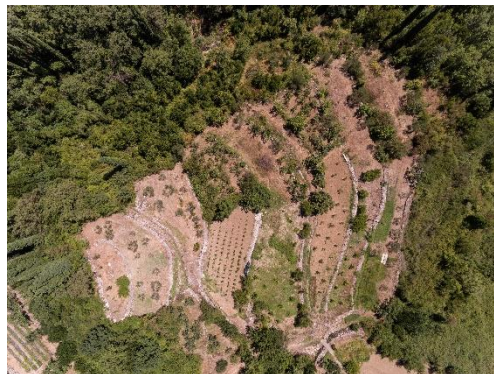
7.21. Palje Brdo

OPIS NASELJA

Selo je smješteno na jugoistočnom dijelu općine, na padinama posljednjih uzvišenja koja prelaze u zaravan. Zbog izlomljene reljefne konfiguracije, ono je razbijenog tipa. Čine ga tri zaseoka: Palje Brdo, Gunjina i Karasovići. Prva dva su u uvalama između posljednjih ogranaka Bjelotine, a treći je na padini Ilijina brda. U zaseocima su kuće pretežno grupirane, te dominira moderna izgradnja kuća u odnosu na tradicionalne koje su prisutne.

Sl.7.21.1. Položaj sela

Sl.7.20.1.2. poljoprivredne terase okružene čempresovom šumom

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Obradive površine su vezane isključivo uz rub polja i korita manjih potoka. Najvećim dijelom su pokrivene vinogradima, stolnim grožđem, maslinama, smokvama, voćkama poput breskvi i jabuka. Na sjevernoj padini primorskog grebena su zastupljene uske terase pod maslinicima i povrtnim kulturama u podrastu. U selu je zabilježeno i nekoliko mlinova koji više nisu u funkciji i u zaraštanju s pod lovorovom šumom.

Sl.7.21.3. Maslinik i povrtnjak

Sl.7.21.4. Obnovljeni podzid u masliniku

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od suhozidnih struktura najviše dominiraju podzidi stepenastih terasa, nepravilnog oblika u jarugama i usjecima u brdu. U središnjem dijelu sela i u zaseoku Karasovići su zabilježena 4 gumna jer se u prošlosti intenzivno sijalo žito u polju. Pronađena su i 2 kamena križa za blagoslov polja. Na padinama primorskog grebena su prisutni nepravilni i organski oblici terasa. Na uzvišenijim dijelovima, na većim nagibima su terase u zarastanju pod šumom čempresa.

Sl.7.21.5. Gumno s pojatom

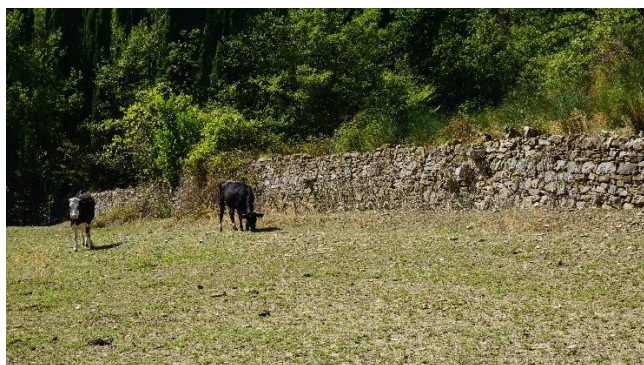
Sl.7.21.6. Križ za blagoslov polja

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo se rasprostire se na velikoj površini. Poprima vijugavi uzorak između sela, tokova rijeke i usjeka u brdima. Prostor je vrlo kompleksa, na trenutke kaotičan i nesiguran. Linija je zaobljena i zatvorena između brda, kao i vizure koje se pružaju s raznih točaka. Boje su izrazito tamne.

Sl.7.21.7. Obnovljena pojata za turistički smještaj u zaseoku Karasovići

Sl.7.21.8. Podzid s interpoliranim stepenicama na pašnjaku

7.22. Pločice

OPIS NASELJA

Selo je podignuto u plitkoj vapnenačkoj uvali između brda Vučje, Rugovine i Čiste gore. Zbog izlomljenog reljefa, ono je razdijeljenog tipa. Izdvojeno je na dva veća sela, koji se dalje dijele na manje grupe obiteljskih kuća. Prevladava tradicionalna gradnja u kamenu, sa modernim nadogradnjama. Selo je u većem dijelu i napušteno.

Sl.7.22.1. Položaj sela u plitkoj uvali

Sl.7.22.2. Tradicionalna arhitektura u kamenu

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Obradivo zemljište je na padini sela i u Račevom polju. Većina njiva je prokrčeno u vapnencu i mnoge su podzidane u obliku terasa. Parcele u polju su u većem dijelu u zarastanju. Neke se parcele koriste za kosidbu i sadnju povrtnih kultura. Padine su oblikovane u terasama, na kojima su pretežito masline, no velika većina je pod šumom čempresa u zarastanju. Uz stambene objekte se također nalaze terase na kojima su posađeni manji voćnjaci i povrtnjaci.

Sl.7.22.3. Zarasle parcele Ravne gore

Sl.7.22.4. Kućerica na Ravnoj gori

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od suhozidnih oblika su prisutni podzidi stepenastih terasa, paralelne jedne s drugima, koje su zbog reljefne konfiguracije na brežuljcima blago zakrivljene. Pristup terasama je moguć preko interpoliranih stepenica u zidovima. Podzide terasa siječu dugačke međe pod pravim kutom koje su činile granicu među pašnjacima i obradivim površinama. Na terasama Ravne gore se nalazi i nekoliko *gustjerna*, te jedna dobro očuvana *kućerica*. Duž starih puteva za polja se nailazi na križeve. U središtu sela je zabilježeno nekoliko gumna.

Sl.7.22.5. Interpolirane stepenice u podzidu

Sl.7.22.6. Gustjerna

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo se rasprostire se na velikoj površini između dva brežuljka. Uzorak je nepravilan i ovalan, te prati rubove polja. Prostor je jednostavan i saglediv. Linija je zaobljena i zatvorena između brda, kao i vizure koje se pružaju s raznih točaka. Boje se kreću od svjetlijih nijansi do tamnih boja čempresove šume.

Sl.7.22.7. i 7.22.8. Križevi za blagoslov u stijemi i međi

7.23. Vodovađa

OPIS NASELJA

Selo je smješteno na jugozapadnim padinama Bjelotine, razbijeno po manjim uvalama. Reljefnom konfiguracijom je izdvojeno je na četiri zaseoka: Gornja i Donja Vodovađa, Bani i Vataje. Pojedini zaseoci nisu jasno izdvojeni, nego su im kuće ponegdje izmiješane sa drugima. Glavni dio sela je okupljen od izvora rijeke Vodovađe. Uz manji broj starih, kamenih kuća, većinom su prisutne kuće moderne gradnje ili obnova postojećih u novijem stilu.

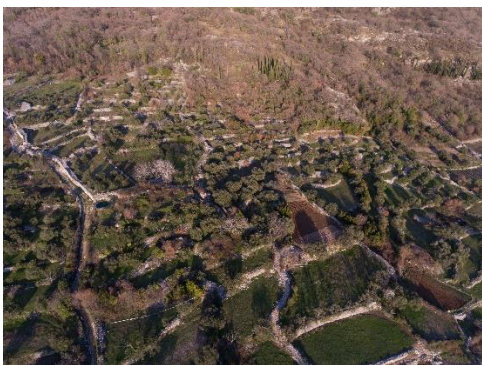
Sl.7.23.1. Položaj sela

Sl.7.23.2. Izdvojena cjelina zaseoka Bani

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su okupljene neposredno uz naseljene dijelove zaseoka. Terasasto se pružaju prema nižim dijelovima sela. U većem dijelu su parcele pokrivene maslinicima i smokvama koje su sađene rubno uz parcele. U zaseoku Vataje se izvaja i pokoji vinograd. Terasa su u većem dijelu pokrivene travnjacima, te povremeno služe za ispašu ovaca. Niže u selu su parcele pod gustim sklopom šume čempresa.

Sl.7.23.3. Maslinici i obradive njive u zaseoku Vataje

Sl.7.23.4. Maslinici na padini Bjelotine

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od suhozidnih oblika su prisutni podzidi stepenastih terasa, paralelne jedne s drugima, koje su zbog reljefne konfiguracije na brežuljcima blago zakrivljene. Terasa su omeđene dvostrukim suhozidima. U maslinicima pored zaseko Bani su evidentirane dvije kućerice. Od toga je jedna kućerica urušena, no zid koji je činio obor za životinje je ostao čitav. Pod unutar obora je opločan kamenom i postavljeni su dugačka kamenja za odvod vode. U središtu Vataja je zabilježeno jedno gumno.

Sl.7.23.5. Suhozidne terase u maslinicima

Sl.7.23.6. Izvor vode oblikovan u kamenu

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu brda, naseljenog dijela i ojaružene padine. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan. Bitno je određen reljefnom konfiguracijom, odnosno padinom Bjelotine. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Dominira tamno zelena boja u jarugama, naspram listopadnih boja na padini Bjelotine. Vizure koje je pružaju od sela su duge i panoramske. Prostor sela je vrlo inspirativan i stimulativan.

Sl.7.23.7. Kućerica za ovce s oborom i opločanim podom, te manjim kanalima za odvod vode

Sl.7.23.8. Gumno s kamenim stupom u zaseoku Vataje

7.24. Zastolje

OPIS NASELJA

Selo je podignuto na krajoj jugozapadnoj padini ogranka Bjelotine u manjim uvalama, koje su izdvojene potocima. Zbog reljefne konfiguracije, ono je razbijenoga tipa i čini ga pet manjih zaseoka: Zastolje, Podbrajkovići, Dobruša, Bare i Crnjegovina. U Dobruši se nalazi mlin za preradu maslinova ulja. Nekolicina kuća je tradicionalne arhitekture u kamenu, dok većinom prevladavaju kuće modernog karaktera.

Sl.7.24.1. Položaj raštrkanog sela

Sl.7.24.2. Maslinik uz zaseok Podbrajkovići

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su okupljene neposredno uz naseljene dijelove zaseoka i terasasto se pružaju prema nižim dijelovima sela, do rubne granice Konavoskog polja. U većem dijelu su terase pokrivene maslinicima i smokvama, dok su vinogradi posađeni u najnižim dijelovima, uz sami rub polja. Vrlo plodno tlo u uvalama je pogodovalo bržem širenju sukcesijskih vrsta.

Sl.7.24.3. Obnovljeni maslinik

Sl.7.24.4. Izdužene parcele maslinika

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od suhozidnih oblika su prisutni podzidi stepenastih terasa, paralelne jedne s drugima, koje su zbog reljefne konfiguracije u uvalama izrazito nepravilne i zaobljene. Visine među terasama su na mjestima svladane interpolacijom stepenica u podzide. Kanali u potocima su također zidani u suho. U središtu sela je evidentirano jedno gumno.

Sl.7.24.5. Interpolacija stepenica u podzid, te gustjerne s ručnom pumpom

Sl.7.24.6. Suhozidne terase s rubno zasađenim smokvama

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu na ojaruženim padinama, naseljeni dio i rubne dijelove polja. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan. Bitno je određen reljefnom konfiguracijom, odnosno padinom Bjelotine. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Dominira tamno zelena boja u jarugama, naspram svjetlih tonova u polju. Vizure koje je pružaju od sela su duge i panoramske. Prostor sela je vrlo inspirativan i stimulativan.

Sl.7.24.7. Obnovljene terase uz cestu

7.25. Dubravka

OPIS NASELJA

Selo se razvilo u istočnoj uvali ispod planine Bjelotine. Zbog prostranog i razvijenog reljefa, ono je izdvojeno u četiri zaseoka : Gornju Dubravku (Gornje Mrcine), Donju Dubravku (Dubravčiče), Pičete i Butkovinu. Većinom su kuće u njima raštrkane, a samo ponegdje grupirane po rodbinskim vezama. Selo je razbijenog tipa, s jednako prisutnom arhitekturom u kamenu i modernim zdanjima. Također, sve su češće obnovljene kuće za potrebe ruralnog turizma, te razne kušaonice.

Sl.7.25.1. Položaj sela

Sl.7.25.2. Gumno u središnjem dijelu sela

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su se razvile u plodnim usjecima između zaravni Bakoj i Bjelotine. Parcele su nepravilnog oblika, s postepenim prelazima iz usjeka prema naseljenim dijelovima. Oko kuća su terase uže i prate topografiju terena. Rubno su posađene masline, smokve, orasi; dok su u podrastu većinom krumpir i luk.

Sl.7.25.3. Omeđena staza/kanal krou maslinike

Sl.7.25.4. Visoki podzid terase

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od suhozidnih oblika su prisutni podzidi terasa, nepravilnog uzorka, koje su zbog reljefne konfiguracije u uvalama izrazito zaobljene. Od usjeka prema vrhovima brda se pojavljuju izduženi pašnjački suhozidi. U blizini kuća su uske terase visokih podzida. Na mjestima su visine svladane interpolacijom stepenica u podzide. Izvor vode Kukurijek je također oblikovan u kamenu. U selu je evidentirano nekoliko manjih gumna.

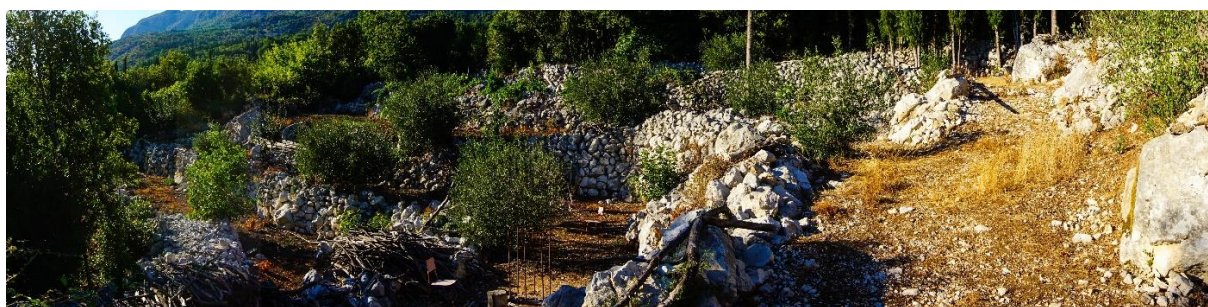
Sl.7.25.5. Urušena kućerica i džepna terasa na gomili

Sl.7.25.6. Manja terasa podzidana jednim redom kamenja

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu izduženim usjekom prema granici s Crnom Gorom. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan. Bitno je određen reljefnom konfiguracijom, odnosno padinom Bjelotine i Bakoja. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Dominira tamno zelena boja u jarugama, naspram svjetlih tonova u polju. Vizure koje se pružaju od sela su duge, otvorene i panoramske. Prostor sela je vrlo inspirativan i stimulativan.

Sl.7.25.7. Organske forme terasa koje prate topografiju terena

7.26. Dunave

OPIS NASELJA

Naselje se razvilo ispod vrhova Dunavskoga brda: Sokoline, Peći, Babine doline, Bratimlje i Nekreše. Zbog reljefne konfiguracije je izdvojeno u četiri zaseoka koji su na raznim udaljenostima, te čini kompletnu strukturu sela razbijenom. U selu jednako prevladavaju kuće tradicionalne i novije gradnje. Pozicija sela je prepoznata od strane turista, koji sve češće dolaze u Dunave na drukčiji tip odmora u obnovljena gospodarstva.

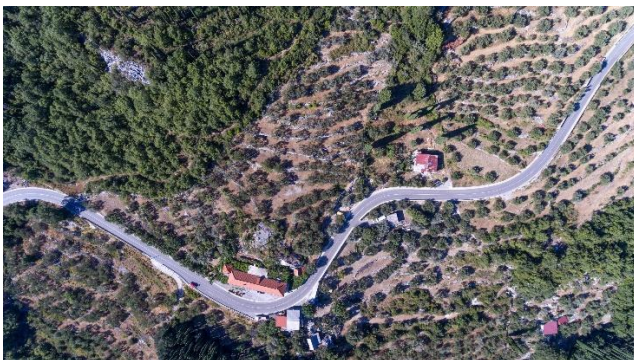
Sl.7.26.1. Pogled na središnji dio sela s utvrdom Soko

Sl.7.26.2. Vijugave forme poljoprivrednih terasa

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su se razvile na plodnim padinama Bakoja. Parcele su organskog, nepravilnog oblika koji prati konfiguraciju terena. Dunave su izričito poznate po prostranim maslinicima i njihovim najstarijima stablima. Oko kuća su terase uže i prate topografiju terena. Na zaravnjenim dijelovima, u Bana na dolovima, su sađeni povrtnjaci. Na višim dijelovima, većih strmina su poljoprivredne površine napuštene.

Sl.7.26.3. Pogled na maslinike i gumno

Sl.7.26.4. Stepenaste terase maslinika

SUHOZIDNE STRUKTURE

Od suhozidnih oblika su prisutni podzidi terasa, nepravilnog uzorka, koje su zbog reljefne konfiguracije u uvalama izrazito zaobljene. Maslinici su međusobno povezani suhozidom ograđenim stazama. U blizini kuća su uske terase visokih podzida. Na mjestima su visine svladane interpolacijom stepenica u podzide. U naseljenim dijelovima sela su zabilježena gumna i pojate.

Sl.7.26.5. Gumno s posađenim agrumima na mjestu izvađenog kamena

Sl.7.26.6. Stepenasti podzidi sitne granulacije

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu na padini Bakoja. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan, bitno izražen vijugavim cestama, putevima i reljefnom konfiguracijom. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Dominira svjetlo siva boja maslina, naspram žućkastih tonova u polju. Vizure koje se pružaju od sela su duge, otvorene i panoramske. Prostor sela je vrlo inspirativan i stimulativan.

Sl.7.26.7. Kamenom opločana i suhozidom omeđena staza kroz maslinike

Sl.7.26.8. Red maslina uz glavnu cestu

7.27. Kuna Konavoska

OPIS NASELJA

Selo leži na jugoistočnoj padini Sniježnice, u vapnenačkoj uvali, na oko 725 metara nadmorske visine. Podignuto je na granici ravni i strmoga vapnenačkog grebena, s kojega se dižu vrhovi Kišnik, Velje brdo i Rujeva glava. Kuće su grupirane i selo je nizmoga karaktera. Pripadajući zaseok su Njivice smještene na strmoj padini prema polju. Riječ je o starom pastirskom selu koje već dugi niz godina nije naseljen, ni stalno ni privremeno. U selu se nalazi i planinarski dom „Sniježnica” koji je redovito posjećivan od strane planinara i speleologa. Gotovo su sve kuće građene u kamenu, s manjim modernim popravcima, te jednom novijom kućom namjenjenom za odmor.

Sl.7.27.1. Položaj sela u uvali

Sl.7.27.2. Poljoprivredne terase u usjeku

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Obradivog zemljišta u selu nema mnogo. Ono je uglavnom južnije od sela u ravni, prokrčeno pretežno u obliku terasa. Neke poljoprivredne površine su se razvile u usjecima poviše sela, prema Sniježnici. Od kultura koje su prisutne se izdvajaju ponajprije krumpir i kupus raštika, te ostale povrtno kulture kao što su rajčice, krastavci, paprike i mahune za vlastite potrebe i za maloprodaju dok se u prošlosti intenzivno sijao duhan. Zapaženo je nekoliko stada ovaca i nekoliko grla goveda, naročito muznih krava.

Sl.7.27.3. Poljoprivredne površine u usjecima izvan sela

Sl.7.27.4. Međom i gomilom ograđeni put prema napuštenom zaseoku Njivice

SUHOZIDNE STRUKTURE

Terase se nižu od padina uvale do njiva u najnižoj točki sela kod crkve Svetoga Tome. Također, visina podzidova se smanjuje prilikom spuštanja u uvalu. Najviše izmjereni zid ima 460 cm koji je nagnut prema vrhu 60 cm, dok najniži ima svega nekoliko centimetara. U najnižim dijelovima su prisutne samo vertikalno zabodene kamene ploče kako bi vlasnici odijelili svoj parcele. Podzidovi su u vrlo dobrom stanju i velika većina terasa se obrađuje, naročito u najnižem dijelu uvale.

Sl.7.27.5. Lokva poviše sela s omeđenom stazom za stado

Sl.7.27.6. Gumno u Njivicama

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Iako se rasprostire na velikoj površini, selo je malo, vijugavog uzorka. Izrazito je skladno i uravnoteženo, te lako dostupno. Izrazito je rijetko i inspirativno. Linije koje se pružaju unutar sela su različite, od kratkih i zatvorenih unutar udoline, do panoramskih sa ruba koji gleda prema Konavoskom polju.

Sl.7.27.7. Urušena pojata u selu

Sl.7.27.8. Kamena „raštija“ (vrata, ulaz)

7.28. Duba Konavoska

OPIS NASELJA

Selo je smješteno u vapnenačkoj uvali strmih padina između planine Sniježnice, Dušnice i nekoliko manjih brežuljaka. Naselje je raštrkanog tipa, u sustavu 4 zaseoka: Gornje Selo, Donje Selo, Cera i Međeđa. Dva posljednja zaseoka su napuštena nakon Drugog svjetskog rata, dok Gornje i Donje Selo karakteriziraju raštrkani stambeno-gospodarski sklopovi smješteni na padinama južne ekspozicije. Duba bilježi smanjenje broja i pretežito staro stanovništvo. Prevladava tradicionalna arhitektura u kamenu, s modernim nadogradnjama i obnovom postojeće infrastrukture.

Sl.7.28.1. Pogled na Dubu s vrha Sniježnice

Sl.7.28.2. Položaj zaseoka Donje Selo

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su smještenene na padinama brda, neposredno uz naselje na padinama vrtača i njivama u dnu, te manje zone izvan naselja u plodnim udolinama. Razlikuju se pašnjaci, povrtnjaci (krumpir, kupus), vinogradi, maslinici, livade s pčelinjim košnicama, te pokoje stablo oraha, badema. Većina je u sukcesiji, dok se dio kosi kako bi se spriječilo zaraštanje. Najintenzivnije se obrađuju površine neposredno uz naselje.

Sl.7.28.3. Pojata s gumnom u zaseoku Cera

Sl.7.28.4. Džepne terase u Dubokom Dolu

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi nepravilnih i džepnih terasa, te podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima, te pašnjačke uduplice. Na manjim obradivim površinama izvan sela se nailazi na široke gomile, kućerice, dok su u naseljenom dijelu zastupljena *gumna i pojate*. Izvor pitke vode Kosović je izveden na *točak*, oblikovan u kamenu, sa dvije lokve smještene nizvodno. Podzidi terasa na obradivim površinama su u dobrom stanju, dok su zidovi na strmim padinama i podzidi neobrađivih terasa urušeni ili skriveni pod makijom. Izvan središnjeg dijela naselja se nalazi *ledenica* - jama koja je djelomično prirodnog, stjenovitog karaktera, dok je drugi dio podzidan kamenjem. Koristila se za vrijeme Dubrovačke Republike kada se u nju bacao snijeg za proizvodnju leda koji se kasnije transportirao sa životinjama u Dubrovnik. Snijeg bi se pokrивao slamom kako bi se održavala temperatura. Danas su *ledenice* predmetom speleološkog istraživanja.

Sl.7.28.5. Izvor vode Kosović s lokvom

Sl.7.28.6. Podzidana jama-ledenica za skupljanje leda (autor: Nenad Buzjak)

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo je malo i nepravilnog uzorka, izrazito skladno i uravnoteženo. Lako je dostupno, dok na zapuštenim mjestima vlada divljina. Rijetko i inspirativno, što daje ambijentalnost od lokalnog značaja. Vlada tišina, svježi i šumski zraki, ali i rijetkosti uzoraka suhozidnih terasa.

Sl.7.28.7. Poljoprivredne površine pod snijegom

7.29. Stravča

OPIS NASELJA

Selo se razvilo u uvali između Male Sniježnice, Deveti, Žića i Glavice, na nadmorskoj visini od oko 560 m. Zbog razvedene reljefne konfiguracije, selo je raštrkano i izdvojeno na zaseoke: Stravču, Njivice, Baletine i Jagnjilo. Tradicionalna arhitektura u kamenu prevladava gotovo u svim zaseocima.

Sl.7.29.1. Položaj središnjeg dijela sela uz elipsastu uvalu

Sl.7.29.2. Zaseok Njivice s poljoprivrednim tersama

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su smještene neposredno uz naselje na padinama vrtača i njivama u dnu, te manje, točkasto razvijene manje vrtače izvan naselja. Razlikuju se pašnjaci, povrtnjaci (krumpir, kupus), vinogradi, te pokoje stablo oraha, badema. Većina je u sukcesiji, naročito vrtače između Njivica i Baletina. Najintenzivnije se obrađuju površine neposredno uz naselje.

Sl.7.29.3. Lokva u elipsastoj uvali

Sl.7.29.4. Gumna u Jagnjilu

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom, naročito u Njivicama, prevladavaju podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima. U Stravči se podzidi polukružno spuštaju prema najnižem dijelu elipsaste vrtače gdje je smještena lokva oblikovana u kamenu, do koje dovodi suhozidom omeđeni put za stoku. U naseljenom dijelu jagnjila su zastupljena kaskadna gumna s pojatama. U Baletinima se pojavljuje *janik*. Riječ je o suhozidnoj strukturi koju čini kružno podignuta uduplica za ograđivanje pčelinjih košnica.

Sl.7.29.5. Janik (kružna struktura u središtu zaseoka Baletini)

Sl.7.29.5. Manja lokva u Jagnjilu

VIZUALNI KRAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu Konavoskih brda. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan, bitno izražen vijugavim cestama, putevima i reljefnom konfiguracijom. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Tekstura je kobinirana stjenovitim padinama i zaravnima u vrtaćama. Vlada planinski ugođaj u brdu.

Sl.7.29.7. Terasirani krajobraz Njivica

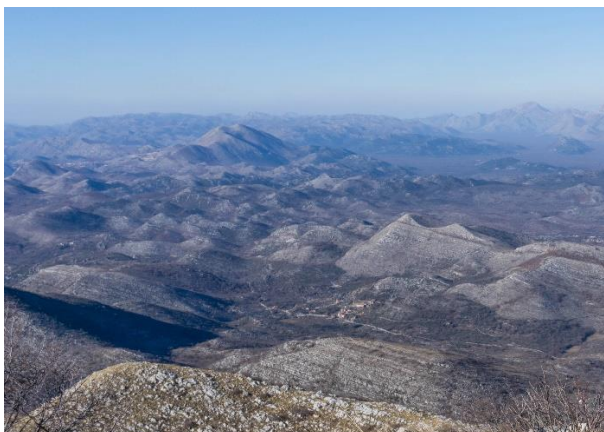

Sl.7.29.8. Omežena staza u uvali Stravče

7.30. Šilješki

OPIS NASELJA

Selo je smješteno na sjeverozapadnom dijelu općine u manjoj krškim uvali, odnosno vrtači, na nadmorskoj visini od oko 450 m. Obuhvaća dvije skupine kuća smještene na južnoj padini brda, izražene tradicionalne gradnje, te plodne njive u dnu vrtače.

Sl.7.30.1. Pogled na Šilješke s vrha Sniježnice

Sl.7.30.2. Položaj naseljenog dijela sela i obradivih površina u uvali

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su smještene u dnu vrtače. Parcele se postepeno nižu od kuća prema udolini. Najviše se uzgajaju povrtno kulture, tikve za hranidbu životinja, te smokve i orasi rubno uz parcele. Parcele na jugoistočnom dijelu uvale su u zarastanju.

Sl.7.30.3. Obradive površine uz naseljeni dio sela

Sl.7.30.4. Gumno

SUHOZIDNE SRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima. U najnižim dijelovima se visina podzida smanjuje i poprimaju nepravilan oblik. U selu se nalazi nekoliko gumna sa pojatama, uski putevi omeđeni suhozidima, te tri manje lokve oblikovane u kamenu.

Sl.7.30.5. Posađene smokve uz rubove naselja

Sl.7.30.6. Gumno s pojatom

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima malu površinu. Ovalnog je uzorka. Linija koja se pruža je zaobljena i kratka, te se zadržava unutar sela. Tekstura je kombinirana stjenovitim padinama i zaravnjenim njvama u dnu udoline.

Sl.7.30.7. Uzgoj tikava za hranidbu životinja

7.31. Brotnice

OPIS NASELJA

Selo se nalazi u sjeverozapadnom dijelu općine, u krškoj uvali u podnožju Bajkova brda na nadmorskoj visini od oko 450 m. Zbog položaja i reljefne konfiguracije, ono je razbijenog tipa i sastoji se od četiri grupe kuća, od koji je jedan zaseok Selaci, udaljeniji od središnjeg dijela sela. Kuće su gotovo se tradicionalne gradnje u kamenu, s malim modernim intervencijama.

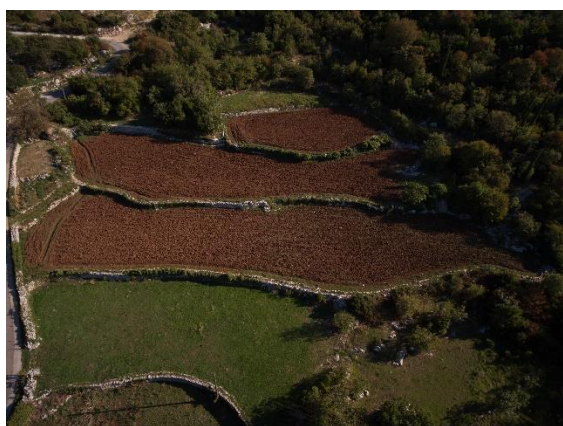
Sl.7.31.1. Položaj središnjeg zaseoka

Sl.7.31.2. Položaj zaseoka Selaci uz rub plodne uvale omeđenom širokim gomilama

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su smještene neposredno uz naselje na padinama vrtača i njivama u dnu, te manje, točkasto razvijene manje vrtače izvan naselja koje su pretežno u sukcesiji. Razlikuju se pašnjaci, povrtnjaci (krumpir, kupus), vinogradi, te pokoje stablo oraha, badema.

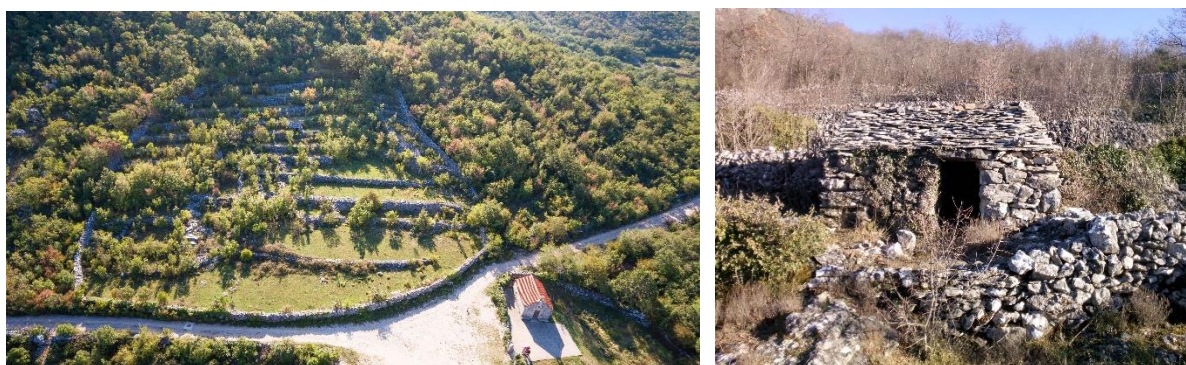
Sl.7.31.3. Nepravilne forme suhozidnih terasa

Sl.7.31.4. Sklonište i spremište za alat interpolirano u gomili/međi

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima. U najnižim dijelovima se visina podzida smanjuje i poprimaju nepravilan oblik. U selu je prisutno nekoliko gumna sa pojatama. U blizini srednjovjekovnik stećaka se nalazi terasirana parcela, širokih podzida, gustjernom u stijeni, te kućerica kojoj sjeverni zid čini podzid terase. U zaseoku Selaci se prostor za zaklon od kiše i alat interpolirao u podzid/gomilu široku 7 metara.

Sl.7.31.5. i 7.31.6. Položaj suhozidnih terasa izvan naseljenog dijela sela sa kućericom naslonjenom na podzid

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu Konavoskih brda. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan, bitno izražen vijugavim cestama, putevima i reljefnom konfiguracijom. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Tekstura je kombinirana stjenovitim padinama i zaravnima u vrtačama.

Sl.7.31.7. Pojata s gumnom

Sl.7.31.8. Gustjerna u stijeni

7.32. Jasenice

OPIS NASELJA

Selo je smješteno u sjeverozapadnom dijelu općine, u krškoj uvali između uzvišenja Oštrog kuka, Stražišća, Razdušja i Stanine glavice na nadmorskoj visini od oko 470 m. Naselje je izdvojeno na dva zaseoka: Jasenice i Velji do. Karakterizira ih tradicionalna gradnja u kamenu, uz manje moderne intervencije na ugostiteljskom objektu u Veljem Dolu.

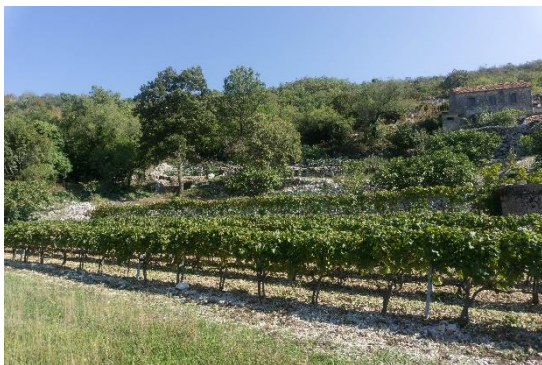
Sl.7.32.1. Položaj središnjeg zaseoka Jasenice

Sl.7.32.2. Položaj zaseoka Velji do podno brda Stražišće

OPIS POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Poljoprivredne površine su smještene neposredno uz naselje na padinama vrtača i njivama u dnu, te manje, točkasto razvijene manje vrtače izvan naselja koje su pretežno u sukcesiji, osim manjih vrtača ispod brda Stražišće. Razlikuju se pašnjaci, povrtnjaci (krumpir, kupus), vinogradi, te pokoje stablo oraha, badema.

Sl.7.32.3. Vinograd u središnjem zaseoku Jasenicve

Sl.7.32.4. Pojedinačno stablo zaštićeno suhozidom

SUHOZIDNE STRUKTURE

Najvećim dijelom prevladavaju podzidi paralelnih terasa omeđeni dvostrukim zidovima. U najnižim dijelovima se visina podzida smanjuje i poprimaju nepravilan oblik. Preko padina brda su prisutni pašnjački suhozidi. U Jasenicama se nalazi nekoliko gumna sa pojatama, te dvije velike lokve, oblikovane u kamenu. U Veljem Dolu je zamjećeno stablo oraha omeđeno suhozidom kao zaštita od stoke.

Sl.7.32.5. Pravilne suhozidne terase

Sl.7.32.6. Omeđeni put do kuća

VIZUALNI KARAKTER KRAJOBRAZA

Selo zauzima veliku površinu Konavoskih brda. Uzorak je vijugav, izdužen i dominantan, bitno izražen vijugavim cestama, putevima i reljefnom konfiguracijom. Linija koja se pruža je jednako valovita i zaobljena. Tekstura je kombinirana stjenovitim padinama i zaravnima u vrtačama. Vizure su kratke i zatvorene unutar uvala.

Sl.7.32.7. Lokve u zimskom i ljetnom periodu

8. Umijeće suhozidne gradnje u Konavlima

Kroz intervjuje sa lokalnim graditeljima se saznalo mnogo o vještinama, tehnikama i alatima. Također, zabilježeni su lokalni nazivi za pojedine dijelove struktura, alate, te izraze za pojedine radnje prilikom gradnje. Ispitana su njihova iskustva, preferencije i motivi gradnje *u suho*.

8.1. Intervju: Pero Kukuljica (50)

U razgovoru sa Perom Kukuljicom iz Mihanića se saznaje kako se sam naučio tehnikama suhozidne gradnje sa svojih 35 godina. Počeo je graditi iz potrebe da popravi oštećene podzide u baštini. Kao dječak je učio od oca, no smatra da on nije bio vrsan graditelj. Proučavao je podzideaustro-ugarskog puta od Kune Konavoske do vrha Sniježnice. Na početku je potrebno procjeniti koje će visine biti zid, te okom odrediti koliko će zid biti *naškalpan*¹ prema unutra. Na temelju čvrstoće zemljane podloge se određuje koliki će dio kamena temeljca biti ukopan. Sloj koji se nalazi ispod zdravice Pero naziva „stara ledina“. Također, bitno je voditi računa o tome, ako će se zemlja obrađivati traktorom, onda temelji moraju biti dublji. Naglašava da je kod gradnje podzida važno blago nagnuti kamen prema unutrašnjosti zida kako bi bio stabilniji, te kako ne bi izletio van, dok se vanjski dio kamena oblikuje macom i dlijetom. Isto tako, važno je da se kamen koji se postavlja, dodiriva u dvije točke sa kamenom koji se nalazi ispod. Prilikom gradnje je potrebno odvajati kamenje koje će se naći u temelju, na sredini i na vrhu. Zadnje što je zidao je bio podzid sa stepenicama u vlastitom masliniku. Kod izgradnje stepenica je bitno da se ostavi dugački kamen koji će činiti cijelu stepenicu.

Pero pretpostavlja da je dosada ukupno sazdao oko 200 m podzida, različitih visina. Također, gradio je podzid kod obitelji Đukan u susjedstvu 2005. godine, te je bio plaćen kao nadničar. Prilikom rada se koristi tehnikama poluge i koturanjem kamenja preko drvenih trupaca. Od alata koristi nazubljene mace težine od 1 do 5 kg, zatim kovane *špice*² za odstranjivanje viškova s kamenja i odbijače. Alat mu radi kovač Ivo Čeović sa Zvekovice u vlastitoj kovačnici. Ujedno mu radi i alate za okopavanje zemlje, točnije kopačice za sadnju i okopavanje luka.

¹ Nagnut

² Špičasto dlijeto za kamen od kovanog čelika

Pero na gradnju suhozida ne gleda kao na posao, već kao na odmor i aktivnost koju radi iz zadovoljstva. Kada osjeti potrebu za odmorom, prošetala do svog maslinika kojeg je obnovio skupa sa podzidima; osjeti se ispunjenim i ponosnim na svoj trud koji nema materijalnu korist. Svoje znanje prenosi na sina, u mjeri koliko on to želi, koji mu je ujedno bio pomagač prilikom gradnje.

Sl. 8.1.1. Pero Kukuljica kraj podzida kojeg je obnavljao 2005. godine

8.2. Intervju: Vlaho Vlahutin (63)

Vlaho na početku razgovora prepričava svoje prvo iskustvo sa suhozidnom gradnjom. 80-ih godina je, kada je imao oko 30ak godina, promatrao gospodina Jaka Ivaniša – Jakana, koji je gradio podzid skupa s njegovim ocem. Napravili su *podumjent*³ postavili prvi red kamenja, te mu se činilo da bi i on sam mogao nastaviti dalje zidati. Od tada mu je to postao hobi, te naglašava kako se bavi suhozidnom gradnjom samo za vlastite potrebe u svojoj baštini. Imao je nekoliko izuzetaka kada je pomagao prijateljima, ali nikada za honorar. Trenutno obnavlja podzide kod sebe u masliniku.

³Iskopani kanal za gradnju podzida

Kada radi na visokim podzidima, naglašava kako je vrlo bitno zid u donjem dijelu nagnuti prema unutra, prema zemlji, te ga pri vrhu preusmjeriti blago prema van. Takva tehnika, koju je preuzeo od starih, čini podzid dugotrajnijim i čvršćim. Vlaho pojam „gomila“ koristi za sitno kamenje koje se ubaciva između vanjskog reda kamenja i zemlje, dok se u ostatku Konavala to naziva *škaja*. Što je više sitnog kamenja između zemlje i vanjskog kamenja, to je bolje jer propušta više vode. Od alata najviše koristi macu i *gogicu*⁴. Najviše voli graditi sam. Ističe problem izbora kamenja u Gornjoj bandi gdje više ima kamena *grinteja*⁵ od *bjelike*⁶ kojom obiluje Donja banda.

Naglašava problem betonskih podzida koji s vremenom pucaju, naročito na dijelovima južne padine Sniježnice, gdje je smješteno i njegovo selo jer su tu česta klizišta, te se formiraju oborinski tokovi u brojnim jarugama. Kamen je za njega, kako god bio složen, bolje vidjeti nego beton. Smatra da se tehnika suhozidne gradnje zapustila, pa tako i započelo uništavanje suhozida, pojavom traktora u baštinama. Najprije su se rušili podzidi kako bi se traktorom pristupilo na obradive površine. Isto tako ističe, kako se od pojave traktora više ne kopaju *mrgini*⁷ uz podzid, te se sada stvara nepropusan sloj zemlje preko kojeg se slijeva voda koja uništava podzide. Vlaho uživa gledajući suhozide jer su oni dio našeg podneblja. Kao odraz poštovanja prema precima, njeguje tehniku suhozidne gradnje. Velika mu je želja sagraditi okruglu kućaricu na posjedu u blizini kuće.

⁴ Kovani čekić sa klasičnim kvadratnim rubom i nasuprotnim zaobljenim dijelom koji je pri vrhu oštrog brida, te se koristi za odbijanje manjih dijelova kamena

⁵ Breča

⁶ Vapnenac

⁷ Zemljani kanali za vodu koji su se kopali uz podzide

Sl. 8.2.1. Vlaho Vlahutin objašnjava tehniku gradnje podzida

8.3. Intervju: Ivo Antunović (48)

Ivo se sa svojih 15 godina upoznava sa tehnikom suhozidne gradnje. Pomagao je ocu u gradnji koji je najčešće gradio klačine i radio poslove u kamenu kao nadničar. Nastavio se baviti očevim zanatom, pa tako danas ima vlastiti obrt za poslove u kamenu.

Iako se većinom bavi gradnjom betonskih zidova obloženih kamenom, često se pojave poslovi za gradnju u suho. Procjenjuje da je dosada izgradio nekoliko tisuća m² suhozida. Posljednje suhozide što je obnavljao su bili u blizini kneževa dvora u Pridvorju, ukupne kvadrature 315 m², tj. oko 180 metara dužine suhozida. Svoj rad naplaćuje prema m² od lica zida, što iznosi 250 kn po jednom m². za potrebe ovog projekta je Ivo imao pomoćnika, susjeda Vlaha Ljubenka iz Đurinića koji također poznaje tehnike suhozidne gradnje, te su dnevno obnavljali oko 12 m² suhozida. Naručitelj radova je bilo Društvo prijatelja dubrovačke starine koji obnavljaju kompleks kneževa dvora u pridvorju. Želja Društva je bila da se kamen pri obnovi ne obrađuje, već da se zadrže postojeće forme i nepravilnosti. Dok inače, za *omaranje*⁸

⁸*Omarati* – oblikovati kamen

kamena koristi dljeta, odbijače i špice. Alat mu, kao i Peru Kukuljici, radi kovač Ivo Čeović sa Zvekovice.

2000. godine je Ivo, uz pomoć nekoliko ljudi, gradio *klačinu*⁹ na postojećoj rupi, temeljima koje su radili negov otac i stric. Klačina se radi u brdu na mjestu gdje je bilo puno kamenja. Za klačinu nije valjao kamen koji je bio izložen atmosferskim utjecajima (kiša, sunce, vlaga), već se vadio, minirao „zdravi“ kamen iz zemlje. U istoj se rupi, gdje se prvotno vadio kamen, gradi temelj za klačinu i *košulja*¹⁰ uz koju kasnije ide još jedan sloj kamena koji izgara pri paljenju. Unutrašnji sloj se *volta*¹¹ do visine rupe, šupljine u središnjem dijelu od oko 1,8-2 m. nakon toga se na klačinu *grotaju*¹² kamenja do razine ukopa u zemlju. Nakon što se dosegne visina ukopa, oko najvišeg dijela klačine se gradi međa unutar koje se nastavlja proces grotanja. Između vanjske zemlje i nabacanog kamenja se radi izolacijski sloj od zemlje debljine 40-50 cm kako bi se unutar klačine održavala temperatura. Zadnji sloj koji se gradi na klačini se zove *kumba*¹³. Otvor klačine kroz kojeg se ubacuje granje za *pećanje*¹⁴ je širok 25x25 cm. Klačina se neprestano 10 dana zaredom ložila granjem česvine, planike i/ili zelenike. U roku od jednog sata u klačini izgori oko 300-350 kg posječene šume/makije. Ona se pali za vrijeme ljetnih mjeseci kada nema puno kiše kako ne bi zaustavila proces proizvodnje vapna. Nakon izgaranja klačine Ivo je dobio 3 vagona živog vapna od ukupno 9 vagona kamena. Nakon toga se ono zagasiva u omjeru 1:2 (živo vapno : voda), te se opet dobije 9 vagona *klaka*¹⁵. U klačini je ostalo još nekoliko tona klaka. Jedan kilogram klaka prodava po cijeni od 7 kn. Najčešće ljudi kupuju klak kako bi bojali unutrašnje zidove domova. Ivo poima vrijednost suhozida zbog njegove trajnosti i funkcije. Uživa ga vidjeti u polju i na terasama. Žali se da za potrebe većih radova u suhozidnoj gradnji ne može naći pomoćnike jer nitko ne poznaje tehnike gradnje.

⁹ Vapnenica

¹⁰ Prvo sloj obzidanog kamena koji sprečava da se zemlja urušava u rupu

¹¹ *Voltanje* - naziv radnje kada se radi kupolasti vrh klačine

¹² *Grotanje* - Nabacivanje kamenja na vanjski sloj klačine

¹³ Zadnji sloj od kamena na klačini koji je otprilike jednak visini šupljine u klačini

¹⁴ *Pećati* – ložiti granje u klačini

¹⁵ Gašeno vapno; odakle dolazi i naziv klačini

Sl. 8.3.1. Ivo Antunović pored klačine koju je izgradio 2000. godine

9. Promjene u prostoru Konavala uslijed napuštanja poljoprivrede i razvoja turizma

Prilikom terenskog obilaska Konavala, zabilježeni su trendovi napuštanja poljoprivrede kao primarne djelatnosti i prodor turizma u selo, koji se očituje kroz sve češće obnove starih kamenih kuća uz moderne intervencije koje nisu u duhu prostornog identiteta Konavala. Za usporedbu stanja krajobraza i trendova u prostoru, korišteni su austro-ugarski snimci iz 1960. godine, te digitalni ortofoto snimci, zračne fotografije i fotografije s terena.

Najizraženija sukcesija je na sjevernoj padini Konavoskog polja, ponajviše na kontaktnoj zoni, podno naselja Gornje Bande. Na povijesnim snimcima su vidljivi stari, poljski putevi koji se danas više ne iščitavaju i ne koriste. Vrlo je mali broj poljoprivrednih površina koje su udaljene od stambenog dijela naselja i u aktivnom stanju. U Donjoj Bandi, duž cijelog primorskog grebena, sukcesijski stadij makije ubrzano prerasta u šumu česvine, pa je teže iščitati uzorke suhozidnih terasa i pronaći suhozidne objekte. Pojedina sela, kao što su Dunave, Dubravka, Mihanići, Čilipi; bilježe trend razvoja ruralnog turizma. Obnavljaju se i nadograđuju stare kamene kuće. Vlasnici, naime, često na vlastitu ruku ne razmišljajući o kvalitetama tradicionalne gradnje, uređuju objekte. Na takav način se unose materijali koji nisu karakteristični za ovo podneblje, čime se znatno narušava prostorni identitet ruralnog

krajobraza Konavala. Zvekovića i Cavtat su sela koja se ubrzano šire uslijed razvoja turizma, ali je zabilježen i trend preseljenja ljudi iz udaljenijih sela, ponajviše ne Zvekovići.

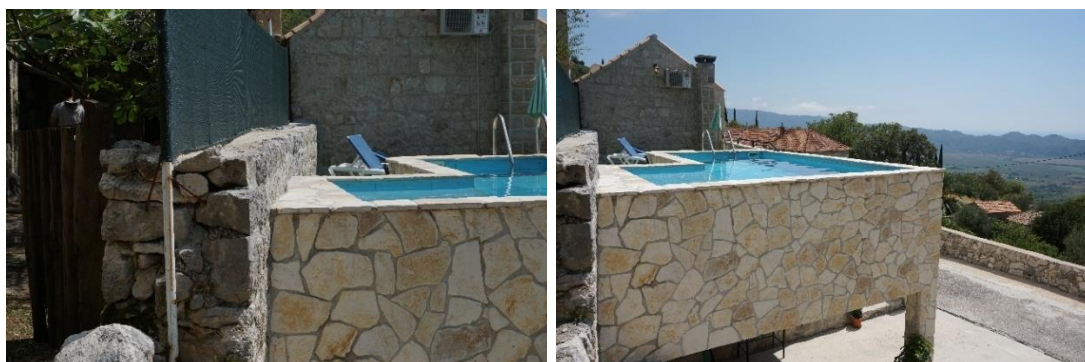
Sl.9.1. i 9.2. Usporedba austro-ugarske snimke Orašja iz 1960.g. i danas

Sl.9.3. i 9.4. Usporedba austro-ugarske snimke Pendova sela (zaseok Močića) iz 1960.g. i današnjeg stanja

Sl.9.5. i 9.6. Razvoj Zvekovića od 1960.g. do danas

Sl.9.7. i 9.8. Razvoj ruralnog turizma sa sobom nosi upotrebu netradicionalnih materijala (Mihanići)

10. Mogućnosti upravljanja suhozidnom baštinom

Provedenom inventarizacijom suhozidne baštine u Konavlima, na razini svih 32 sela, ustanovljena je njezina velika rasprostranjenost. Pojedine suhozidne strukture su specifične za određena sela zbog geografskog položaja, dostupnosti materijala i aktivnosti kojima se stanovništvo bavilo. Brojne su suhozidne terase u zapušenom stanju, dok se većina poljoprivedno aktivnih terasa smjestila uz naselja zbog blizine mjestu stanovanja i jednostavnosti obrade zemljišta.

Na temelju provedenih istraživanja na području upravljanja ruralnim krajobrazima, postavlja se pitanje kako upravljati bogatom suhozidnom ostavštinom u Konavlima koja je još uvijek relativno dobro očuvana i lako dostupna. Primjenjivane metode i alati raznih institucija se na terenu ne pokazuju djelotvornima. Sljedeće mogućnosti očuvanja suhozidne baštine kroz različite modele upravljanja ruralnim krajobrazima su definirane na institucionalnoj razini, dok su na lokalnoj predložene aktivnosti putem kojih se suhozidna baština promovira među lokalnom zajednicom i potiče obnova suhozidnih struktura.

Na institucionalnom nivou je potrebno:

- Izraditi planove upravljanja za zaštićene krajobraze, a to se prvenstveno odnosi na: kulturne krajobraze, značajne krajobraze i područja pod NATURA 2000. Kod donošenja i provedbe mjera iz planova upravljanja, nužno je međusektorsko povezivanje i stvaranje interdisciplinarnog tima stručnjaka za provedbu istih. Primjerice, kod zaštite područja pod NATURA 2000; *Ministarstvo zaštite okoliša i energetike* donosi plan upravljanja određenog NATURA 2000, *Agencija za plaćanje u poljoprivredi* provodi mjere potpore, dok *županijski konzervatorski odjel* formira interdisciplinarnu skupinu stručnjaka koja inventarizira i prati stanje suhozidne građe.
- Izraditi digitalni registar suhozidnih struktura na državnoj razini kako bi se propisane mjere lakše provodile. Registar je nužan kod jednostavne provedbe mjera iz programa ruralnog razvoja u svrhu uvida u stvarno stanje. Unutar registra se označavaju suhozidna područja na temelju njihove povijesne i krajobrazne vrijednosti, po uzoru na prethodno analizirani engleski pristup kod upravljanja. Na ovom području je također potrebna interdisciplinarna skupina u procesu inventarizacije, izrade registra i vrednovanja.

- Prostornim planom županije i/ili općine donijeti pravilnik koji jasno definira kriterije po kojima se određeno turističko gospodarstvo može obnavljati u duhu mjesta, primjenjujući lokalne tehnike gradnje i materijale. Potrebno je uvesti nadzor stručnjaka koji prije samog zahvata utvrđuje stanje, vrši procjenu i definira smjernice, pa tako i očuvanje suhozidnih struktura vrijednog povijesnog i/ili krajobraznog značaja. Navedene institucije su dužne raditi na edukaciji stanovništva o važnosti očuvanja tradicionalne gradnje i prostornog identiteta, koji se degradira pod pritiskom masovne izgradnje turističkih kapaciteta.

Na lokalnoj razini je moguće djelovati putem povezivanja vlasti, agencija, zajednice i nevladinih udruga kroz edukaciju, informiranje o primjeni propisanih mjera, te organiziranje radionica obnova suhozidnih struktura ili lokaliteta od lokalnog značaja. Njihova primjena je moguća kroz naredne prijedloge.

- *Agencija za plaćanje u poljoprivredi* bi oformila stručan tim ljudi (krajobrazni arhitekti, agronomi, ekonomisti, menadžeri i/ili dr.) za savjetovanje prilikom prijave za potporu mjera PRRRH-a za obnovu i održavanje suhozida. Važno je promicati mjere ruralnog razvoja u lokalnoj zajednici i mogućnostima obnove i održavanja, upoznati vlasnike s povijesnom i krajobraznom vrijednosti suhozida, te važnosti njegova očuvanja. Povezati se s idejama razvoja i unapređenja razvojnih agencija na lokalnoj i regionalnoj razini.
- Potrebno je pristupiti izradi registra koji će definirati vrijednosti identificiranih struktura, te ciljeve njihove zaštite i programirati načine na koje će se očuvati; ne samo na način da se opišu tehnike obnove i uspostavljanja suhozida usklađene sa tradicijskim ali i modernim načinima korištenja zemljišta, već i da argumentira svrsishodnost očuvanja suhozida i da definira financijske mehanizme. Ovakav način provođenja sektorske politike bi mogao poslužiti kao potpora mjerama PRRRH-a.
- U duhu spomenutih publikacija za razvoj ruralnog turizma, čija je svrha očuvanje tradicijskog načina gradnje, trebalo bi se nastaviti baviti temama suhozida na način da se izrade katalozi tipologije suhozidnih struktura, vodiča za održavanje

suhozida, i općenito kataloge iznimnih suhozidnih krajobraza kao temelja za provođenje gore navedenih mjera. U svrhu turističke promocije i rada, potrebno je osmisliti koncept izrade itinerera (primjerice, rimskim putevima omeđenim suhozidima) koje će biti upotpunjene temama o povijesnom nastanku suhozidne baštine, razvoju poljoprivrede i ruralnog prostora, te gastronomske ponude na obiteljskim gospodarstvima.

- Isto je moguće primjeniti u edukaciju mladih, odnosno, uvrstiti temu suhozidne gradnje u međupredmetnu temu *Održivi razvoj* nacionalnog prijedloga kurikuluma školstva na osnovnoškolskoj i lokalnoj razini. Međupredmetna tema *Održivog razvoja* obuhvaća sve tri dimenzije održivosti: sociologija, okoliš i ekonomija, te njihovu međuovisnost. Održivi razvoj kroz podupiranje razvoja svih vrijednosti, pruža učeniku spoznaje o izazovima modernog doba na globalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini, te spoznaje o raznolikosti, održivosti resursa, granici opterećenja, ljudskim potencijalima, osobnim i zajedničkim pravima i odgovornostima. Očuvanje naših osobnih, regionalnih ili nacionalnih identiteta i poštivanja tuđih, čini nas sposobnima imati globalni pogled na održivi razvoj i uskladiti ga s djelovanjem na lokalnoj razini. Ono je moguće provesti putem odlaska na nastavu u prirodu gdje učenici stječu sposobnosti lakšeg raspoznavanja prostorih elemenata i razliku među njima, posjet važnijim mjestima u okolini (pr. značajni krajobraz, park prirode i sl.), terenskom nastavom prepoznati tehnike obrade, vrste koje se uzgajaju, istražiti autohtone i tradicionalne vrste, te primjeniti iste u školskom vrtu. Sudjelovati u obnovi suhozidnih struktura (kućerice, gumna, međe, terase,...), čišćenju napuštenih maslinika i voćnjaka, i sl. Moguće je upoznati učenike s principom skupljanja kišnice u *gustjernama* i bunarima kao primjer održivosti i pametnog gospodarenja resursima, analizom povijesnog razvoja okoline, globalizacijskih procesa. Traženjem uzroka negativnih procesa u okolini, razloge sukcesiji i zaraštanju, učenik gradi kritički stav na današnje gospodarenje resursima, prvenstveno prostorom.
- Promicati razvoj poljoprivrede putem socijalnog poduzetništva i ekološke poljoprivrede osnivanjem zadruge. Tržište hrane Dubrovnika, Konavala i okolice

je svakim danom sve veće. Razvoj turizma donosi sa sobom i potrebu uzgoja domaće hrane. Ciljevi rada unutar zadruge vezanim za poljoprivredu i obnovu suhozidne baštine su proizvodnja na tradicionalan i održiv način na već postojećim poljoprivrednim površinama, uz obnovu zapuštenih i zaraslih površina pod suhozidima. Osim udruživanja malih poljoprivrednika koji su ujedno vlasnici parcela, trebalo bi okupiti i one članove koji su sposobni za obavljanje radova na parcelama. Dodatni ciljevi zadruge bi bili pružanje edukacije u samostalnom uzgoju namirnica za vlastite potrebe i način kompostiranja za potrebe uzgoja, promicanje proizvodnje na održiv i ekološki prihvatljiv način, edukacija mladih naraštaja o značaju vlastite proizvodnje hrane i nasljeđivanja kulturnog krajobraza.

11. Zaključak

Radom je istražena suhozidna baština na području svih 32 sela u Konavlima prema njihovoj administrativnoj podjeli. Koristeći se pretežito terenskim istraživanjem i fotodokumentiranjem, ustanovilo se da je najvećim dijelom riječ o suhozidnim terasama u svim selima. Terasirani krajobaz se proteže od vrtača i plodnih udolina u Konavoskim brdima, preko padina Konavoskog polja južne ekspozicije koje se protežu od Cavtata do Pavljeg Brda, te duž primorskog grebena, odnosno Donje Bande Konavala, gdje su se smjestile brojne ograđene terase uz samu obalu konavoskih stijena i plodnih udolina. Terasa su većim dijelom stepensaste, pravilnog tipa. Na kontaktu padina s jarugama, postepeno prelaze u blago valovite terase, kao što je slučaj u selima Dunave i Dubravka gdje se susreću planine Sniježnica i Bijelotina. U vrtači Duboki do u Dubi Konavoskoj su zabilježene džepne terase. „Spontane“ džepne terase se pojavljuju na predjelima velikih nagiba gdje su prisutni veliki udjeli stijene. Padine brda su „prošarane“ dugim potezima pašnjačkih suhozida. Unutar središnjih dijelova sela, smjestila su se brojna gumna s pojatama. Kućerice su se smjestile izvan naselja uz rubove plodnih udolina, omeđenih parcela na terasama. Zabilježene su kućerice kružnog i kvadratnog oblika. U najnižim dijelovima brojnih plodnih udolina su se smjestile kamenom zidane lokve širokih promjera. Na nekoliko mjesta se, naročito duž primorskog grebena, nailazi na kamene križeve za blagoslov polja interpolirane u ogradne suhozide dugačkih puteva koji su vodili do obradivih površina. Na obalama Molunta i Mikulića, u svakoj većoj uvali, se smjestila po jedna klačina od kojih su danas prisutni samo temelji, odnosno „košulje“. Klačine su ostavština još iz doba Dubrovačke Republike. Pomoću

njih se proizvodilo gašeno vapno koje je kasnije služilo kao vezivno sredstvo za gradnju dubrovačkih zidina. Tijekom terenskog istraživanja su provedena tri intervjua sa lokalnim graditeljima. U razgovoru s njima se saznaju tehnike gradnje u suha, ali i lokalni nazivi za dijelove suhozidnih struktura, alat, vrstu kamenja i sl.

Iako suhozidna gradnja u Konavlima seže još iz ranijih vremena Ilira i Rimljana, najvećim dijelom se razvila za vrijeme Dubrovačke Republike kada je vlast imala za glavni cilj prilagoditi Konavle poljoprivrednoj proizvodnji, usprkos zabranama transhumantnog stočarstva i ograničenoj sadnji vinove loze. Nakon toga slijedi ekspanzija u gradnji terasa, krajem 19. stoljeća kada se masovno počela saditi vinova loza nakon pojave filoksere u Francuskoj i Italiji. To zlatno doba u proizvodnji vina u Konavlima se kratko zadržalo jer se ubrzo i ovdje pojavila bolest vinove loze. Od tada pa do danas se bilježi naglo zapuštanje u obradi suhozidnih terasa, ali i čitavog poljoprivrednog krajobraza.

Na temelju provedenih inozemnih istraživanja na području upravljanja ruralnim krajobrazima i analize sektorskog upravljanja krajobrazima u Hrvatskoj, predložene su mjere za upravljanje. Pojam “upravljanja krajobrazom” ili “plan upravljanja krajobrazom” u Hrvatskoj nije institucionaliziran, ne postoji kao zakonska kategorija, niti postoji spoznaja o izrađenom planu upravljanja nekog krajobraza. Pritom se ističe važnost međusektorskog povezivanja na državnoj razini u procesima donošenja planova upravljanja, osnivanje tijela koji ga provodi, te formiranje stručne grupe za inventariziranje i praćenje stanja krajobraza. Na lokalnoj razini je, pak, moguće kroz povezivanje u radu vlasti, zajednice i agencija za razvoj, promovirati obnovu i očuvanje suhozidne baštine.

12. Popis literature

1. Andlar G., (2012). Iznimni kulturni krajobrazi primorske Hrvatske, doktorska disertacija
2. Andlar G., Aničić B., Pereković P., Rechner Dika I., Hrdalo I. (2010). Kulturni krajobraz i legislativa – stanje u Hrvatskoj, [online] Agronomski fakultet, Zagreb. <http://hrcak.srce.hr/72463> , Pristupljeno 20.7.2017.
3. Andlar G., Ruralni krajobrazi - definicije i polazišta (2016). interna skripta
4. Andlar G. et al., (2017). The classification of Mediterranean terraced landscape – The case of Adriatic Croatia u Acta geographica Slovenica, Vol. 57, No. 2, str. 111–129
5. Baćac R., (2012). Priručnik za bavljenje seoskim turizmom
6. Bodrožić S., Bubalo F., Frangeš G., Renić M., Šrajer F. (2013). Gradimo u kamenu, Priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje, 2. izdanje, Slobodna Dalmacija
7. Bromley P. (1990). Countryside management
8. Dumbović Bilušić B., Obad Šćitaroci M. (2007). Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite, [online] članak, Prostor, <http://hrcak.srce.hr/18534> , Pristupljeno 20.7.2017.
9. Hadelan L. (2016). Studija kalkulacija troškova iz tipa operacije 4.4.1. „Neproizvodna ulaganja vezana uz očuvanje okoliša“ iz Programa ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014. - 2020.
10. Kapetanić N. (2007). Konavle na starim razgednicama 1898.-1944.
11. Kapetanić N. (2011). Konavle u XV. stoljeću
12. Koščak Miočić-Stošić V. (2014). Provedba krajobraznih politika u republici hrvatskoj – stanje i mogućnosti, Međunarodni stručni skup “Krajobraz-krajina- pejzaž“
13. Land Use Consultants (2007). Defining stone walls of historic and landscape importance
14. Marinović-Uzelac A. (2002). Morfološki tipovi hrvatskog sela, str. 131-154
15. Mutnjaković A. (2014). Identitet jadranske turističke arhitekture, zbornik radova
16. Rega C. (2014). Landscape Planning and Rural Development
17. Stenseke M. (2016). Integrated landscape management and the complicating issue of temporality
18. Šoljić A., Šundrica Z., Veselić I. – priredili i na hrvatski jezik preveli (2002). Statut grada Dubrovnika, *Knjiga peta*

19. Šrajfer F., Odobašić D., Andlar G. (2013). Suhozid.hr – otvoreni javni popis hrvatskih suhozida [online] Prostor 1[2013] 1[45]
<http://biblio.irb.hr/datoteka/685265.Suhozid.hr.pdf> Pristupljeno 20.7.2017.
20. Trojanović A. (2015). Interpretacija kulturnog krajobraza Konavala, završni rad
21. Vukmanović J. (1980). Konavli – Antropogeografska i etnološka istraživanja
22. Živković Z. (2013). Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo, web verzija [online]
http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Bastina/HTG_web.pdf Pristupljeno 15.8.2017.
23. Živković Z. (2015). Tradicijska kamena kuća dalmatinskog zaleđa, priručnik za obnovu i turističku valorizaciju

12.1. Web izvori

1. ARKOD [online] http://preglednik.arkod.hr/ARKOD_Web
2. DRAGODID [online] <http://www.dragodid.org>
3. GEOPORTAL [online] <http://www.geoportal.dgu.hr>
4. GOOGLMAPS [online] <http://www.google.hr/maps/preview>
5. Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja [online] <http://www.mgipu.hr/>
6. Ministarstvo zaštite okoliša i energetike [online] <http://www.mzoip.hr/>
7. Ministarstvo kulture [online] <http://www.min-kulture.hr>
8. Ministarstvo poljoprivrede – Strategija ruralnog razvoja Republike Hrvatske [online]
<http://www.mps.hr/default.aspx>
9. Ministarstvo turizma [online] <http://www.mint.hr/>
10. NARODNE NOVINE – Konvencija o europskim krajobrazima (2000) [online]
<http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/327898.html>
12. Natural England [online] <https://www.gov.uk/government/organisations/natural-england>
13. UNESCO (2017) Cultural Landscapes [online]
<http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1>
14. World heritage papers 7 (2002) Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation, Ferrara, Italija [online] http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_07_en.pdf
Pristupljeno 8.8.2017.

12.2. Ostali izvori

1. Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar Dubrovnik (izvor austro-ugarskih snimaka iz 1960. godine)

13. Popis slika

1. Slika 3.3.1. Suhozidni krajolici i građevine istočnog Jadrana (4 GRADA DRAGODID, „Gradimo u kamenu“ 2016.)
2. Slika 3.4.1. Terasirani krajobrazi jadranske hrvatske: **A** - Terasirana polja nepravilnih uzoraka (lijevo) i pravilna polja (desno); **B** - Terasirana polja u jarugama i suhim dolinama (lijevo) i terase i terasirana polja na koluvijalnom tlu (desno); **C** - Terasirana polja bez podzida; **D** - Slika 11. Stepenaste terase pravilnog niza / uzorka; **E** - Terasa nepravilnog uzorka; **F** - Džepne terase; **G** - „Spontane“ džepne terase, **H** - 'Off-contour' terase. (Trojanović A., 2017)
3. Slika 6.1. Granice kaznačina u odnosu na granice desetina (Kapetanić, 2011)
4. Slika 6.2. Crtež franjevačkog samostana Sv. Vlaha, kneževa dvora i crkve Sv. Trojstva iz 1741. godine. Lijevo je đonta desetine Svetog Đurađa smještena u desetini S-I Rudež Nartičića oformljena 1423. godine (Kapetanić, 2011.)
5. Slika 6.3. Kaznačina Uskopje i Maočići (Kapetanić, 2011.)
6. Slika 6.4. Granice parcela u Uskoplju omeđene dugim potezima suhozida (Trojanović A., 2017)
7. Slika 6.5. Pogled iz Cavtata na južne padine zaseoka Obod pod vinogradima; razglednica iz 1900. godine (Kapetanić, 2007.)
8. Slika 6.6. Poljoprivredna važnost Rata u Cavtatu 1910. godine (pogled na sjevernu stranu) (Kapetanić, 2007.)
9. Slika 6.7. Poljoprivredni Rat u Cavtatu, razglednica izrađena 1936., putovala 1938. (Kapetanić, 2007.)
10. Slika 6.8. Pogled na Mrcine (zaseok Dubravke), razglednica putovala 1906.g. (Kapetanić, 2007.)
11. Slika 6.9. Pogled na župnu crkvu na Pločicama, suhozidne terase i pašnjačke međe. Razglednica je putovala 1908. godine (Kapetanić, 2007.)
12. Slika 6.10. Pločice s obrađenim poljem. Nastala za vrijeme talijanske vlasti u Pločicama 1941.-1943. (Kapetanić, 2007.)

13. Slika 8.1.1. Pero Kukuljica kraj podzida kojeg je obnavljao 2005. Godine (Trojanović A., 2017)
14. Slika 8.2.1. Vlaho Vlahutin objašnjava tehniku gradnje podzida (Trojanović A., 2017)
15. Slika 8.3.1. Ivo Antunović pored klačine koju je izgradio 2000. Godine (Trojanović A., 2017)
16. Slika 9.1. Usporedba austro-ugarske snimke Orašja iz 1960.g. i danas (Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar Dubrovnik)
17. Slika 9.2. Usporedba austro-ugarske snimke Orašja iz 1960.g. i danas (Geoportal)
18. Slika 9.3. Usporedba austro-ugarske snimke Pendova sela (zaseok Močića) iz 1960.g. i današnjeg stanja (Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar Dubrovnik)
19. Slika 9.4. Usporedba austro-ugarske snimke Pendova sela (zaseok Močića) iz 1960.g. i današnjeg stanja (Geoportal)
20. Slika 9.5. Razvoj Zvekovice od 1960.g. do danas (Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar Dubrovnik)
21. Slika 9.6. Razvoj Zvekovice od 1960.g. do danas (Geoportal)
22. Slika 9.7. Razvoj ruralnog turizma sa sobom nosi upotrebu netradicionalnih materijala (Mihanići) (Trojanović A., 2017)
23. Slika 9.8. Razvoj ruralnog turizma sa sobom nosi upotrebu netradicionalnih materijala (Mihanići) (Trojanović A., 2017)
24. Slike registra 7.1.1. - 7.32.8. Autorstvo fotografija pripada timu ljudi koji redovito provode terenska istraživanja povodom izrade publikacije „Suhozidna baština Konavala“, od 2016. godine: Goran Andlar, Pavo Đukan, Petra Sturica i Anita Trojanović, te povremenim fotografskim suradnicima: Hrvoje Margaretić, Toni Mostahinić i Daniel Pavlinović
25. Slika 7.21.7. Gumno u Karasovićima (Pećar J., 2016)
26. Slika 7.28.6. Podzidana urušna ponikva-ledenica za skupljanje leda (Buzjak N., 2016)

14. Popis karte

1. Karta 6.1. Administrativne granice sela u Konavlima (Trojanović A., 2017)

Životopis

Anita Trojanović je rođena 25. srpnja 1992. godine u Dubrovniku. Maturirala je 2011. godine u Umjetničkoj školi Luke Sorkočevića kao najuspješniji učenik u generaciji slikara-dizajnera. Nakon srednje škole upisuje studij Krajobrazne arhitekture na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U suradnji s udrugom DEŠA - Dubrovnik 2012. godine organizira edukativnu radionicu na temu „Dubrovačka ljuta naranča” namijenjenu učenicima umjetničke škole Luke Sorkočevića. Od 2013. do 2015. godine aktivno sudjeluje na ljetnim međunarodnim radionicama „Design&Build”, projektiranja i izvedbe terapijskih vrtova psihijatrijske bolnice na Rabu, koje predvodi profesor Daniel Winterbottom sa Sveučilišta u Washingtonu. 2015. godine sudjeluje u izradi „Studije krajobraza otoka Cresa”, te kao dio izvršnog tima u izradi „Krajobrazne osnove nacionalnog parka Krka”. Iste godine stječe zvanje prvostupnika na temu „Interpretacija kulturnog krajobraza Konavala”. 2017. godine u suradnji sa doc.dr.sc. Goranom Andlarom i mag.ing.arch. Filipom Šrajerom, sudjeluje u izradi znanstvenog članka „The classification of mediterranean terraced landscape – the case of Adriatic Croatia” za slovenski geografski časopis Acta Geographica Slovenica. Tokom ljeta 2016. i 2017. godine sudjeluje na međunarodnoj radionici izgradnje suhozida na Učki, koju je organizirala udruga „4 grada Dragodid”. Zajedno sa kolegicom Petrom Sturicom, studentom kiparstva Petrom Čujom i doc.dr.sc. Ines Hrdalo osvaja 3. nagradu na javnom natječaju za izradu krajobraznog rješenja spomen-obilježja hrvatskim braniteljima poginulim u VRO Bljesak u Okučanima, raspisanog od strane Ministarstva branitelja. U ožujku 2017. godine sudjeluje na međunarodnoj radionici u Krakowu s idejom krajobraznog uređenja parka Bagry prema granicama i elementima gradova Hrvatske pod nazivom „Little Croatia”. U srpnju 2017. godine, s grupom studenata osvaja rektorovu nagradu s projektom „Volonteri u parku”, organiziranom od strane Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, s temom krajobraznog uređenja stambenog parka u Zagrebu, promičući aktivnosti i boravak u vanjskom prostoru. U istom mjesecu postaje članom Hrvatskog savjeta za zelenu gradnju, nakon završene polugodišnje obuke „Green Building Professional“. Svoje diplomsko obrazovanje nastavlja na istom studiju, gdje radi kao demonstrator na dva nastavna kolegija na preddiplomskom studiju.